

РОЗДІЛ I

Міжнародні відносини

УДК 327(438:477)“2005/2010”

Юля Ключук

Зовнішня політика Республіки Польща щодо України в період президентства Л. Качинського крізь призму програми «Європейська політика сусідства»

Досліджено особливості зовнішньої політики Польщі щодо України в період каденції Л. Качинського (2005–2010 рр.). Як ніколи, відчувалася підтримка Республіки Польща, яка вже була членом Європейського Союзу та НАТО, а Україна, що перебувала в постреволюційному стані, лише прагнула до євроатлантичної інтеграції. Ці два факти сформували особливий інтерес Польщі до України та навпаки, оскільки такий вектор зовнішньополітичної орієнтації міг значно зміцнити позиції обох держав. За основу в зовнішньополітичних орієнтирах Польщі в східному напрямі в період президентської каденції Л. Качинського (2005–2010 рр.) взято програму «Європейська політика сусідства». На базі опрацьованих матеріалів та документів встановлено, що східному вектору зовнішньої політики Республіки Польща в Україні надавали пріоритетного значення. Окреслено основні напрями співпраці, які є взаємовигідними для країн Євроатлантичного простору й України. З'ясовано, що програма «Європейська політика сусідства» спрямована на розвиток двосторонніх відносин між країнами-партнерами ЄС і її членами й сприяє можливому поступовому приєднанню до європейської політики та програм. Республіка Польща ініціює створення програми «Європейська політика сусідства», у рамках якої й здійснювалася реалізація східного напрямку зовнішньої політики РП щодо України. Однак половинчасті дії українського політикуму стосовно демократизації суспільства, помірковані кроки на шляху до впровадження реформ та низка гучних заяв сприяли охолодженню відносин із Республікою Польща. А після трагічних подій 2010 р. під Смоленськом та зміною очільника України світова спільнота однозначно констатувала, що ера адвокатування українських інтересів польськими президентами закінчилась зі смертю Л. Качинського. Встановлено, що зовнішня політика Республіки Польща щодо України у 2005–2010 рр. продовжила загальні тенденції, закладені у двосторонніх відносинах у попередні роки, відтак напрямку залежала від рішень і дій президентів, чим і надалі підтримувала особливий простір польсько-українського співробітництва – президентський вимір.

Ключові слова: Республіка Польща, Україна, зовнішня політика, президент, Л. Качинський, «Європейська політика сусідства»

Постановка наукової проблеми та її значення. Зовнішня політика Республіки Польща (далі РП) щодо України, у період президентської каденції Л. Качинського (2005 – 2010 рр.), мала низку особливостей. Вони зумовлені приєднанням Республіки Польща до Європейського Союзу, з одного боку, та подіями Помаранчевої революції в Україні – з іншого. Польща виступала в новій якості для України – як держава-прихильник демократичних ідей, які зародились у ході революційних подій. Зовнішньополітичний курс РП щодо України був пов'язаний із реалізацією програми «Європейська політика сусідства» (далі – ЄСП).

Програма не виступала гарантією вступу до Європейського Союзу (далі – ЄС), однак мала на меті поглибити відносини з країнами-сусідами ЄС, нормалізувати суспільно-політичне життя в них та сформувати законодавче підґрунтя до європейських стандартів. У досліджуваній період Польща активно підтримує європейські та євроатлантичні прагнення України, послідовно відстоює необхідність урахування українських інтересів у ЄС. РП була одним з ініціаторів створення програми у 2008 р., з метою практичної реалізації цього курсу на міждержавних відносинах України й Польщі. Відтак висвітлення та аналіз різнопланових ініціатив і програм країн-членів ЄС, зокрема Польщі, щодо

України й підтверджує актуальність нашої наукової розвідки, мета якої – дослідити особливості реалізації зовнішньої політики Республіки Польща стосовно України в період президентури Л. Качинського крізь призму програми ЄПС.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Питання зовнішньої політики Польщі щодо України досить часто піднімалось у наукових колах. Конструктивно-критичний аналіз сутності та особливостей реалізації Республікою Польща власних зовнішньополітичних орієнтирів виконували такі вчені, як Л. Алексієвець [1], З. Бжезінський [3], А. Киридон [8], Л. Стрільчук [16], В. Ціватий [22] й ін. Вивчення питань «Східної політики» ЄС та країн-членів розкрито в працях таких науковців, як О. Бабанін [2], М. Мруз [11], Т. Сидорук [14], С. Сидун [15], Л. Харченко [20]. Покрокові заходи зовнішньої політики Республіки Польща наведено в щорічнику польської закордонної політики (*Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*) [23; 27]. Не менш важливою інформація, на яку можна натрапити в засобах масової інформації, зокрема інтернет-джерела, у них найшвидше висвітлюється інформація про втілення на практиці програми «Європейська політика сусідства» та польський фактор у її реалізації [4; 12; 13; 23]. Однак комплексного дослідження із задекларованої проблематики не існує, чим і зумовлено нашу зацікавленість темою.

Формулювання мети й завдань статті. Мета нашої наукової розвідки – дослідити особливості реалізації зовнішньої політики Республіки Польща щодо України в період президентури Л. Качинського крізь призму програми ЄПС.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять діалектичні принципи наукового пізнання й принципи науковості та об'єктивності, що створило підґрунтя для розгляду зовнішньополітичних орієнтирів Республіки Польща щодо України на фоні загальноєвропейських інтеграційних процесів. Застосування загальнонаукових, зокрема типології та класифікації, міждисциплінарних, у тому числі системно-функціональних і ретроспективних методів наукового дослідження, дало змогу комплексно вивчити проблемні питання досліджуваної теми. Важливу роль відведено і діалектиці. Такий підхід до наукового пізнання під час написання статті дає загальну орієнтацію та забезпечує конкретний аналіз реальних процесів польсько-українського співробітництва й стратегічного партнерства на сучасному етапі державотворення, вимагає від дослідника об'єктивно, усебічно й конкретно розглядати всі процеси, виявляти притаманні їм зв'язки та характер розвитку, наявні в них суперечності, оцінювати їх із якісного та кількісного боку, бачити залежність явища від його сутності. Системний підхід є базовим методом нашого дослідження. Саме він забезпечив проведення структурно-функціонального аналізу зовнішньополітичних намірів РП щодо України, а використання інших методів та підходів, зокрема порівняльного, загальнологічного, аналітико-прогностичного дало змогу здійснити комплексне розкриття двосторонніх відносин і співробітництва РП та України в період каденції Л. Качинського (2005–2010 рр.)

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Переломним моментом, як для Республіки Польща, так і для України став 2004 р. Після вступу Польщі до ЄС почалась інтенсифікація проектів на Сході, особливо з такими країнами, як Литва, Україна, Білорусь і Росія [22, с. 54]. Стабільний розвиток Польщі на демократичних засадах, ринкова економіка та ефективне громадянське суспільство [9, с. 137] зумовлюють багатоаспектну зацікавленість України тісно співпрацювати з РП. На початковому етапі свого президентства Л. Качинський «партнерство» в контексті відносин з ЄС розумів як відстоювання позицій, відмінних від більшості країн-членів, і застосування права вето чи загрози його застосування [11, с. 113–114].

Співробітництво ЄС із сусідніми країнами на сході та півдні стало необхідним для підтримання безпеки в регіоні, ефективного функціонування політичної та економічної систем сторін. Інтенсифікація співпраці на сучасному етапі свідчить про обоїпільну зацікавленість у розвитку відносин. У зв'язку з розширенням ЄС у 2004 р. запроваджена ЄПС із метою уникнення появи нових ліній розмежування між ЄС та сусідніми державами, зміцнення стабільності, безпеки й добробуту її учасників. Указані цілі сформульовано в Стратегії ЄПС, вони охоплюють дуже широке коло питань і напрямів співпраці, уключаючи питання торгівлі й економічної інтеграції, мобільності та міграції, урегулювання регіональних конфліктів тощо. Основну роль відіграє компонент безпеки, спрямований на об'єднання зусиль країн ЄС і держав-партнерів із метою створення зони безпеки, миру й добробуту [14, с. 124].

У 2006–2007 рр. польські урядові структури підготували для Брюсселя такі документи: «Європейська політика сусідства – Східний вимір» і «Відносини ЄС–Україна: польські пропозиції», у яких наголошувалося, що формат «Європейської політики сусідства» є незадовільним, оскільки об'єднує держави різних в історичному, географічному й цивілізаційному планах регіонів (Східна

Європа та Північна Африка). У той час як східні країни поблизу кордону з ЄС є європейськими державами, то країни на півдні – сусідами Європейського Союзу, але не європейськими країнами. До того ж Польща вимагала рівноваги у фінансуванні східного й південного напрямів ЄПС. У квітні 2008 р. Б. Коморовський, спікер польського Сейму, розкритикував той факт, що 70 % коштів на здійснення політики сусідства прямують на південь [5, с. 188].

Задля зміцнення механізмів ЄПС у грудні 2006 р. прийнято стратегію «Посилення Європейської політики сусідства», де викладено пропозиції з її вдосконалення. Для матеріально-фінансового забезпечення діяльності в межах ЄПС на період 2007–2013 рр. запроваджено механізм «Європейського інструменту сусідства й партнерства» (ЄІСП) [7, с. 188]. Польська дипломатія незмогла, що проголошена Європейською комісією в грудні 2006 р. формула ЄПС не означає блокування шляху до членства у ЄС [11, с. 113].

У рамках ЄІСП розроблено Національну індикативну програму на 2007–2010 рр., реалізацію якої ЄС планує підтримувати, зокрема фінансово. ЄІСП є інструментом запобігання політико-економічній нестабільності в певних регіонах і не може дати відповіді на євроінтеграційні прагнення України Основними пріоритетами програми, важливими з погляду інтересів України, є:

- розвиток транспортних й енергетичних мереж;
- охорона навколишнього середовища;
- культурний обмін, зв'язки між людьми, обмін інформацією;
- протидія нелегальному поширенню зброї [7, с. 189].

У 2007 р. Польща та Україна отримала унікальну можливість приймати чемпіонат Європи. Для господарів турніру це була беззаперечна можливість підняття власного іміджу в економічній, зовнішньополітичній, етносоціальной і туристичній галузях, привернути увагу інвесторів, показати здатність керівництва країни до організації масштабних міжнародних заходів [7, с. 194–195]. Прагнення до європейської інтеграції зобов'язувало Україну до повноцінного економічного діалогу з високорозвиненими країнами з конструктивним використанням усіх можливостей, які відкривало проведення «Євро-2012» [20, с. 108].

Незважаючи на свій спортивний статус, чемпіонат Європи з футболу став, передусім, великим геополітичним, гуманітарним і культурним проектом. Якщо розглядати політичний аспект, то «Євро-2012» дало змогу Україні наблизитися до Європи, стати невід'ємною частиною великої сім'ї європейських народів. Польсько-українська взаємодія на шляху до підготовки до чемпіонату сприяла ще більшому поглибленню відносин стратегічного партнерства, які існували між двома державами, знайшла нові форми взаємної інтеграції та співпраці. З економічного погляду, це будівництво нових спортивних споруд, розвиток транспортної інфраструктури, готельного господарства, туристичної галузі [10, с. 39–41].

Польсько-український діалог протягом усіх років співпраці був досить інтенсивним, оскільки охоплював різні сфери життєдіяльності. Умовою успіху стало також і те, що поляки були готові ділитися власним досвідом, але відкритим питанням залишалося, чи зможе українське суспільство зреалізувати всі необхідні реформи задля модернізації держави й консолідації суспільства в цілому: *«Практично всі реформатори не мають підтримки в народі, бо це руйнування певних стереотипів, звичного способу життя»* [18, с. 18]. Погіршення ставлення до Української держави від світових співтовариств розпочалося в результаті зневіри в ідеалах революції, оскільки за півтора року існування Помаранчевої коаліції не довела ідеї політичної стабільності й підтримки чіткого західного вектора до реалізації.

Важливим пріоритетом євроінтеграції України є створення Зони вільної торгівлі з ЄС. Передбачено, що формальні переговори щодо цього питання розпочнуть власний відлік одразу після набуття Україною членства в СОТ. За безпосереднього впливу та сприяння Президента Л. Качинського з боку Європейського Союзу Україні запропоновано реалізацію власного потенціалу в межах програми ЄПС, яка передбачала для держав-сусідів «привілейовані відносини», що будуються на взаємному визнанні спільних цінностей, принципів ринкової економіки й сталого розвитку. При цьому ЄПС мала надавати однакові можливості для співпраці як тим державам, які прагнуть членства, так і тим, які не ставлять собі такої мети. Принципова різниця в цілях учасників спонукала до усвідомлення необхідності певного перегляду змісту ЄПС у напрямі виконання регіональної та секторальної диференціації. Цей процес тривав у 2007 р., але так і не був завершений [7, с.188].

Головним інструментом ЄПС був План дій, погоджений у двосторонньому порядку й укладений на 3–5 років, залежно від країни. До основних цілей Східного партнерства належать:

- створення Зони вільної торгівлі країн-партнерів ЄС;
- поступова лібералізація візового режиму;
- правова уніфікація;
- зміцнення співпраці в справі енергетичної безпеки;
- підтримка для малих і середніх підприємств [15, с. 145].

Не на користь Україні стало приєднання Польщі 21 грудня 2007 р. до Шенгенської зони. Зважаючи на те, що Україна щодо нелегальної міграції визначається в Європі як потенційно небезпечна, польсько-українські відносини зазнали ускладнення: для пересічного українця отримати Шенгенську візу стало складно [23]. Входження західних сусідів України до Шенгенської зони мало на меті запровадження більш вимогливого візового режиму, що ускладнює людський вимір двосторонніх відносин. Саме тому у відносинах України із сусідами на порядку денному була потреба максимально зняти гостроту візового питання, зокрема за допомогою механізмів прикордонного співробітництва [7, с. 194]. У зв'язку зі вступом Польщі до Шенгенської зони Сейм РП прийняв у вересні 2007 р. постанову «Про карту поляка», яка визнає особу польського походження, котра проживає в близьких територіях до РП, право на отримання можливості довготривалий період перебувати на території Польщі [24, с. 233].

Важливим фактором розвитку польсько-українських відносин стало ініціювання Республікою Польща активізації східного вектора в політиці ЄС. Ідея посилення східного вектора ЄПС стала на 2008 р. одним із пріоритетів зовнішньої політики Польщі, яка позиціонувала себе лідером у цьому напрямі. Міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський 7 травня 2008 р. задекларував цю ідею: «Польща має і далі спеціалізуватися на виробленні спільної зовнішньої політики щодо Сходу». «Східне партнерство ЄС» було спрямоване на реалізацію політики щодо України, Молдови, Вірменії, Грузії, Азербайджану, а також технічну й експертну співпрацю з Білоруссю. Тобто з моменту входження РП до ЄС її політика щодо нашої держави наповнювалася новим змістом зі зміцненням ролі Польщі як лобіста курсу України на євроінтеграцію. Це яскраво проявилось в підтримці РП інтеграційних ідей України, а також у виробленні та практичній реалізації програми співробітництва ЄС із країнами Східної Європи [16, с. 157].

Польща, як і інші держави-члени ЄС, що підтримують розширення на Схід, розглядає «Східне партнерство» як прагматичну відповідь на «втому від розширення». На думку Польщі, якби в ініціативі прямо йшлося про можливість розширення ЄС, вона б не мала жодних шансів бути схваленою всіма країнами-членами ЄС. Між тим цей формат «Східного партнерства» може допомогти державам-адресатам реально наблизитися до ЄС і підготувати їх до можливої повної інтеграції в майбутньому. Важливу роль у цьому процесі відіграватимуть угоди про асоціацію, запровадження вільної торгівлі, лібералізація візового режиму тощо. Нарешті, доповідь про зовнішню політику, зроблена міністром закордонних справ Р. Сікорським у Сеймі у 2009 р., також підтверджує, що Польща не відмовилася від прагнення до розширення Європейського Союзу на Схід [25].

Від 7 травня 2009 р. «Східне партнерство» стало новим форматом побудови відносин ЄС із сусідами на Сході, насамперед з Україною. Ефективне використання економічних складників цієї ініціативи (економічна інтеграція та енергетична безпека) мало стати шансом для посилення євроінтеграції України, а не тягарем для такого руху. Ініціатива «Східного партнерства» повинна сприятливо вплинути на підготовку нової базової угоди між Україною і ЄС, яка залишалася головним питанням порядку денного щодо відносин із початку 2007 р. Ця угода має адекватно відображати результати обоюдної співпраці й визначати стратегічні цілі та формат відносин на найближче десятиріччя [2, с. 221].

«Східне партнерство» спрямоване на розвиток двосторонніх стосунків між країнами-партнерами ЄС. Ця ініціатива – це план розвитку відносин між ЄС і країнами Східної Європи та Південного Кавказу, який робить можливим поступове їх приєднання до європейської політики й програм. Програма закладає підписання умов про асоціацію та створення зон вільної торгівлі, а також передбачає регулярні зустрічі керівників країн й урядів, високопосадовців та експертів [15, с. 146]. Це своєрідний форум обміну інформацією та досвідом країн-партнерів. На реалізацію Східного партнерства

Європейська комісія запропонувала виділити 600 млн євро. На Україну з цієї суми припадало 494 млн євро до 2010 р. [27, с. 7].

Ініціативу польського Східного партнерства сформульовано на трьох основних принципах – співвласності, диференціації та умовності. Співпраця між державами, охопленими дією Партнерства, реалізовувалась у таких сферах, як права людини, ринкова економіка, збалансований розвиток, ефективне управління, енергетична безпека й ін. У програмі стратегічною метою, висунутою Польщею та Швецією, визначено встановлення політичної асоціації, створення поглиблених і комплексних зон вільної торгівлі держав-учасниць Програми з ЄС. Поступова лібералізація візового режиму мала привести до скасування віз і створення структури багатостороннього співробітництва з державами-учасницями. Програма «Східне партнерство» дає можливість багатовекторного співробітництва східних сусідів ЄС, а реальне втілення спостерігаємо у формі циклічних зустрічей глав держав та урядів й експертів. Свідченням високого рівня відносин між Україною й Польщею виступають інтенсивні контакти керівництва двох держав [1].

Відносини Польщі та України впродовж 2008–2009 рр. позначені посиленням ролі офіційної Варшави як активного лобіста інтеграційних прагнень України. Одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики Польщі стала активізація східного вектора ЄПС [8, с. 49]. Офіційна Варшава намагалася підтвердити прагнення до регіонального лідерства в ЦСЄ та посилення ваги Польщі в ЄС. Ідею підтвердив директор Центру східноєвропейських досліджень Варшавського університету Я. Каліцький, зазначаючи, що «... сила польської позиції в ЄС залежить від того, яку підтримку ми маємо на Сході» [17, с. 84].

26 травня 2008 р. на засіданні Ради ЄС із загальної політики ЄС та Ради з питань міжнародних відносин у Брюсселі затверджено ініційовану Польщею й Швецією програму «Східне партнерство», спрямовану на поглиблення та активізацію східного вектора зовнішньої політики Європейського Союзу [21, с. 92–98]. Програму адресовано шести країнам. Вона передбачала сприяння прискоренню політичної та економічної модернізації в них. Центральне місце в «Східному партнерстві» відведено Україні [12]. На практиці участь потенційних партнерів у ЄПС є диференційованою, оскільки її реалізація залежить від рамок чинних угод між ЄС і кожним партнером, а також готовності партнерів до участі в ЄПС [14, с. 122–123]. Це була своєрідна відповідь на французьку пропозицію об'єднання країн Середземноморського узбережжя. За ідеєю ініціаторів, участь у ЄПС не слугувала альтернативою членства, її структура мала бути зорієнтованою на реалізацію конкретних проектів. Спочатку Україна входила до проекту «Східне партнерство», однак польські політики вдало аргументували, що ЄПС може допомогти зближенню з ЄС [28, с. 163–164].

Проведення різноманітних міждержавних форумів спонукало учасників до обговорення реальних можливостей і перспектив економічного співробітництва з Україною, зокрема в межах політики «Східного партнерства» ЄС. Тому надзвичайно важливо, щоб трибуну міжнародного економічного форуму максимально використовувала українська сторона не лише на урядовому рівні, а й на рівні представників бізнесу [13].

2008 р. перевірів на міцність Польщу та Україну в здатності організувати чемпіонат Європи-2012 р. Виникли певні труднощі в підготовці, переважно в Україні. У березні М. Платіні, президент УЄФА, не виключав можливості забрати у РП та України право проведення чемпіонату. У вересні 2008 р. виконавчий комітет УЄФА остаточно підтвердив, що Польща й Україна будуть господарями Євро-2012. Підтвердженням цього стала також й голосна заява М. Платіні в грудні 2008 р.: за умови, якщо Україна не виконає всіх вимог, то Польща могла б сама провести чемпіонат. У 2008 р. піднято питання про польсько-українську співпрацю в рамках Євро-2012, що переросло в міждержавний договір [28, с. 170].

Обговорення теми Євро-2012 стало головним і на засіданнях консультативного комітету Президентів РП та України. На порядку денному виокремлено й важливі питання співпраці в політичній, енергетичній, європейській та євроатлантичній сферах, різні аспекти транскордонного співробітництва, стану збереження ключової ролі НАТО в системі європейської безпеки. Акцентовано особливу увагу на важливості реалізації брюссельських домовленостей із питань постачання нафти до європейських споживачів та підвищення енергетичної безпеки країн Європи. А реалізація проекту Євразійського нафтотранспортного коридору шляхом інтеграції нафтотранспортних систем України й Польщі для

постачання каспійської нафти нафтопроводом Одеса–Броди–Плоцьк на ринки європейських держав набувала нового бачення [6].

Україна стала для ЄС стратегічним партнером у плані енергетичної безпеки. У ЄС триває дискусія щодо енергетичної безпеки з наростаючою інтенсивністю. Однією з причин цього є російсько-українська газова криза в січні 2009 р. Першим рішучим кроком ЄС стало підписання в березні 2009 р. декларації про модернізацію української газотранспортної системи [15, с. 146]. Президент Польщі Л. Качинський не одноразово наголошував, що співпраця з Україною стала частиною стратегічної політики РП. На користь цього свідчать широкі перспективи, зокрема енергетичної політики й транспортування енергоресурсів. Тут варто наголосити, що балтійський трубопровід із Росії до Німеччини спрямований не лише проти України – він вдарить і по інтересах РП. Відтак агресивна політика Росії сама підштовхнула Україну та Польщу до реанімації центральноєвропейських регіональних утворень, зокрема Вишеградського союзу, та посилення взаємної співпраці, як-от захист національної безпеки та обмін інформацією [4, с. 5].

Відомий фахівець міжнародних відносин З. Бжезинський убачав у союзі України разом із Польщею, Німеччиною та Францією фундамент Європейської системи безпеки XXI ст. [3, с. 21–31]. Будучи рубіжною державою, Україна зобов'язувалася зберігати відкритість до зовнішнього світу, активно брати участь у міжнародному розподілі праці. Це дасть їй можливість здобути гідне місце в новій системі міжнародних відносин, а надійним орієнтиром на цьому складному шляху є національні інтереси [19, с. 597].

Ці події збіглися у часі зі світовою економічною кризою, яка впливала на розвиток економік України й Польщі та на їх двостороннє економічне співробітництво. У той же час, якщо говорити про обсяг і рівень шкоди, заподіяних кризою кожній з економік, то тут відсутня істотна різниця. Якщо в Україні наслідком кризи стало падіння валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) за дев'ять місяців 2009 р. на 15,9 %, порівняно з аналогічним періодом попереднього року, то в Польщі ВВП продовжив зростати, але вповільнилися темпи його зростання й на кінець року він склав + 1,7 % (порівняно з 5 % за 2008 р.) [26]. Отже, технічна та фінансова підтримка ЄС для України була істотною.

Фінансова допомога надходила як від ЄС, так і від країн-членів ЄС окремо. Україна стала першою з пострадянських республік, у якій запроваджено проекти програми «Twinning». У вересні 2009 р. програма нараховувала 37 проектів [29]. Наприклад, одним із найбільших проектів можна вважати реконструкцію Рава-Руського митного переходу. Бюджет проекту склав понад 10 млн євро. До реконструкції пропускна спроможність прикордонного переходу становила 4000 пасажирів, 1400 легкових і 120 вантажних машин на день. Новий пункт перевірки має комфортабельні зали для пасажирів, спеціальну будівлю для контролю великих вантажівок та сучасні технології для надійної охорони кордону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зовнішня політика Республіки Польща щодо України в період каденції Л. Качинського втілено завдяки програмі «Європейська політика сусідства». Після чергового розширення ЄС варто було знайти нові підходи до співробітництва з країнами-сусідами Європейського Союзу, де Україні надавали пріоритетного значення. Утілення програми ЄПС на українському векторі відбувалося за допомогою реалізації курсу «Східного партнерства», яку сама Польща ініціювала започаткувати. Такий крок підтверджує необхідність польсько-українського економічного співробітництва не лише в регіональному аспекті, але й у загальноєвропейському. У контексті задекларованої співпраці Польща та Україна значно збагатили нормативно-правове регулювання двосторонніх відносин, збільшили кількість зустрічей президентів, високопосадовців, започаткували низку спільних проектів. Однак утілення в життя «Східної політики» Польщі передбачало насамперед отримання останньою власних дивідентів на політичній карті світу, аніж турботу за реалізацію будь-яких українських інтересів. Тому, хоча програма «Європейська політика сусідства» дала новий імпульс польсько-українським відносинам, проте кардинально не змінила їх.

Джерела та література

1. Алексієвць Л., Алексієвць М., Ільчук І. Трансформація сучасних польсько-українських відносин у політичній сфері до європейсько-атлантичного процесу (1991–2014 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2015. Вип. 16(2). С. 88–105.

2. Бабанін О. Проблеми і перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (13). 2009. С. 219–225.
3. Бжезінський З. План для Європи. Як розширити НАТО. *Політика і час*. 1995. № 5. С. 21–31.
4. Борковський А. Лех Другий. Чи вдасться Качинському створити Четверту Річ Посполитою? *Україна молода*. № 241 (2782). 23 грудня 2005 р. С. 1, 5.
5. Бухарин Н., Фурман Е., Вологов С., Фейт Н. Восточная политика новых членов ЕС. *Аналитические записки*. URL: <http://analiticsmz.ru/&p=577>.
6. Відбулося XX засідання Консультативного комітету Президентів України та Республіки Польща. *Офіційне Інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://eu.prostir.ua/view /237849.html>. – Назва з екрану.
7. Експертна доповідь. Україна в 2007 р.: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку. Київ: «Інтертехнологія», 2008. 262 с.
8. Киридон А. Україна – Польща: узгодження зовнішньополітичних орієнтирів. *Слов'янський вісник: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 11. С. 47–53.
9. Кононенко Н. В. Інститут Президентства в Україні: політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 1998. 182 с.
10. Моцик О. Дві країни – одна команда. *Зовнішні справи*. Грудень 2008. С. 39–41.
11. Мруз М. Польсько-українське стратегічне партнерство і програма Східного партнерства у контексті відносин Варшава–Київ. Спроба оцінки і перспективи на майбутнє. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць*. Вип. 97. Ч. II (у двох частинах). Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Інститут міжнар. відносин, 2011. С. 111–119.
12. Підсумки програми Східного партнерства. URL: <http://www.thenews.pl/1/133/Artykul/82592>.
13. Підсумки торгово-економічного співробітництва України і Польщі за 2008 рік. URL: http://www.vgolos.com.ua/articles/pidsumky_torgovoeconomichnogo_spivrobitnytstva_ukrainy_i_polshchi_za_2008_rik_107061.html.
14. Сидорук Т. Європейська політика сусідства: концептуальні хиби конструкції. *Політичний менеджмент*. № 1. 2011. С. 121–132.
15. Сидун С. Україна та Європейський Союз: особливості розвитку взаємовідносин. *Наукові праці. Державне управління. Політологія*. 2010. Т. 130. Вип. 117. С. 142–148.
16. Стрільчук Л. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Луцьк: Волин. старожитності, 2013. 608 с.
17. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / [І. Ф. Газизуллін, М. М. Гончар, О. В. Коломієць [та ін.]; за ред. В. Мартинюка; Укр. незал. центр політ дослідж.]. Київ: Агентство України, 2009. 84 с.
18. Три запитання до послів зарубіжних держав в Україні. *Політика і час*. № 9. Вересень. 2006 р. С. 17–19.
19. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001)/під. ред. Н. Барановська, В. Верстюк та ін. Київ, Вид. дім «Альтернатива», 2001. 704 с.
20. Харченко Л. Проблема формування позитивного іміджу України в контексті підготовки ЄВРО-2012. *Стратегічні пріоритети*. № 4 (13). 2009. С. 107–113.
21. Чорна Н. Еволюція польсько-українських відносин після вступу Польщі до Європейського Союзу. *Україна-Європа-Світ: міжнар. зб. наук. праць.. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9. С. 92–98.
22. Ціватий В. Публічна та культурна дипломатія Республіки Польща ХХІ століття: інституційний аспект. *Зовнішні справи*. № 11, 2012. С. 50–55.
23. Шенгенская зона вплотную приблизилась к границам Украины. URL: <http://www.rus.newsru.ua/ukraine /21dec2007/chengen.html>.
24. Adamski L. Polityka Polski wobec Ukrainy. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*. 2008. Warszawa, 2008. S. 217–236.
25. Informacja Ministerstwa Spraw Zagranicznych na temat polskiej inicjatywy Partnerstwa Wschodniego. 7th Senate of the Republic of Poland, typescript (461) of the 35th sitting of the Foreign Affairs Committee. URL: www.senat.gov.pl
26. Główny Urząd statystyczny RP. URL: www.stat.gov.pl.
27. Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia/pod red. B. Wojny, M. Gniazdowskiego. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, maj 2009. 90 s.
28. Stzetycki A. Polityka Polski wobec Ukrainy. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2009*. Warszawa, 2009. S. 156–175.
29. Twinning projects – Forecast. URL: http://twinning.com.ua/index.php?option=om_content&task=view&id=378&Itemid=156 =english.

References

1. Aleksiyevets' L., Aleksiyevets' M., Il'chuk I. Transformaciya suchasny'x pol's'ko-ukrayins'ky'x vidnosy'n u polity'chnij sferi do yevropejs'ko-atlanty'chnogo procesu (1991–2014 rr.) / L. Aleksiyevets', M. Aleksiyevets', I. Il'chuk // *Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodny'j zbirny'k naukovy'x prac'.* Seriya: : Istorija, mizhnarodni vidnosy'ny'. – 2015. – Vy'p. 16(2). – S. 88–105.
2. Babanin O. Problemy' i perspekty'vy' formuvannya zony' vil'noyi torgivli mizh Ukrainoyu ta YeS. Strategichni priory'tety' № 4 (13), 2009. – S. 219–225.
3. Bzhezins'ky'j Z. Plan dlya Yevropy'. Yak rozshy'ry'ty' NATO / Z. Bzhezins'ky'j // *Polity'ka i chas.* – 1995. – № 5. – S. 21–31.
4. Borkovss'ky'j A. Lex Drugy'j. Chy' vdist'sya Kachy'ns'komu stvory'ty' Chetvertu Rich Pospoly'toyu? // *Ukrayina moloda* #241 (2782). – 23 grudnya 2005 r. – S. 1, 5.
5. Buxary'n N. Vostochnaya poly'ty'ka novyx chlenov ES / N. Buxary'n, E. Furman, S. Volotov, N. Fejt // *Analy'ty'chesky'e zapysky'.* – [Elektronny'j resurs]. – Dostupno. – <http://analiticsmz.ru/&p=577>.
6. Vidbulosya XX zasidannya Konsul'tacijnogo komitetu Prezy'dentiv Ukrainy' ta Respubliky' Pol'shha // *Oficijne Internet-predstavny'cztvo Prezy'denta Ukrainy'.* – [Elektronny'j resurs]. – Rezhym dostupu: <https://eu.prostir.ua/view /237849.html>. – Nazva z ekranu.
7. Ekspertna dopovid'. *Ukrayina v 2007 r.: vnutrishnye i zovnishnye stanovy'shhe ta perspekty'vy' rozvy'tku.* – K.: «Intertextologiya», 2008. – 262 s.
8. Ky'ry'don A. *Ukrayina – Pol'shha: uzgodzhennya zovnishn'opolity'chny'x oriyenty'riv* / A. Ky'ry'don // *Slov'yans'ky'j visny'k. Zbirny'k naukovy'x prac'.* – 2011. – Vy'pusk 11. – S. 47–53.
9. Kononenko N. Insty'tut Prezy'dentstva v Ukraini: politologichny'j analiz: dy's... kand. polit. nauk: 23.00.02 / N. V. Kononenko; NAN Ukrainy', In-t polit. i etnonacz. doslidzh. – K., 1998. – 182 s.
10. Mocy'k O. Dvi krayiny' – odna komanda // *Zovnishni spravy'.* Gruden' 2008. – S. 39–41
11. Mruz M. Pol's'ko-ukrayins'ke strategichne partnerstvo i programa Sxidnogo partnerstva u konteksti vidnosy'n Varshava – Ky'yiv. Sproba ocinky' i perspekty'vy' na majbutnye / M. Mruz // *Aktual'ni problemy' mizhnarodny'x vidnosy'n: Zbirny'k naukovy'x prac'.* Vy'pusk 97. Chasty'na II (u dvox chasty'nax). – K.: KNU im. T. G. Shevchenka. Insty'tut mizhnarodny'x vidnosy'n, 2011. – S. 111–119.
12. Pidsumky' programy' Sxidnogo partnerstva [Elektronny'j resurs]. – Dostupno. – <http://www.thenews.pl/1/133/Artykul/82592>.
13. Pidsumky' trgovno-ekonomichnogo spivrobitny'cztva Ukrainy' i Pol'shhi za 2008 rik. – [Elektronny'j resurs]. – Dostupno. – http://www.vgolos.com.ua/articles/pidsumky_torgovoekonomichnogo_spivrobitnytstva_ukrainy_i_polshchi_za_2008_rik_107061.html.
14. Sy'doruk T. Yevropejs'ka polity'ka susidstva: konceptual'ni xy'by' konstrukciyi / T. Sy'doruk // *Polity'chny'j menedzhment.* – № 1, 2011. – S. 121–132.
15. Sy'dun S. *Ukrayina ta Yevropejs'ky'j Soyuz: osobly'vosti rozvy'tku vzayemovidnosy'n* / S. Sy'dun // *Naukovi praci. Derzhavne upravlinnya. Politologiya.* – 2010. – T. 130. – Vy'p. 117. – S. 142–148.
16. Stril'chuk L. *Ukrayina – Pol'shha: vid dobrosusids'ky'x vidnosy'n do strategichnogo partnerstva (kinecz' XX – pochatok XXI stolittya)* / L. Stril'chuk: monografiya. – Lucz'k: Voly'ns'ki starozhy'tnosti, 2013. – 608 s.
17. *Sxidne partnerstvo YeS: dodatkovy' mozhl'y'vosti dlya yevrointegraciyi Ukrainy'* / [I. F. Gazizullin, M. M. Gonchar, O. V. Kolomyiecz' [ta in.]; za red. V. Marty'nyuka; Ukr. nezal. centr polit doslidzh.]. – K.: Agentstvo Ukrainy, 2009. – 84 s.
18. Try' zapytannya do posliv zarubizhny'x derzhav v Ukraini // *Polity'ka i chas* № 9 veresen' 2006 r. – S. 17–19.
19. *Ukrayina: utverdzhennya nezalezhnoyi derzhavy' (1991 – 2001)* / Pid. red. N. Baranovs'ka, V. Verstyuk ta in. – K., Vy'davny'chy'j dim «Al'ternaty'va», 2001. – 704 s.
20. Xarchenko L. Problema formuvannya pozy'ty'vnogo imidzhu Ukrainy' v konteksti pidgotovky' YeVRO-2012 / L. Xarchenko // *Strategichni priory'tety' № 4 (13), 2009.* – S. 107–113.
21. Chorna N. Evolyuciya pol's'ko-ukrayins'ky'x vidnosy'n pislya vstupu Pol'shhi do Yevropejs'kogo Soyuzu / N. Chorna // *Ukrayina-Yevropa-Svit. Mizhnarodny'j zbirny'k naukovy'x prac'.* Seriya: Istorija, mizhnarodni vidnosy'ny'. – 2012. – Vy'p. 9. – S. 92–98.
22. Civaty'j V. Publichna ta kul'turna dy'plomatiya Respubliky' Pol'shha XXI stolittya: insty'tucijny'j aspekt / V. Civaty'j // *Zovnishni spravy'.* – № 11, 2012. – S. 50 – 55.
23. Shengenskaya zona vplotnuyu pry'bly'zy'las' k granyc'am Ukraj'ny [Elektronny'j resurs]. – Dostupno. – <http://www.rus.newsru.ua/ukraine /21dec2007/chengen.html>.
24. Adamski L. *Polityka Polski wobec Ukrainy* / L. Adamski // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej* 2008. – Warszawa, 2008. – S. 217–236.
25. Informacja Ministerstwa Spraw Zagranicznych na temat polskiej inicjatywy Partnerstwa Wschodniego, 7th Senate of the Republic of Poland, typescript (461) of the 35th sitting of the Foreign Affairs Committee [Electronic resource]. – Access mode: www.senat.gov.pl
26. Główny Urząd statystyczny RP. – [Elektronny'j resurs]. – Dostupno. – www.stat.gov.pl.

27. Partnerstwo Wschodnie – raport otwarcia / pod red. B.Wojny, M. Gniazdowskiego. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, maj 2009. – 90 s.
28. Szeptycki A. Polityka Polski wobec Ukrainy / A. Szeptycki // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej 2009. – Warszawa, 2009. – S. 156 – 175.
29. Twinning projects – Forecast. [Elektronny’j resurs]. – Dostupno. – http://twinning.com.ua/index.php?option=om_content&task=view&id=378&Itemid=156=english.

Klyuchuk Yuliya. Foreign Policy of the Republic of Poland in Relation of During the Presidency of L. Kachinsky, Through the Prism of the Program «European Policy of Neighborhood». The author studied the peculiarities of the foreign policy of Poland in relation to Ukraine in the period of term of office of Leh Kachinski. As never before support of Poland, which was a member of the European Union and NATO was measurable while Ukraine which was in post-revolutionary state was only striving for the Euro-Atlantic integration. These two factors stipulated a special interest of Poland in Ukraine and vice versa as such a vector of the foreign policy orientation could significantly strengthen positions of the both countries. Republic of Poland initiates creation of the program «European policy of neighborhood» within the framework of which Eastern direction of the policy of RP in relation of Ukraine was realized. However, middle ground of the Ukrainian politicians concerning democratization of the society, The article examines the foreign policy orientations of the Republic of Poland concerning Ukraine during the period of the presidential term L. Kachinsky (2005–2010). On the basis of the worked out materials and documents it was established that the Eastern policy vector of the foreign policy of the Republic of Poland was based on the program «European Policy of Neighborhood», in which Ukraine was given priority. The main directions of cooperation that are mutually beneficial for the countries of the Euro-Atlantic area and Ukraine are outlined. It is revealed that the «European Neighborhood Policy» program is aimed at developing bilateral relations between the EU partner countries and its members and contributes to the possible gradual accession to European policies and programs. moderate steps on the way to implementation of the reforms and a number of the loud statements resulted in the cooling in relations with the Republic of Poland. And after the tragic events of 2010 not far from Smolensk and change of the head of Ukraine world community categorically announced that the era of advocating of the Ukrainian interests by the Polish presidents was over when L. Kachinski died.

Key words: Republic of Poland, Ukraine, foreign policy, president, L. Kaczynski, «European Neighborhood Policy».

Стаття надійшла до редколегії
21.06.2018 р.

УДК 327.7:316.4

Anna Korolevska

European Union Social Cohesion Policy and Monitoring Indicators

The questions of the nation uniting, national or social consolidation, cohesion of society have always been on the agenda of the independent Ukrainian state. An urgent need is to identify the obstacles to consolidating Ukrainian society, as well as factors that can contribute to the unification of society. The objective of the article is to summarize the results of scientific and expert discourse on social cohesion of the EU and indicators of its assessment. Methodology is analysis of the European Commission documents, studies and reports. The research of European Cohesion Policy requires the use of an interdisciplinary approach, as well as the consideration of the process in its integrity, requires the use of a systematic approach.

Social cohesion has been studied in the European Union over the past decades. During this time, many studies of theoretical and empirical question have been made. Moreover, it has already become the main concept of effective development for many societies. The mechanism of practical realization of social cohesion is the recognition of the values of pluralism, social and civil dialogue. The obligatory attribute of social cohesion of a society is the institute of social protection and social integration. Social cohesion involves the use of democratic principles for making socially significant decisions. The essence of the social cohesion of the EU is considered from the standpoint, based on social rights and the access of all citizens to their rights, and hence the real opportunity to use and protect them. At the focus of social cohesion of society is the welfare of the vast majority of citizens, harmonious and stable social relations. The condition to social cohesion is the high citizen’s credibility of governance and civil society institutions. In the

framework of developing a system of social indicators an effort was made to operationalise conceptualization of social cohesion across several life domains. There are rather broad range of indicators of social cohesion can be specified. Accordingly, the lists of exemplarily suggested indicators are rather extensive.

The subject of further analysis may be a more detailed researches of the experience of the European society cohesion mechanism for adopting and implementation it in Ukraine.

Key words: social cohesion policy; European Union; monitoring indicators.

Introduction. The questions of the nation uniting, national or social consolidation, cohesion of society have always been on the agenda of the independent Ukrainian state. An urgent need is to identify the obstacles to consolidating Ukrainian society, as well as factors that can contribute to the unification of society. In this context, an appeal to the European experience of cohesion is important for Ukraine; analysis of conceptual and theoretical developments in this field; study of mechanisms, technologies and practices of interaction around the ideas of united Europe. Due to dynamic changes, the European Cohesion Policy constantly attracts the attention of researchers to its analysis. Many studies were conducted by the independent experts at the request of the European Commission in connection with the implementation or revisions of the European Cohesion Policy, the preparation of EU strategic development programs. The problem of cohesion of the Ukrainian people is the subject of study of many Ukrainian researchers in the context of interethnic relations and national construction. However, the social component of European cohesion policy is only fragmented in some publications of specialists (A. Grinenko, T. Kitsak and V. Kirilyuk, A. Kolot, V. Khantantynov, O. Orzhel and others). Therefore, the need to study European experience in the formation and implementation of a policy of social equalization is updated.

Theoretical Bases of Research and Methodology. There are different approaches of definitions of social cohesion: 1. In its original etymological sense, cohesion is defined as the characteristic of a group all of whose parts are closely united. 2. After identifying in «shared loyalties and solidarity» the key factors of social cohesion, the sociologist Emile Durkheim also distinguished mechanical solidarity, which is based on the traditional uniformity of collective values and beliefs, from organic solidarity, which is the result of modern relationships between individuals who are able to work together while developing an autonomous and even critical personality with respect to tradition. 3. Definitions based on community bonds: social cohesion is «the promotion of stable, co-operative and sustainable communities». 4. Definitions based on shared values and a sense of belonging. These concepts are to be found in the official definitions adopted by governments. Modern societies are composed of individuals who are autonomous in their choices of lifestyle. 5. Definitions based on the ability to work together. This approach takes account from the outset of the plurality of human beings and its implications for collective responsibility as a structural element of any cohesive society. It considers the ability to work together without apparently giving any thought to the ultimate goal of this joint action, which may, in itself, entail cohesion or exclusion [3].

The objective of the article is to summarize the results of scientific and expert discourse on social cohesion of the EU and indicators of its assessment.

Methodology is analysis of the documents, studies and reports published by the European Commission constitute the main source of information. The data demonstrating the changes of the social situation are taken into account, as well as the instruments the European Commission has deployed. The European Cohesion Policy is being studied by a number of social sciences, which requires the use of an interdisciplinary approach, as well as the consideration of the process in its integrity, requires the use of a systematic approach.

Research Results. The European social model, characteristic of most Western European societies since the early 1960s, confers on its citizens a wide-ranging set of political, civil and social rights, anchored in national and supra-state legal systems and procedures. As a consequence, the European Social Model has been able to guarantee high levels of social integration and stability, while avoiding economic polarization, for the majority of its population [1]. At their 2nd Summit, the Heads of State and Government of Council of Europe member states recognized that social cohesion was «one of the foremost needs of the wider Europe and should be pursued as an essential complement to the promotion of human rights and dignity». The Council of Europe has done much to promote and develop the concept of social cohesion. It has helped to operationalise it by promoting access to social rights and has explored topics such as how to improve the quality of life together, the positive impact of public policies, and the development and use of indicators [2]. Cohesion is an ideal towards which societies have to strive continually. Social cohesion is about what binds societies together. All societies are the result of an interplay between centripetal and centrifugal forces; the

things that bring people together and the things that drive them apart; the forces of unity and the forces of division; the interests of the individual and the interests of the community. All societies have to try to arrive at a workable accommodation between these forces [4].

Through fifty years of intergovernmental cooperation, the Council of Europe has established European norms for social rights and built up a wealth of accumulated experience through the 3 supervisory mechanisms of its legal instruments as well as in the form of Recommendations and reports. In the development of the Social Cohesion Policy of the European Union, the following stages can be distinguished:

1. Towards a Strategy for Social Cohesion (1994–1998). The Human Dignity and Social Exclusion Project (HDSE Project), a pan-European initiative launched by the Council of Europe in 1994 and completed in 1998, conducted the analysis of the status of poverty and social exclusion in Europe and submitted proposals of actions, validated by the Final Conference of the Project which took place in Helsinki on 18–20 May 1998. The project proposed to tackle five major themes: health, housing, employment, social protection and education. It focused mostly on producing «alarm indicators» that record reductions in freedoms and rights, increases in unemployment, violence and conflicts, worsening of social and health care services, etc. – mapping out the presence of social exclusion.

2. The Council of Europe Second Summit of Heads of State and Governments (1998–2002). Social cohesion concerns society as a whole and all its members, and not only those who find themselves marginalized. The central issue is to give the appropriate form and substance to aspirations for a life of quality. The Council of Europe decided to review its approach and develop a strategy for social cohesion rather than a strategy for combating social exclusion. The Committee of Ministers was to set up a new intergovernmental steering committee, the European Committee for Social Cohesion 1 (CDCS), bringing together several formerly separate areas of work [1, 5]. The Committee of Ministers adopted a Social Cohesion Strategy in 2000, revising it in March 2004.

3. The Lisbon Strategy, initiated in 2000, highlighted the importance of social cohesion as a foundation for a competitive knowledge and employment-based economy. It selected as its flagship the concept of social exclusion, an approach which directs attention to inclusion and participation. Within the Secretariat, a Social Cohesion Directorate undertakes work to continually renew and update the understanding of social cohesion and identify means for «reconciling» ongoing changes and social cohesion. In effect, the Council of Europe has elaborated social cohesion as integrally linked to the Organisation's fundamental goals: realisation of human rights, democracy, and the rule of law [5].

4. For the 2014 – 2020 period cohesion policy is closely aligned with the objectives of the Europe 2020 strategy adopted by the European Council on 17 June 2010 as the successor to the Lisbon strategy.

The Europe 2020 strategy is the EU's agenda for growth and jobs for the current decade. It emphasizes smart, sustainable and inclusive growth as a way to overcome the structural weaknesses in Europe's economy, improve its competitiveness and productivity and underpin a sustainable social market economy [6]. Three key priorities and eight targets the Europe 2020 strategy puts forward three mutually reinforcing priorities to make Europe a smarter, more sustainable and more inclusive place to live (table 1).

Table 1

The Europe 2020 Strategy's key Priorities, Headline Targets and Flagship Initiatives [7]

Priorities	Targets	Flagship Initiatives
<i>Smart growth</i> , through the development of an economy based on knowledge, research and innovation.	1. Increasing combined public and private investment in R&D to 3 % of GDP 2. Reducing school drop-out rates to less than 10 % 3. Increasing the share of the population aged 30–34 having completed tertiary education to at least 40 %	1. Innovation Union • Youth on the move (ended in December 2014) 2. A digital agenda for Europe Sustainable growth
<i>Sustainable growth</i> , through the promotion of resource-efficient, green and competitive markets.	1. Reducing greenhouse gas emissions by at least 20 % compared to 1990 levels 2. Increasing the share of renewable energy in final energy consumption to 20 % 3. Moving towards a 20 % increase in energy efficiency	1. Resource efficient Europe 2. An industrial policy for the globalization era
<i>Inclusive growth</i> ,	1. Increasing the employment rate of the	1. An agenda for new skills and

1 European Committee for social cohesion, human dignity and equality, which has been discontinued as of 1 January 2016.

through policies aimed at fostering job creation and poverty reduction.	population aged 20–64 to at least 75 % 2. Lifting at least 20 million people out of the risk of poverty and social exclusion	jobs 2. European platform against poverty and social exclusionn
---	--	---

The Council of Europe has always considered that access to social rights must be based on the following principles: equality of rights for all, without discrimination; availability of quality services affordable by all; giving special attention to the needs of the vulnerable members of society; avoiding stigmatization of those with special needs; maintenance of equitable and sustainable fiscal policies; participation of users. At the same time, everyone should be aware of the need to exercise responsibility in the way they make use of social protection and social services. The fundamental commitment of the member states of the Council of Europe is to human rights, democracy, and the rule of law. The aim of the Organization is to achieve greater unity between its members for the purpose of safeguarding their ideals and principles and «facilitating their economic and social progress».

Social cohesion is about the capacity of society to ensure the welfare of all its members, minimizing disparities and avoiding polarization. Welfare implies not only equity and non-discrimination in access to human rights but also: the dignity of each person and the recognition of their abilities and their contribution to society, fully respecting the diversity of cultures, opinions and religious beliefs; the freedom of each individual to pursue their personal development throughout their life; the possibility for each person to participate actively as a full member of society [8].

As well as the standard-setting instruments, the Council of Europe fosters social cohesion through intergovernmental programs and policy development. The Revised Strategy for Social Cohesion is now the leading relevant policy document.

There are four main lines of policy activity to achieve social cohesion at national and international levels: refocusing on the realization of social rights, further development of a sense and set of actions around social responsibilities, strengthening mechanisms of representation and social and civic dialogue, building the conditions for a common and secure future.

Priority Objectives for Social Cohesion in 21st Century Europe are: 1. Reinvesting in social rights and in cohesive societies. 2. Building a society of responsibilities that are both shared and social. 3. Strengthening mechanisms of representation and democratic decision-making and expanding social and civic dialogue and engagement. 4. Responding to demographic change and multiculturalism by building confidence in a common and secure future for all [5].

The concepts of social cohesion and quality of life are related to each other in multiple regards. Although social cohesion represents an attribute of a society it ultimately rests on the behavior, attitudes and evaluations of its members, too. Social cohesion can be conceived as a societal quality which is experienced by individuals in their daily lives, and thus also refers to the individual quality of life. This perspective considers elements of the social cohesion of a society to form an integral part of the quality of life of the individuals belonging to that society. In this sense, quality of life represents the common overarching policy goal with social cohesion as an important component to be addressed [9].

The use of indicators in a policy whose main goal is to increase the share of people who do not «fall behind essential standards» in a multidimensional space⁶⁸ is obviously central. It is only by measuring indicators and setting the standards that the policy can be designed, implemented and monitored.

The multidimensional nature of social inclusion calls for a measurement of both standards and inequalities with reference not only to income but to a large range of indicators representing the multiple dimensions of well-being. A system of comparable indicators across Member State has been built which aims to be «comprehensive» and «balanced» and covers the areas of: income, labor, education, material deprivation, housing and health [10].

The Council of Europe has to push forward its work on human and social rights simultaneously with that on social cohesion. As well as implementation, a key contribution of the Organization is a monitoring/evaluation or policy watch function. The Task Force recommends the progressive development and application of indicators at both national and local levels. At the national level, the indicators selected should reflect the principles or components of social cohesion: equity, dignity/recognition of diversity, participation, sense of belonging to society and sharing of responsibilities. At the local level, awareness of the local and regional dimension of social cohesion requires the development of innovative, participatory and concerted social policies with a focus on the community level [5].

Table 2

Indicative List of Indicators for Social Cohesion at Local Level [5]

Access to Means of Living	Setting and Spaces for Living	Governance	Human Relations	Personal and Social Balance	Feelings	Participation
Employment	Knowledge and observance of social rights	Relations institutions/ citizens.	Respect	Family life	Trust	Civic sense
Income	Management of public areas/	Justice	Solidarity/ mutual aid	Non stress	Fear	Capacity for commitment
Housing	Environment pollution/transp ort	Institutional support and provision	Non- isolation	Personal development/li fe project	Recognition	Participation/ mutual learning
Health/social security	Reconciliation of security and observance of rights	Institutional stability	Empathy	Equal opportunities		Responsibility
Food		Civic dialogue/ consultation in decision-making		Confidentiality		Respect for public property
Education		Non-discrimination		Integration		Concern for others
Culture/ leisure		Partnership rather than patronage				
Information						
Democratic practice						

The Council of Europe is seeking to develop operational tools for monitoring progress in social cohesion. A Methodological Guide for the Use of Social Cohesion Indicators is currently being developed and will be presented in 2004 to member States. Work is now in progress to test out this methodology in selected countries and regions. The Social Cohesion indicators differ greatly from the indicators employed by other organizations such as the European Union and the OECD. The latter utilize more a «negative definition» of social cohesion, focusing on the concept of social exclusion and poverty, measuring therefore «alert indicators» of the dysfunction of society. The «alarm» indicators aimed at identifying the symptoms of the «pathologies of society» also serve as a common frame of reference for an even more heterogeneous group of countries. Several indicators proposed by the OECD to provide a comparative overview of developed societies are of this type.

Based on a «positive definition» of social cohesion, the Council of Europe has developed main indicators that focus on four main aspects of social life (equity, dignity, participation). Each aspect includes several dozens of sub-indicators that can be used to analyze in greater detail the situation of a particular country. These indicators are used to develop a Social Cohesion Index to measure the degree of social cohesion in countries and adapt the strategy to their. These are: 1) low income rate after transfers with low-income threshold set at 60 % of median income; 2) distribution of income (income quintile ratio); 3) persistence of low income; 4) median low income gap; 5) regional cohesion; 6) long term unemployment rate; 7) people living in jobless households; 8) early school leavers not in further education or training; 9) life expectancy at birth; 10) self perceived health status.

The 16 social cohesion indicators proposed by the OECD are: 1) divorce rate; 2) fertility rate; 3) percentage of lone-parent families; 4) membership of local associations; 5) rate of participation in elections; 6) population born abroad; 7) mixed marriages; 8) asylum-seekers; 9) suicide rate; 10) age of women at birth of first child; 11) working women with children; 12) crime rate; 13) mortality rate due to drug use; 14) work stoppages; 15) persons detained at penal establishments; 16) acquisition of nationality.

Through a balanced weighting formula for each indicator, the Social Cohesion Index, which is currently being developed by the Development Division of the Directorate of Social Cohesion, will duly take into account the different degrees of socio-economic development of the member states of the Council of Europe [1].

The concept of social cohesion will be operationalised and measured in the context of a European System of Social Indicators (EUSI) which is developed in the framework of a current European research project. This indicators system considers dimensions of social cohesion across a wide range of life domains. The EUSI distinguishes between a total of fourteen life domains: population; households and families; housing; transport; leisure, media and culture; social and political participation and integration; education and vocational training; labor market and working conditions; income, standard of living, and consumption patterns; health; environment; social security; public safety and crime; total life situation.

In the European System of Social Indicators, the domain-specific measurement dimensions related to the goal dimensions of social cohesion are further differentiated by firstly distinguishing subdimensions of each measurement dimension and then developing one or several indicators for each subdimension. Thus, the final result represents a list of indicators of social cohesion which can be categorized by life domain, goal dimension, measurement dimension and subdimension [9].

Research Implications and the Subject of Further Analysis. Social cohesion has been studied in the European Union over the past decades. During this time, many studies of theoretical and empirical question have been made. Moreover, it has already become the main concept of effective development for many societies.

The mechanism of practical realization of social cohesion is the recognition of the values of pluralism, social and civil dialogue. The obligatory attribute of social cohesion of a society is the institute of social protection and social integration. Social cohesion involves the use of democratic principles for making socially significant decisions. The essence of the social cohesion of the EU is considered from the standpoint, based on social rights and the access of all citizens to their rights, and hence the real opportunity to use and protect them. At the focus of social cohesion of society is the welfare of the vast majority of citizens, harmonious and stable social relations. The condition to social cohesion is the high citizen's credibility of governance and civil society institutions. In the framework of developing a system of social indicators an effort was made to operationalise conceptualization of social cohesion across several life domains. There are rather broad range of indicators of social cohesion can be specified. Accordingly, the lists of exemplarily suggested indicators are rather extensive.

The subject of further analysis may be a more detailed researches of the experience of the European society cohesion mechanism for adopting and implementation it in Ukraine.

References

1. Battaini-Dragoni G., Dominiononi S. The Council of Europe's Strategy for Social Cohesion. URL: <http://www.socsc.hku.hk/cosc/Full%20paper/BATTAINI-DRAGONI%20Gabriella%202025.11.pdf>. Accessed 23 March 2018.
2. New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 7 July 2010. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf. Accessed 25 March 2018.
3. Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide Council of Europe, August 2005. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf. Accessed 27 March 2018.
4. European Committee for Social Cohesion (CDCS). Strategy for Social Cohesion Meeting, 13 July 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804ea3a0>. Accessed 28 March 2018.
5. Report of High-Level Task Force on Social Cohesion Towards an Active, Fair and Socially Cohesive, 28 January 2008. URL: [https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/source/TFSC\(2007\)31E.doc](https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/source/TFSC(2007)31E.doc). Accessed 24 March 2018.
6. Europe 2020 strategy. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en. Accessed 24 March 2018.
7. Smarter, greener, more inclusive? Indicators to Support the Europe 2020 Strategy 2016 edition. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7566774/KS-EZ-16-001-EN-N.pdf/ac04885c-cfff-4f9c-9f30-c9337ba929aa>. Accessed 25 March 2018.
8. A new strategy for Social Cohesion Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf. Accessed 25 March 2018.
9. Berger-Schmitt R. Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement. URL: https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf. Accessed 27 March 2018.

10. Barca F. Towards a territorial social agenda for the European Union. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/10_barca_final_formatted.pdf. Accessed 24 March 2018.

Джерела та література

1. Battaini-Dragoni G., Dominioni S. The Council of Europe's Strategy for Social Cohesion. URL: <http://www.socsc.hku.hk/cosc/Full%20paper/BATTAINI-DRAGONI%20Gabriella%202025.11.pdf>. Accessed 23 March 2018.
2. New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 7 July 2010. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010Strategy_ActionPlan_SocialCohesion.pdf. Accessed 25 March 2018.
3. Concerted development of social cohesion indicators. Methodological guide Council of Europe, August 2005. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/GUIDE_en.pdf. Accessed 27 March 2018.
4. European Committee for Social Cohesion (CDCS). Strategy for Social Cohesion Meeting, 13 July 2000. URL: <https://rm.coe.int/16804ea3a0>. Accessed 28 March 2018.
5. Report of High-Level Task Force on Social Cohesion Towards an Active, Fair and Socially Cohesive, 28 January 2008. URL: [https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/source/TFSC\(2007\)31E.doc](https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/source/TFSC(2007)31E.doc). Accessed 24 March 2018.
6. Europe 2020 strategy. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en. Accessed 24 March 2018.
7. Smarter, greener, more inclusive? Indicators to Support the Europe 2020 Strategy 2016 edition. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/7566774/KS-EZ-16-001-EN-N.pdf/ac04885c-cfff-4f9c-9f30-c9337ba929aa>. Accessed 25 March 2018.
8. A new strategy for Social Cohesion Revised strategy for Social Cohesion approved by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 31 March 2004. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/RevisedStrategy_en.pdf. Accessed 25 March 2018.
9. Berger-Schmitt R. Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement. URL: https://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf. Accessed 27 March 2018.
10. Barca F. Towards a territorial social agenda for the European Union. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/10_barca_final_formatted.pdf. Accessed 24 March 2018.

Королевська Анна. Політика соціальної єдності Європейського Союзу та показники моніторингу.

Питання об'єднання нації, національної або соціальної консолідації, єдності суспільства завжди були на порядку денному незалежної Української держави. Нагальною потребою є визначення перешкод на шляху до консолідації українського суспільства, а також чинників, які можуть сприяти його об'єднанню. Мета статті – узагальнення результатів науково-експертного дискурсу щодо соціальної єдності ЄС і показників його оцінки. Методологією дослідження є аналіз документів, досліджень та звітів Європейської комісії.

Дослідження європейської політики згуртування вимагає використання міждисциплінарного підходу, а також розгляду процесу в його цілісності, що потребує застосування систематичного підходу. Соціальна єдність вивчалася Європейським Союзом протягом останніх десятиліть, проведено багато досліджень теоретичного та емпіричного характеру. Більше того, це стало основною концепцією ефективного розвитку для багатьох суспільств. Механізмом практичної реалізації соціальної єдності є визнання цінностей плюралізму, соціального й громадянського діалогу. Обов'язковим атрибутом соціальної єдності суспільства є інститут соціального захисту та соціальної інтеграції. Соціальна згуртованість передбачає використання демократичних принципів для прийняття суспільно значущих рішень. Сутність соціальної єдності ЄС розглядаємо, виходячи із соціальних прав і доступу всіх громадян до їхніх прав і можливості їх використання та захисту. У центрі соціальної єдності суспільства – добробут більшості громадян, гармонійні й стабільні суспільні відносини. Умовою соціальної єдності є висока довіра громадян до управління та інститутів громадянського суспільства. У межах розробки системи соціальних показників ужито зусиль, спрямованих на концептуалізацію соціальної єдності у визначних сферах життя. Існує досить широкий спектр показників соціальної єдності для моніторингу, відповідно до чого списки зразкових індикаторів досить великі.

Предметом подальшого аналізу можуть стати більш детальні дослідження досвіду механізму єдності європейського суспільства для його прийняття й упровадження в Україні.

Ключові слова: політика соціальної єдності; Європейський Союз; моніторингові показники.

The article acted to the editorial board
in 16.05.2018

Особливості сучасної кліматичної дипломатії

У статті зазначено, що сьогодні в українському науковому дискурсі вкрай недостатньо наукових праць, у яких би розглядалися основні аспекти теорії й практики кліматичної дипломатії. Дослідження стосовно розв'язання проблем зміни клімату в політологічному значенні, як їх презентує сучасна західна політична наука, відсутні. Нами здійснено аналіз особливостей кліматичної дипломатії, які випливають із тих змін, що відбулись у світі сучасної дипломатії, зокрема зростання кількості учасників світових справ і типів суб'єктів міжнародних відносин; зміна рівнів залучення дипломатії та дипломатичної діяльності – від місцевого, внутрішньодержавного, до двостороннього, регіонального та глобального; розширення сфери й обсягу об'єктів дипломатії; зміна апарату та механізмів зовнішніх зв'язків і дипломатів; зміна режимів, типів та техніки дипломатії.

У статті констатовано, що держави залишаються одним із головних суб'єктів кліматичної дипломатії, хоча кожна з них має різне значення й різні стратегії переговорів із кліматичного питання. Водночас у формуванні та реалізації політики з актуальних питань важливу роль відіграють недержавні суб'єкти: глобальні банки, регіональні, міжнародні та наднаціональні організації, неурядові організації та навіть субнаціональні державні органи. Саме серед них стає дедалі більше активних учасників архітектури зміни клімату, а отже, суб'єктів кліматичної дипломатії. У багатостороннє розв'язання глобальних проблем, зокрема й проблеми зміни клімату, зробили свій внесок також учасники громадянського суспільства, а відтак вони належать до суб'єктів сучасної кліматичної дипломатії.

Вважаємо, що варто враховувати те, що кліматична дипломатія здійснюється на різних рівнях – від місцевого до глобального; зараз настав час інтегрувати екологічну політику загалом і, зокрема, кліматичну в класичну зовнішню політику; кліматична дипломатія увібрала в себе фактично всі канали, що передбачають сучасні напрями дипломатії, перетворившись на інструментарій прийняття колективних рішень, пошуку компромісів, які задовольняють усі сторони переговорів щодо кліматичних змін.

Ключові слова: дипломатія; зміна клімату; кліматична дипломатія; кліматичне середовище; напрями сучасної дипломатії; суб'єкти кліматичної дипломатії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Світ міжнародних відносин – «поле», у якому діють дипломати різного спрямування, значно змінився з початку ХХ ст.: сьогодні вони працюють у глобальному середовищі, яке має багато нових проблем, що породжені глобалізацією, серед них важливе місце займають глобальне потепління та зміна клімату. Саме тому виникла нова форма дипломатії – кліматична (іноді називають «кластер кліматичної дипломатії»).

Аналіз досліджень із цієї проблеми виявив явну недостатність у вітчизняній науковій традиції робіт, спрямованих на дослідження питань кліматичної дипломатії, хоча в документах стосовно зміни клімату цей термін уживається [1; 2; 3]. На сьогодні вкрай недостатньо наукових праць, у яких би розглядалися основні аспекти теорії й практики кліматичної дипломатії. Дослідження з проблем зміни клімату в політологічному значенні, як їх презентує сучасна західна політична наука, відсутні.

Мета й завдання цієї статті – аналіз особливостей кліматичної дипломатії, які випливають зі змін у світі сучасної дипломатії.

Теоретичні основи та методика дослідження. Сучасні дослідники вважають, що глобальна зміна клімату стала новим викликом світовій спільноті, який відкрив простір для запуску механізму багатосторонньої дипломатії. Виникла потреба в трансформації засобів і методів дипломатії, що відбивається у формуванні кліматичної дипломатії. Однак, як образно висловлюється російський політолог А. Шилов, «кліматичний айсберг виявився міцним горішком навіть для найбільш досвідчених зубрів політичної й дипломатичної еліти Світового співтовариства»¹.

Концепція кліматичної дипломатії розглядається нами в контексті принципів й особливостей сучасної дипломатії, на розвиток якої, без сумніву, вплинули, насамперед, глобалізаційні процеси. Теоретичною основою нашого дослідження стали підходи зарубіжних дослідників Е. Ф. Купера, Х. Гейне і Р. Тхакур до аналізу еволюції сучасної дипломатії в умовах глобалізації [8], а також розкриття зміни сучасної дипломатії, детально описані в класичній праці Л. Даймонда й Дж. Макдональда «Багатоканальна дипломатія: системний підхід до миру» («Multi-Track Diplomacy: A System Approach to Peace»). В останній праці виокремлено дев'ять напрямів сучасної дипломатії й

запропоновано схему розширення парадигми «трек один, трек два», яка недавно визначала поле дипломатичної діяльності [9]. На тлі традиційної дипломатії нами інтерпретовано особливості кліматичної дипломатії як інструменту розв'язання такої глобальної проблеми, як зміни клімату, що відповідає інтересам усього людства та збереженню цивілізації на планеті.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У вступі до «Оксфордського довідника сучасної дипломатії» констатовано, що у світі дипломатії відзначаються п'ять груп змін, які, на наш погляд, впливають на сам факт виникнення й особливості застосування сучасної кліматичної дипломатії [9]:

1. *Зростання кількості учасників світових справ і типів суб'єктів міжнародних відносин.* Крім урядів, ними стали національні фірми приватного сектору, транснаціональні корпорації (ТНК), неурядові організації (НУО) і регіональні та міжурядові організації (МУО). Надзвичайно суттєво змінилися типи суб'єктів міжнародних відносин. Між ними зросла взаємодія, і порядок денний міжнародної публічної політики змінюється відповідно до обставин. Тут зазначено, що чотири десятки років тому Р. Арон стверджував: «посол і солдат живуть і символізують міжнародні відносини, тому вони стосуються дипломатії та війни». Сьогодні поряд із великою кількістю національних дипломатів і військовослужбовців на все більш перевантаженому дипломатичному поприщі міжнародної дипломатії діє багато інших суб'єктів: міжнародні юристи, багатонаціональні торговці, транскордонні фінансисти, технократи Світового банку та Міжнародного валютного фонду (МВФ), миротворці ООН, офіцери охорони здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), інспектори Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), «еврократи» ЄС і посадові особи інших регіональних організацій, гуманітарні працівники тощо.

Держави залишаються основним суб'єктом міжнародних відносин, їх кількість останнім століттям різко зросла, виробляючи експоненціальний стрибок у кількості дипломатичних взаємодій між ними. Чисельність незалежних державних акторів із початку 1945 р. збільшилася в чотири рази, проте між державами існує велика різноманітність: супердержави, ядерно-озброєні країни, численні міні-держави, мікродержави.

Отже, держави залишаються одним із головних суб'єктів кліматичної дипломатії, хоча окремі них мають у ній більше або менше значення, орієнтуються на різні стратегії переговорів із цього питання. Так, «країни, що розвиваються, наполягають на збереженні двох переговорних шляхів – у рамках Кіотського протоколу та в рамках Конвенції, у той час як розвинуті країни схиляються до позиції злиття двох шляхів для досягнення результатів переговорів – єдиної юридично зобов'язуючої угоди за участю всіх країн-головних емітерів парникових газів (ПГ)» [5, с. 10].

В аналітичному документі, підготовленому в межах проекту «Сприяння європейським реформам у сфері довкілля й зміни клімату в Україні» Ресурсно-аналітичним центром «Суспільство і довкілля» та Експертно-дорадчим центром «Правова аналітика», зокрема, зазначено: «Одні держави, залежно від політичної ситуації в конкретних обставинах, відмовляються від підписання міжнародних угод у цій сфері та взяття на себе зобов'язань на міжнародному рівні щодо боротьби зі змінами клімату та вжиття відповідних заходів (наприклад США щодо підписання Кіотського протоколу чи участі в Паризькій угоді), інші країни є лідерами та виступають із закликами щодо зупинення зміни клімату волею політичних рішень (наприклад країни ЄС) [3, с. 10].

Федеральне міністерство закордонних справ Німеччини поряд з Adelphi¹ та партнерами реалізують ініціативи «Кліматична дипломатія», а також низку заходів, спрямованих на підтримку дій у галузі кліматичних змін. Так, 9 вересня 2014 р. дипломати з трьох країн організували Німецько-британсько-французький *День кліматичної дипломатії*. Пізніше міністри закордонних справ ЄС погодилися перетворити його на *День європейської кліматичної дипломатії*, із часом делегації ЄС та посольства держав-членів ЄС стали за кордоном проводити *Тижні кліматичної дипломатії*, які стосувалися підвищення обізнаності про кліматичні зміни та необхідність діяти у цій сфері [6].

¹ Adelphi – провідний незалежний аналітичний і консалтинговий центр із питань державної політики щодо клімату, навколишнього середовища та розвитку. Він сприяє вдосконаленню глобального управління за допомогою проведення досліджень, діалогу й консультацій. Він допомагає урядам, міжнародним організаціям, підприємствам та некомерційним організаціям розробляти стратегії для розв'язання глобальних проблем. Його робота охоплює ключові сфери: клімат, енергетика, ресурси, зелена економіка, сталий бізнес, «зелене» фінансування, мир та безпека, міжнародне співробітництво й міська трансформація.

Разом з існуванням традиційної дипломатії зараз сучасним урядам у формуванні й реалізації політики дедалі більше протистоять недержавні суб'єкти: глобальні банки, регіональні, міжнародні й наднаціональні організації, неурядові організації та навіть субнаціональні державні органи, такі як провінційні й муніципальні уряди. У ХХ ст. з'явилася значна кількість міжнародних організацій, що суттєво збільшило інституційну складність міжнародних відносин. Серед них стає дедалі більше активних учасників архітектури зміни клімату, а відтак *суб'єктів кліматичної дипломатії*.

Крім міжурядових організацій, якою є ООН, важливу роль починають відігравати й неурядові міжнародні організації. Стосовно кліматичних змін можна говорити, наприклад, про *350.org* – міжнародну недержавну екологічну організацію, створену з метою залучення уваги широких верств суспільства до антропогенного чинника зміни клімату та проблеми викиду в атмосферу величезних кількостей вуглекислого газу CO². Ця міжнародна громадська організація об'єднує сотні тисяч активістів по всьому світу, щоб знайти розв'язання однієї з найважливіших проблем людства – глобальної зміни клімату. Вона проводить освітні, практичні та політичні кампанії на всіх рівнях, від своєї вулиці до країни, створюючи сильний громадський рух у 188 країнах світу [7].

Актуалізація громадянського суспільства призвела до застосування норм і політики регулювання громадянського життя в соціальних, політичних, економічних та екологічних вимірах. Як і національне суспільство, міжнародне громадянське суспільство в цьому контексті теж стає все більш різноманітним. Кількість суб'єктів громадянського суспільства та обсягів транснаціональних мереж, у які вони включені, демонструють помітне зростання. Воно може відігравати важливу роль у дослідженнях; освіті; пропаганді й поширенні норм; постановці порядку денного; лобіюванні урядів та міжурядових організацій, щоб прийняти закони, політику та курси дій; реалізації програм і наданні послуг та гуманітарної допомоги; моніторингу виконання міжнародних зобов'язань; прямій дії. Учасники громадянського суспільства зробили свій внесок у багатостороннє розв'язання глобальних проблем, зокрема й проблеми зміни клімату, а тому віднесені нами до суб'єктів сучасної кліматичної дипломатії.

2. *Розширення сфери та обсягу об'єктів дипломатії.* Змістовні зміни розширили широкий спектр різних сфер державної політики й державної діяльності, які виходять далеко за межі традиційної «високої проблеми» зовнішньої політики. Підвищення екологічної свідомості, потреба у формуванні тендітних екосистем значною мірою сприяло «озеленюванню» порядку денного міжнародних відносин. Якнайкраще реалізувати екологічну концепцію в конкретній політиці й практиці стало серйозною дипломатичною проблемою. Ніщо не ілюструє це краще, ніж кліматичні зміни. Учені стверджують, що швидкість зміни клімату, зумовлена діяльністю людей, занижує природні темпи змін.

3. *Змінилися рівні залучення дипломатії та дипломатичної діяльності – від місцевого, внутрішньодержавного, до двостороннього, регіонального та глобального.* Зросла кількість учасників, котрі беруть участь у переговорах, чисельність питань, які зараз є предметом міжнародних переговорів, різноманітність стилів переговорів, що належать до різних політичних культур і рівнів розвитку, а також їхня технічна складність. Автори вступу до «Оксфордського довідника сучасної дипломатії» констатують, що це стало очевидним у нашому столітті стосовно кліматичних змін у зусиллях вийти за рамки Кіотського протоколу на великих міжнародних конференціях на Балі (2008 р.), Копенгагені (2009 р.), Канкуні (2010 р.) та Дурбані (2011 р.).

А тому, на наш погляд, варто враховувати, що і кліматична дипломатія здійснюється на різних рівнях – від місцевого до глобального. Крім того, різні регіони визначають пріоритети різних аспектів кліматичної дипломатії та розглядають її з різних кутів зору. Саме тому процес, ініційований Федеральним міністерством закордонних справ Німеччини щодо розвитку кліматичної дипломатії, наголошує на проведенні дискусій на регіональному рівні. Такий підхід вимагає ретельних дебатів із регіональними організаціями, громадянським суспільством й експертними громадами різноманітних регіонів через неформальні консультації, побічні події на міжнародних конференціях, семінарах, брифінгах і різних інформаційних заходах.

4. *Змінились апарат та механізми зовнішніх зв'язків і дипломатії.* Можна порівняти ситуацію з кліматичною дипломатією з тією, що у свій час відобразила зростаючу важливість популяризації торгівлі в дипломатії. У 80-х роках деякі країни реорганізували свої Міністерства закордонних справ, інтегруючи торгівлю з класичною зовнішньою політикою. Зараз настав час так само інтегрувати екологічну політику загалом і, зокрема, кліматичну політику з класичною зовнішньою політикою.

Про це заявляв міністр закордонних справ України П. Клімкін: «дипломатія повинна проникати й регулювати відносини в нових для себе сферах, таких як *кліматичне середовище ...*» [4].

5. *Зміни режимів, типів та техніки дипломатії* детально описані в класичній праці Л. Даймонд і Дж. Макдональда, у якій виділено дев'ять напрямів сучасної дипломатії й де автори пропонують схему, що ілюструє їхню ідею щодо розширення парадигми «трек один, трек два», яка визначала поле дипломатичної діяльності раніше (мал. 1) [9].

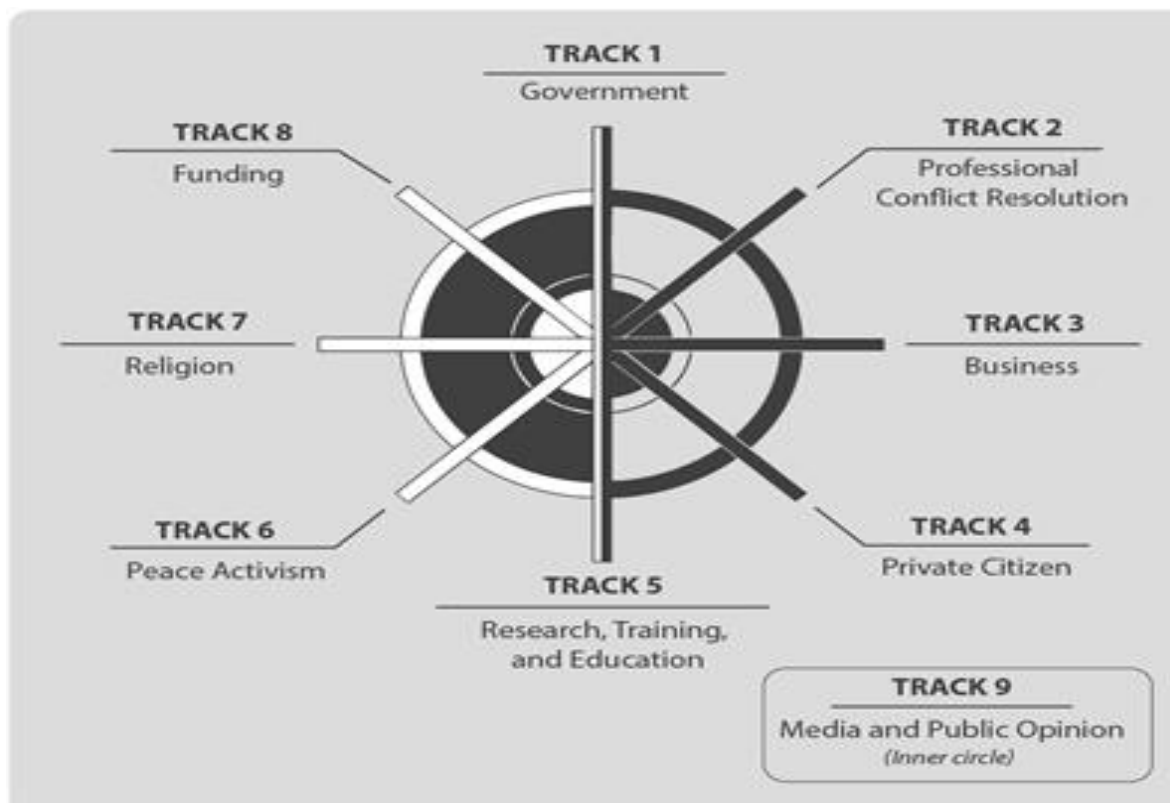

Рис. 1. Напрями та канали дипломатії

Н

напрямок 1 – урядова чи миротворча діяльність через дипломатію. Це світ офіційної дипломатії, через уряд.

Напрямок 2 – неурядова/професійна, але неурядова дія.

Напрямок 3 – дія через бізнес або торгівлю.

Напрямок 4 – дія через особисту участь (дипломатію громадян, добровільні організації, неурядові організації та зацікавлені групи).

Напрямок 5 – інтеграція в дипломатію через дослідження, навчання та освіту. Зокрема, цей трек уключає й тренінгові програми, спрямовані на забезпечення підготовки фахівців-практиків.

Напрямок 6 – активізм, адвокація та лобізм.

Напрямок 7 – релігійна діяльність.

Напрямок 8 – фінансування або надання ресурсів.

Напрямок 9 – комунікації та діяльність через ЗМІ, формування та дослідження громадської думки [9].

Кліматична дипломатія увібрала в себе фактично всі канали, що передбачають зазначені напрями дипломатії. Вона перетворилася в інструментарій прийняття колективних рішень, пошуку компромісів, які задовольняють усі сторони переговорів щодо кліматичних змін. При цьому кожна держава має один голос, незалежно від чисельності її населення. Кожна група країн має доступ до переговорів і може демократичними методами контролювати певні інтереси, які здатні вплинути на прийняття рішень чи гальмують переговорний процес [3, 14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у світі сучасної дипломатії відбулися різноманітні зміни, зокрема зростання кількості учасників світових справ і типів суб'єктів міжнародних

відносин; зміна рівнів залучення дипломатії та дипломатичної діяльності – від місцевого, внутрішньодержавного, до двостороннього, регіонального й глобального; розширення сфери та обсягу об'єктів дипломатії; зміна апарату й механізмів зовнішніх зв'язків і дипломатів; зміна режимів, типів та техніки дипломатії.

Зараз держави залишаються одним із головних суб'єктів кліматичної дипломатії, хоча кожна з них має різне значення та різні стратегії переговорів із проблеми зміни клімату. Разом із тим у формуванні й реалізації політики з актуальних питань важливу роль відіграють недержавні суб'єкти: глобальні банки, регіональні, міжнародні та наднаціональні організації, неурядові організації й навіть субнаціональні державні органи, саме серед них стає дедалі більше активних учасників архітектури зміни клімату, а тому суб'єктів кліматичної дипломатії. У багатостороннє розв'язання глобальних проблем, зокрема й проблеми зміни клімату, зробили свій внесок також учасники громадянського суспільства, а тому вони належать до суб'єктів сучасної кліматичної дипломатії.

Також варто враховувати, що кліматична дипломатія здійснюється на різних рівнях – від місцевого до глобального. Зараз настав час інтегрувати екологічну політику загалом і, зокрема, кліматичну політику в класичну зовнішню політику; кліматична дипломатія увібрала в себе фактично всі канали, що передбачають сучасні напрями дипломатії, перетворившись на інструментарій прийняття колективних рішень, пошуку компромісів, які задовольняють усі сторони переговорів щодо кліматичних змін.

Перспективи досліджень у цій сфері потребують подальшого вивчення як сутнісних характеристик кліматичної дипломатії, кліматичного режиму, так і правового та організаційного оформлення зміни клімату та його наслідків загалом і в контексті глобальної, регіональної та національної безпеки. Особливе значення мають дослідження інформаційно-комунікаційного забезпечення кліматичних змін і підготовки професіоналів різного плану, які б були здатні працювати в галузі кліматичної дипломатії.

Джерела та література

1. Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС за липень-серпень 2017 року. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/368/files/eupdatesaugust2017.pdf>
2. Довкілля і клімат: інформаційно-аналітичний огляд екологічної та кліматичної політики і права ЄС за лютий 2018 року. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/421/files/eupdatesfebruary2018.pdf>
3. Кліматична дипломатія в ЄС: висновки та рекомендації для України. Аналітичний документ. Експертно-дорадчий центр «Правова аналітика». 2017. URL: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf>
4. Клімкін П. Українська дипломатія на перехресті епох. *Дзеркало тижня*, №1173, 16 грудня – 27 грудня, 2017. URL: https://dt.ua/article/print/internal/ukrayinska-diplomatiya-na-perehresti-epoch-263587_.html
5. Протидія глобальній зміні клімату у контексті Кіотських домовленостей: український вимір. Київ: НІСД, Нацеконінвестагентство України, Фонд цільових екологічних інвестицій, 2010. 28 с.
6. About Climate Diplomacy. URL: <https://www.climate-diplomacy.org/about-climate-diplomacy>
7. International environmental organization 350.org. URL: <https://350.org/>
8. Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy. *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur – Oxford University Press, Oxford. 2013. Pp. 1–28. URL: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-1>
9. The introduction to the book: Diamond L., McDonald J. Multi-Track Diplomacy: A System Approach to Peace. Washington, 1996. 182 p. URL: <http://imtd.org/about/what-is-multi-track-diplomacy/>

References

1. Dovkillia i klimat: informatsiino-analitychnyi ohliad ekolohichnoi ta klimatychnoi polityky i prava YeS za lypen-serpen 2017 roku (*Environment and Climate: Information and Analytical Review of Environmental and Climate Policy and EU Law for July-August 2017*) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.rac.org.ua/uploads/content/368/files/eupdatesaugust2017.pdf> [in Ukrainian].
2. Dovkillia i klimat: informatsiino-analitychnyi ohliad ekolohichnoi ta klimatychnoi polityky i prava YeS za liutyi 2018 roku (2. Environment and Climate: An Information and Analytical Review of Environmental and Climate Policy and EU Law in February 2018) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.rac.org.ua/uploads/content/421/files/eupdatesfebruary2018.pdf> [in Ukrainian].
3. Klimatychna dyplomatia v YeS: vysnovky ta rekomendatsii dlia Ukrainy. Analytichniy dokument. (Climatic diplomacy in the EU: conclusions and recommendations for Ukraine. Analytical Paper) – Ekspertno-

- doradchyi tsentr «Pravova analytika». – 2017. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.rac.org.ua/uploads/content/371/files/climate-diplomacy.pdf> [in Ukrainian].
4. Klimkyn P. Ukrainska dyplomatiia na perekhresti epokh (Ukrainian diplomacy at the crossroads of the epochs) // Dzerkalo tyzhnia, №1173, 16 hrudnia – 27 hrudnia, 2017. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://dt.ua/article/print/internal/ukrayinska-diplomatiya-na-perekhresti-epoh-263587_.html [in Ukrainian].
 5. Protydiia hlobalnii zmini klimatu u konteksti Kiotskykh domovlenosti: ukrainskyi vymir (Avoiding Global Climate Change in the Context of Kyoto Agreements: Ukrainian Dimension) – K.: NISD, Natsekoinvestahentstvo Ukrainy, Fond tsilovykh ekolohichnykh investysii, 2010. – 28 s. [in Ukrainian].
 6. About Climate Diplomacy [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.climate-diplomacy.org/about-climate-diplomacy>
 7. International environmental organization 350.org [Electronic resource]. – Mode of access : <https://350.org/>
 8. Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy // The Oxford Handbook of Modern Diplomacy. Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur – Oxford University Press, Oxford – 2013 – pp. 1–28. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-1>
 9. The introduction to the book: Diamond L., McDonald J. Multi-Track Diplomacy: A System Approach to Peace. – Washington. – 1996. – 182 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://imtd.org/about/what-is-multi-track-diplomacy/>

Tykhomyrova Evgeniya. Features of Modern Climatic Diplomacy. The article states that today in the Ukrainian scientific discourse there are not enough scientific works in which the main aspects of the theory and practice of climatic diplomacy would be considered. Studies devoted to the consideration of climate change problems in political science, as presented by modern Western political science, are absent. The author analyzes the peculiarities of climate diplomacy that follows from the changes that have taken place in the world of modern diplomacy, in particular the growth of the number of participants in world affairs and types of subjects of international relations; change in the levels of engagement of diplomacy and diplomatic activity: from local, domestic, to bilateral, regional and global; the expansion of the area and the volume of objects of diplomacy; change of apparatus and external relations mechanisms and diplomat; change of modes, types and techniques of diplomacy.

The article states that states remain one of the main actors in climate diplomacy, although each of them has different meanings and has different negotiation strategies for the climate issue. Nonetheless, non-state actors play an important role in shaping and implementing a policy on topical issues: global banks, regional, international and supranational organizations, non-governmental organizations and even subnational government bodies, among them are becoming more and more active participants in the climate change architecture, but because of the subjects of climatic diplomacy. Participants in civil society have contributed to the multilateral solution of global problems, including climate change, and so they are our subjects to modern climatic diplomacy.

The author believes that one should take into account: climate diplomacy is carried out at different levels: from local to global; Now is the time to integrate environmental policy in general and, in particular, climate policy into classical foreign policy; Climatic diplomacy has absorbed virtually all the channels that provide modern diplomacy, turning into a toolkit for making collective decisions, finding compromises that satisfy all parties to negotiations on climate change.

Key words: diplomacy; climate change; climatic diplomacy; climatic environment; directions of modern diplomacy; subjects of climatic diplomacy.

Стаття надійшла до редколегії
23.04.2018 р.

УДК 327(470+571)

Олеся Фесик

Зовнішньополітичні інструменти «геостратегії реваншу» Російської Федерації

У публікації проаналізовано внутрішньополітичні передумови та зовнішньополітичний інструментарій, який використовувався Російською Федерацією задля відновлення геополітичного домінування в міжнародній системі. Сформована однополярна міжнародна система, й утрата статусу одного з центрів сили на міжнародній арені після розпаду СРСР не влаштувала російську політичну еліту. Тому нова команда на чолі з В. Путіним

від початку поставила перед собою мету докласти зусиль, аби система повернулася до багатополюсності, та відновити втрачене геополітичне домінування. До внутрішньополітичних чинників, які спонукали до такої стратегії, ми віднесли розрізненість і нечітку суспільну ідентичність російського населення, надмірний патерналізм, перманентну суспільну депресію, національну нетерпимість, неоднорідність території та потребу населення в соціальній справедливості через агресивне й публічне задоволення імперських рефлексій. Ці чинники зумовлені розвитком економіки та формувалися під впливом інформаційною пропаганди, яка проводилася політичною елітою всередині країни. Обґрунтовано, що у своїй зовнішньополітичній діяльності РФ керується агресивним реалізмом, здійснюючи в зовнішній політиці стратегію гнучкого нападу з поєднанням інструментів «м'якої» та «твердої» сил залежно від регіону й інтересів, які переслідувала РФ; щодо цього міжнародна система повернулася до багатополлярності.

Ключові слова: геополітика, зовнішня політика, геостратегія, РФ, «м'яка» сила, «тверда» сила, міжнародна система.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна міжнародна система постійно зазнає певних трансформацій. Одним із ключових акторів, які визначають напрями цих змін, є Російська Федерація. Ця держава має чимало особливостей. Передусім, вона є спадкоємицею колишнього СРСР та, незважаючи на демократичні процеси, які зароджувалися на початку 90-х років, їй усе ж удалося повернутися до авторитарної системи при збереженні демократичних інституцій. Цієї весни незмінним президентом Росії черговий раз обрано Володимира Путіна. Якщо розглядати геополітичні амбіції та дії на міжнародній арені РФ, то варто наголосити, що свої позиції ця країна розпочала відновлювати з приходом до влади саме цієї постаті. До безперечних здобутків В. Путіна належать активна зовнішньополітична діяльність, конструктивний діалог зі світовими лідерами, спроби відновити сфери впливу, популяризація російської мови, культури та спорту. І нині можна ствердно констатувати, що світова система знову повернулася до багатополлярності з кількома центрами сили у світовій політиці, одним із яких є Російська Федерація. І, незважаючи на технологічну відсталість від провідних країни світу, як за показниками військово-промислового комплексу, так і за рівнем життя населення, науки, освіти, РФ удалось анексувати Крим й у такий спосіб вирішити питання дислокації свого Чорноморського військово-морського флоту, розпочати військовий конфлікт на Сході України, заморозити його й так заблокувати інтеграцію свого сусіда до НАТО. Культивуючи асиметричну взаємозалежність із сусідніми державами, країнами ЄС, Азії, Близького Сходу, РФ успішно просуває свої інтереси у всіх регіонах світу, окрім Південної Америки, що зумовлено радше географічними чинниками. Відтак **актуальність нашого дослідження** полягає в дослідженні зовнішньополітичної стратегії РФ та ефективності використання цією державою інструментів «м'якої» й «твердої» в умовах турбулентності сфери міжнародних відносин і процесу глобалізації.

Мета статті – охарактеризувати зовнішньополітичну стратегію РФ та окреслити комплекс інструментів використаних для її реалізації.

Ураховуючи мету роботи, потрібно виконати такі **завдання**:

- проаналізувати внутрішньополітичні передумови в РФ, які спонукали до певних зовнішньополітичних цілей, і сформулювати основні тези зовнішньої політики та позиціонування РФ на міжнародній арені;
- виокремити певні хронологічні етапи реалізації геостратегії;
- окреслити основні інструменти, які використовує РФ задля досягнення зовнішньополітичних цілей;
- спрогнозувати подальші дії РФ у сучасній міжнародній системі.

Зовнішньополітична діяльність будь-якої країни – це представлення національних інтересів на міжнародній арені, яка реалізовується через поєднання різного інструментарію з військової, економічної, дипломатичної, культурної, освітньої та інших сфер держави. Значний вплив на зміст зовнішньої політики здійснюється внутрішніми політичними та соціальними чинниками держави [9, с. 368]. У нашому випадку розглянемо втілення стратегії зовнішньої політики Російської Федерації, яка нині є одним із провідних акторів у міжнародній системі.

Геополітичне, економічне та ідеологічне протистояння між США, Західною Європою та СРСР, що тривало півстоліття й унаслідок якого відбувся розпад СРСР, а згодом і подальша роль РФ на геополітичній карті світу цікавили багатьох дослідників. Класичними є наукові розвідки Зб. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Дж. Ная, К. Уолтса. Серед російських дослідників варто виокремити О. Дугіна, А. Богатурова, К. Гаджієва, М. Косолапова, М. Лебедєву, О. Панаріна, Д. Треніна, А. Уткіна,

Д. Фельдмана, М. Хрустальова, А. Циганкова, П. Циганкова. В Україні глибиною теоретичного розкриття проблематики відзначаються праці В. Горбуліна, Є. Камінського, В. Копійки, О. Коппель, С. Макаренко, В. Манжолі, Г. Перепелиці, В. Розумюка, О. Кучмій, С.Ковальчук й ін. [9, с. 369].

На сучасному етапі зовнішньополітичну діяльність розглядають крізь призму використання «розумної» сили – комбінацію «м'якої» та «твердої» сил, залежно від ситуації, цілей, інтересів і політичної волі керівництва держави. До «твердої» сили ми відносимо військові та економічні важелі. Натомість основні канали реалізації політики «м'якої сили»: публічна дипломатія, зовнішня культурна політика (зовнішня культурна стратегія, культурна дипломатія, розвиток зовнішньої культурної політики), інформаційна політика (зокрема використання соціальних мереж й інших інноваційних медіа-ресурсів) [6, с. 121], міжнародна освітня політика, мережна гуманітарна взаємодія (високі гуманітарні технології, революції), застосування фінансово-економічних інструментів (робота із залучення інвестицій у країну, доступ до економічної інфраструктури країни-реципієнта), експорт продукції для мас (кінематограф, музика, шоубізнес) [5, с. 104].

Ресурсний арсенал «м'якої сили», за Г. Филімоновим, становлять висока культура (всесвітньо відома література, музика, театр); масова культура; економіка (стійка до криз економіка, інвестиційна привабливість, соціально відповідальний бізнес); рівень життя населення, тривалість життя, розмір соціальних виплат; статус країни як одного зі світових лідерів, високий авторитет глави держави на міжнародній арені; внутрішня політика країни (справедлива державна політика, дотримання прав людини, верховенство закону, забезпечення громадянських свобод); зовнішня політика країни (ефективність дотримання міжнародного права, урахування інтересів інших держав); діяльність діаспори; недержавні структури, які діють теж в інтересах країни за кордоном; наявність популярних ЗМІ, що мають високу аудиторію за кордоном; поширеність мови за кордоном; престиж освіти за рубежом; екологія; спортивні здобутки; передові технології; туризм; наявність програм співпраці з елітами інших держав (освітньої, військової, політичної, підприємницької, політичної, журналістської); прагнення країни впроваджувати стратегію «м'якої сили»; релігія; наявність програм, які б успадкували інші країни (консультанти, радники) [11, с. 136].

Цього року автор концепції «м'якої» та «розумної» сили Дж. Най опублікував статтю про загрози так званої «гострої сили» (*sharp power*). Започаткували термін Крістофер Уокер і Джесика Людвіг із Національного фонду на підтримку демократії (NED). Дослідники розуміють під «різкою силою» інформаційну війну, яку ведуть сучасні авторитарні держави, зокрема Китай і Росія, проти своїх ворогів. «Різка сила», – стверджує Джозеф Най, – це перекручування інформації та брехня в недружніх цілях [4].

Якщо проаналізувати використання сили держави в цілому, то варто наголосити, що практично завжди це комплекс, тобто «розумна» сила. Якщо розглядати військовий чинник як елемент «твердої сили», то він теж має «м'які» засоби. Наприклад, це гуманітарні місії, навчання військовослужбовців, участь у миротворчих операціях й ін. І лише безпосередня участь у збройних конфліктах є елементом «твердої» сили. Подібно до економічного чинника підкуп, шантаж, санкції – це «тверді» засоби впливу, натомість інвестиції відносимо до «м'яких». Фактично успішна геостратегія залежить від динаміки поєднання цього інструментарію, організації мережної структури всередині країни й за кордоном, через яку вони втілюються.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У своїй книзі «Велика шахівниця» Зб. Бжезинський стверджував, що для РФ початку 90-х XIX ст. у геополітичному плані йдеться не про відновлення могутності, а радше – про існування. Оскільки, на думку науковця, без співробітництва з Європою Росія так і залишиться «порожньою» територією між європейськими країнами та Китаєм [1]. До головних чинників занепаду держави в 90-х рр. він відносив демографічну кризу, поліцентричну політичну систему, занепад в економіці. Власне, це так званий транзитивний період, який тривав до 2000 р. й у подальшому зумовив авторитаризм В. Путіна. 7 травня 2000 р. він став новообраним президентом РФ. Власне, це перший реалізований крок до підготовки «реваншу» на геополітичній карті світу з боку РФ, другий етап у хронології її повернення до числа одного з центрів впливу у світі, який тривав до 2007 р. Задля відновлення свого впливу на міжнародній арені нова команда, передусім, розпочала роботу з думкою громадськості та населення всередині країни й зупинила спроби здобути незалежність республіки всередині держави. Задля цього задіяно військові та економічні важелі, влада поступово концентрувалася навколо

президента, регіони все менше могли впливати на державну політику, ЗМІ поступово переходили під контроль наближених до очільника Кремля бізнесменів. Паралельно новий Президент РФ розпочав активну зовнішньополітичну діяльність: під час першого робочого візиту до Європи, зокрема Італії, глава російської держави запропонував створити спільно з НАТО системи протиракетної оборони в Європі; участь у засіданні Ради голів держав СНД, саміти країн «Шанхайської п'ятірки» та «вісімки» в Окінаві (Японія). У такий спосіб В. Путіну досить швидко вдалося посилити представництво РФ на міжнародній арені й сформуванню позитивне враження в міжнародній спільноті до його політики та прагнення консолідації зусиль із провідними гравцями проти глобальних викликів.

Ефект від таких дій дійсно був вражаючим, адже міжнародна система стала однополюсною, а РФ декларувала ліберальну позицію до Заходу в обмін на запевнення про те, що НАТО не розширюватиметься в Східному напрямку. Цей період можна схарактеризувати як час, коли РФ провадила стратегію реалізму захисту в зовнішній політиці. Водночас РФ вміло створювала підґрунття для подальшого протистояння на пострадянському просторі з країнами ЄС і США та й у світі загалом. Західні благодійні фонди активно сприяли поширенню демократичних прав та свобод через підтримку «кольорових революцій» у країнах пострадянського простору (Україні, Сербії, Грузії, Киргизії, Болгарії, Молдавії, Азербайджані, Вірменії, Узбекистані) та й дії опозиції в самій Росії. Зі свого боку, у 2005 р. уперше В. Путін під час виступу в Думі висловив жаль із приводу розпаду СРСР: «Розпад Радянського союзу був найбільшою геополітичною катастрофою століття. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території». У подальшому саме захистом цих громадян РФ виправдовуватиме свої геополітичні амбіції. Досягнувши абсолютної влади всередині країни та підтримки населення через ЗМІ (а рейтинги підтримки від співгромадян В. Путіна завжди були надвисокі – близько 80 %), його команда розпочинає активно використовувати «м'який» і «твердий» інструментарій у відносинах із сусідніми державами: активно фінансуються російські культурні проекти, російський бізнес активно скуповує підприємства в колишніх радянських республіках, посилює свій вплив на енергетичному ринку в країнах ЄС. Фактично формує систему асиметричної економічної й енергетичної взаємозалежності, як згодом продемонструють накладені санкції на російський бізнес, – досить успішно.

Уперше РФ чітко заявила про свої наміри вплинути на міжнародну систему та трансформувати її в бік кількох центрів сили у 2007 р. під час Мюнхенської безпекової конференції. Це була фактично презентація нової зовнішньополітичної програми Російської Федерації. Ось лише деякі з цитат Президента РФ, які ілюструють тон й акценти російського послання: «США перейшли всі межі, ніхто тепер не може захиститися міжнародним правом», «глобальні дії США не врегулювали жодної проблеми», «влада, яку США беруть на себе, руйнує цю країну зсередини». Також акцентувалося на прихильності до багатополлярної моделі світоустрою, безальтернативності центральної ролі ООН, стійкості міжнародно-правової системи. Росія ще раз наголосила, що легітимність розширення НАТО вона, а тому й надалі протистоятиме інтеграції до нього нових держав, а також розміщенню на територіях колишнього Варшавського пакту нових військових баз. Одночасно з цим, дається зрозуміти, що Кремль «приймає бій» і готовий адекватно відповідати на дії США та НАТО з активним залученням вісі «Москва – Берлін – Париж». Переломним моментом у реалізації РФ власної геостратегії став військовий конфлікт із Грузією. Саме він засвідчив про неготовність західних інституцій та міжнародних безпекових організацій до вирішення конфліктів такого типу. У результаті Грузія втратила частину території, а РФ перейшла на новий рівень реалізації своїх геополітичних амбіцій – агресивного реалізму, адже Світове співтовариство так і не спромоглося притягнути РФ до відповідальності за цей збройний конфлікт. Також РФ розпочала активніше посилювати свій вплив на країни, колишнього СРСР. І першими стали такі держави, як Білорусь, Казахстан, Грузія та Україна [3].

Із початком війни в Україні й участі у війні в Сирії РФ перейшла до кінцевого етапу геополітичної стратегії, який сміливо можна назвати ревізіоністським, що триває й нині: міжнародна система в стані трансформації, роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів зведена до мінімуму, дотримання міжнародних прав та угод знівельовано. Незважаючи на різне ставлення ЄС, США до цих країн, тактика, яку використали РФ, фактично ґрунтується на економічному й енергетичному тискові та підкупі політичної еліти.

Що ж насправді забезпечило В. Путіну і його команді таку успішну зовнішньополітичну діяльність? На нашу думку, головні чинники цього полягають у суспільних передумовах у цій країні.

Якщо розглядати Російську Федерацію, то для її суспільства характерні розрізненість і нечітка суспільна ідентичність, надмірний патерналізм, перманентна суспільна депресія, стійка національна нетерпимість, деурбанізація, зростаючий запит на соціальну справедливість у формі агресивного й публічного задоволення імперських рефлексій. Сюди варто віднести й реформування силових структур РФ, їх соціальне забезпечення, популяризація здобутків у сфері культури й спорту [7, с. 190].

Керуючись у зовнішній політиці постулатами класичного реалізму, Російська Федерація більшою мірою використовувала інструментарій «твердої» сили за мережним принципом. Для країн ЄС та США й держав Азії це була подібна стратегія, яка ґрунтувалася на економічних, інформаційних і культурних чинниках з урахуванням певних особливостей. Натомість для держав, які в минулому входили до складу СРСР, – це агресивна стратегія з використанням шантажу, підкупу, санкцій, залученням до різних інтеграційних об'єднань як військового, так і економічного характеру. Найвагомим і водночас єдиним критичним чинником для РФ є ціна на енергоносії – природний газ та нафту [2]. Саме роль і місце в геостратегії РФ цього чинника ми розглянемо першим. Конкуренція на ринку енергоносіїв та бажання зберегти провідну роль у цій галузі є однією з першопричин активної участі РФ у сирійській компанії. Адже в історії існує багато прикладів, коли вищезазначені регіони відігравали центральну роль у зародженні та розповсюдженні основних світових енергетичних криз після Другої Світової війни, серед яких – націоналізація «Англо-іранської» нафтової компанії в 1951; Суецька криза 1956; Шестиденна війна 1967; арабське нафтове ембарго 1973; Іранська революція 1979; вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 р. Названі нами енергетичні кризи опосередковували більш серйозні загальноекономічні світові кризи, а дестабілізація в регіоні сприяла зростанню цін на енергоносії [2].

Щодо військового чинника, то головним компонентом російського силового потенціалу, порівняно з конкурентним американському, є наявність другого у світі ядерного арсеналу, а також конвенціональних збройних сил регіонального масштабу [7, с. 174].

Ніякі зовнішньополітичні рішення та дії з участю РФ не відбуваються як без активної інформаційної підтримки національних російськомовних й англомовних ЗМІ, так і замовних публікацій у світових виданнях, ще одним напрямом є застосування інформаційно-комунікативних технологій. Зокрема, це соціальні мережі, через які РФ удалось ефективно поширювати чітко таргетовану за цільовою аудиторією інформацію й таким чином впливати на суспільну думку в багатьох країнах ЄС, США на результати референдумів і виборів. Якщо враховувати конфлікт в Україні та Сирії, то можна виділити кілька напрямів поширення інформації за цільовими групами: для населення в зоні конфлікту, для населення країни-агресора, населення держави, проти котрої вчиняють агресивні дії, але не в зоні конфлікту; міжнародне співтовариство. Російське МЗС досить успішно впроваджує постулати стратегії реалізму із запозичення певних елементів конструктивізму задля співпраці зі своїми колегами за кордоном. Аби відігравати значну роль у трансформації міжнародної системи, потрібні союзники та ефективна діяльність у міжнародних безпекових і гуманітарних організаціях (ООН, БОСЄ, Червоний Хрест й ін.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для сучасної міжнародної поліцентричної міжнародної системи характерна не лише турбулентність, але й амбівалентність у союзах. Фактично класичні моделі відносин влади й суспільства зруйновано, лінійні відповіді асиметричним діям нових центрів сили, до яких ми відносимо й РФ, є неефективними. У своїй зовнішній політиці Росія тяжіє до поліцентричної міжнародної системи з домінуванням Азіатсько-Тихоокеанського регіону та керується трьома напрямками впливу: геополітики, геоekonomіки й геокультурному. У сфері геоekonomіки це енергетична сфера; інформаційний вплив; побудова мережевих альянсів із країнами-членами міжнародних миротворчих організацій. Одну з ключових ролей відіграє й мережева дипломатія, для якої властиве використання гнучких форм участі в міжнародних урядових і неурядових структурах. ООН росіяни відводять провідну роль у врегулюванні міжнародних конфліктів та суперечок, гуманітарних криз. Передумовою цього є право вето, яке РФ може легко застосовувати та блокувати прийняття рішень, що не відповідають її зовнішньополітичним інтересам чи цілям, а також у межах цієї організації теж формувати мережеві альянси з країнами-членами ООН. Ситуація з участю РФ у збройних конфліктах в Україні та в Сирії суттєво відрізняється. В. Путіну вдається одночасно апробувати дві технології. У випадку з Україною та іншими пострадянськими країнами формується певний пояс нестабільності. Якщо поблизу країн, яким удалося ввійти до складу НАТО та ЄС, це

демонстрація сили й залякування, то у випадку з Україною – збройне вторгнення асиметричного типу. Україна завжди була в пріоритеті зовнішньої політики РФ. Свідчення цього – довготривалий «м'який вплив» на нашу державу у всіх напрямках (культура, освіта, мова). Інструменти, що були використані в економіці та енергетиці, можна трактувати з позиції як «м'якої сили», так і «твердої». Більшість аналітиків і науковців схиляються до думки, що нинішній конфлікт на Сході України спричинений невдалою «м'якою» політикою РФ щодо України, але, на нашу думку, із точністю до навпаки. Якраз успішне використання «м'якого інструментарію» поряд із послідовною твердістю створили підґрунття для конфлікту.

Джерела та література

1. Асламова Д. Збигнев Бжезинский: Россия рискует превратиться в пустое пространство. *Комсомольская правда*. 2008. URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/24190.4/397290/>.
2. Aslamova D. Zby'gnev Bzhezy'nsky'j: Rossy'ya ry'skuet prevraty't'sya v pustoe prostranstvo. *Komsomol'skaya pravda*. 2008. Rezhym dostupu do resursu: URL: <https://www.crimea.kp.ru/daily/24190.4/397290/>.
3. Карабанова М. А. Экономический инструментарий внешней политики России: особенности и перспективы использования. *Общество: политика, экономика, право*. № 4. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-instrumentarij-vneshnej-politiki-rossii-osobennosti-i-perspektivy-ispolzovaniya>.
4. Karabanova M. A. Ekonomicheskij instrumentarij vneshnej polityky Rossyy: osobennosti y perspektivy ispolzovaniya. *Obshchestvo: polityka, ekonomika, pravo*. № 4. 2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskij-instrumentarij-vneshnej-politiki-rossii-osobennosti-i-perspektivy-ispolzovaniya>.
5. Лоссовський І. Є. Зовнішньополітична стратегія Путіна як нова доктрина обмеженого суверенітету. Електронне видання Інституту міжнародних відносин «Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки». 2015. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2514/2244.
6. Lossovs'ky'j I. Ye. Zovnishn'opolity'chna strategiya Putina yak nova doktry'na obmezenogo suverenitetu. Elektronne vy'dannya Insty'tutu mizhnarodny'x vidnosy'n «Mizhnarodni vidnosy'ny». *Seriya: Polity'chni nauky*. 2015. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2514/2244.
7. Марутян Р. «Різка сила» – нова тактика Китаю і Росії у інформаційному просторі. Інтернет-проект «Matrix-divergent». 2018. Режим доступу до ресурсу: <http://matrix-info.com/2018/03/07/rizka-syla-nova-taktyka-kytayu-i-rosiyi-u-informatsijnomu-prostorii/>.
8. Marutyanyan R. «Rizka sy'la» – nova takty'ka Ky'tayu i Rosiyi u informacijnomu prostori. Internet-proekt «Matrix-divergent». 2018. URL: <http://matrix-info.com/2018/03/07/rizka-syla-nova-taktyka-kytayu-i-rosiyi-u-informatsijnomu-prostorii/>.
9. Гетьманчук А., Єнін Є., Зарембо К. та ін «М'яка сила» України в регіоні: інструмент ефективної зовнішньої політики. Київ: [б. в.], 2011. 111 с.
10. «M'yaka sy'la» Ukrayiny' v regioni: instrument efekty'vnoyi zovnishn'oyi polity'ky' / [A. Get'manchuk, Ye. Yenin, K. Zarembo ta in.]. Kyiv: [b. v.], 2011. 111 s.
11. Ожеван М. А. Основні напрями зовнішніх інформаційно-маніпулятивних впливів на суспільні трансформації в Україні: засоби протидії. *Стратегічні пріоритети*: наук.-аналіт. щокв. зб. Київ: НІСД, 2011. № 3 (20). С. 118–126.
12. Ozhevan M. A. Osnovni napryamy' zovnishnix informacijno-manipulyatyvny'x vply'viv na suspil'ni transformaciyi v Ukrayini: zasoby' proty'diyi. *Strategichni priory'tety'*: nauk.-analit. shhokv. zb. Kyiv: NISD, 2011. № 3 (20). S. 118–126.
13. Світова гібридна війна: український фронт: монографія/за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496.
14. Svitova gibry'dna vijna: ukrajins'ky'j front: monografiya / za zag. red. V. P. Gorbulina. Kyiv: NISD. 2017. 496.
15. Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/424>.
16. Strategy'ya nacy'onal'noj bezopasnosti' Rossy'jskoj Federacy'yu' do 2020 goda. *Ofy'cy'al'nyj sayt Prezy'denta Rossy'yu'*. 2009. URL: <http://kremlin.ru/supplement/424>.
17. Седляр Ю. Інструменти зовнішньої політики держави у контексті системних змін міжнародних відносин. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, Миколаїв: Вид-во. «Український центр політичного менеджменту», 2009. Вип. 16. 368–376 с.
18. Sedlyar Yu. Instrumenty' zovnishn'oyi polity'ky' derzhavy' u konteksti sy'stemny'x zmin mizhnarodny'x vidnosy'n. *Suchasna ukrajins'ka polity'ka. Polity'ky' i politology' pro neyi*. Ky'viv, My'kolayiv: Vy'd-vo. «Ukrayins'ky'j centr polity'chnogo menedzhmentu», 2009. Vy'p. 16. 368–376 s.
19. Тимофеев И. Н. Тезисы по внешней политике и позиционированию России в мире (2017–2024 гг.). *Внешняя политика и безопасность*. 2017. URL: <https://www.csr.ru/issledovaniya/tezisy-po-vneshnej-politike-i-pozitsionirovaniyu-rossii-v-mire/>.

20. Ту'мofeev Y'. N. Tezy'sы po vneshnej poly'ty'ke y' pozycy'ony'rovany'yu Rossy'y' v my're (2017–2024 gg.). *Vneshnyaya poly'ty'ka y' bezopasnost'*. 2017. Rezhym dostupu do resursu: <https://www.csr.ru/issledovaniya/tezisy-po-vneshnej-politike-i-pozitsionirovaniyu-rossii-v-mire/>.
21. Филимонов Г. Культурно-информационные механизмы внешней политики США. Истоки и новая реальность : [монография]. Москва: РУДН, 2012. 408 с.
22. Fy'ly'monov G. Kul'turno-y'nformatsy'onnye mekhan'y'zmy vneshnej poly'ty'ky' SShA. Y'stoky' y' novaya real'nost: [monografy'ya]. – Moskva: RUDN, 2012. 408 s.

Fesyk Olesya. Foreign Policy Tools of «Revolutionary Geo-Strategy» of Russian Federation. This article deals with the analysis of domestic political background and foreign policy tools used by the Russian Federation to restore geopolitical domination within the international system. The emerging unipolar international system and the loss of the status of one of the centers of power in the international arena after the collapse of the USSR did not meet the aims of the Russian political elite. Therefore, a new team headed by V. Putin initially set itself the goal to return the system to multipolarity to restore lost geopolitical domination.

To internal political factors that led to such a strategy, we attributed the fragmented and vague social identity of the Russian population, excessive paternalism, permanent social depression, national intolerance, national heterogeneity of the territory, and the need of the population of social justice through the aggressive and public satisfaction of imperial reflections. These factors were due to the development of the economy and were formed under the influence of information propaganda conducted by the political elite within the country. It is substantiated that in its foreign political activity, the Russian Federation is guided by aggressive realism, implementing in foreign policy a strategy of flexible attack with a combination of «soft» and «hard» forces depending on the region and interests pursued by the Russian Federation towards which the international system returned to multipolarity.

Key words: geopolitics, foreign policy, geo-strategy, «soft power», «hard power».

Стаття надійшла до редколегії
23.04.2018 р.

УДК 327(669.1:689.1)

Martha Slowly Shimuleni

Southern Africa States' Foreign Policy: the Case of Namibia and Zimbabwe

Foreign policy articulates and gears the process of pursuit of national interests. The research aims at looking into the diverse foreign policies of various states in the Southern region of Africa. It brings out the nature of Namibia and Zimbabwe interaction with other countries in Europe, America, Asia (China in particular) and even other African countries through what is being induced in their respective foreign policy agenda. African countries, belonging to the «global south» are characterized with under development due to long experience of war which renders them dependent on the «core» or «global north» for co-operation and interaction. A country's foreign policy is peculiar to it, as it represents the interests of a country which is usually distinctive in nature.

It is safe to say that foreign policy can be likened to an organizational set of objectives. Basically, an organizational set of objectives entails the processes of goal attainment. Based on this, foreign policy is an agenda that enlists national interests, and ways to attaining them. It is noteworthy that Zimbabwe and Namibia hold strong ties with their colonial masters. Both countries have strong foreign relations with the country that colonized them far more than with other countries. Zimbabwe has got strong ties with Britain and Namibia has got strong ties with Germany. Over the years, the efficiency of Zimbabwe and Namibia foreign policy has been undermined by conflict.

The study reveals the development in Namibia and Zimbabwe is attributed to their relations with other countries of the world. Mainly, in the areas of finding market for locally made products and in the aspects of attracting foreign investors. A major issue that jets itself into the foreign policy agenda of both of these countries is the issue of security both domestically and internationally. However, the reason is no foreign policy can be successful in area of chaos, unrest and hunger. A potent foreign policy is that which is flexible, versatile and serves the interest of all, the formulation of policies based on these criteria will ensure efficiency and ultimately development.

Key words: foreign policy, sovereignty, national interests, Southern African states, Zimbabwe's foreign relations, Namibia's foreign relations.

Statement of the Problem. Every country on the planet Earth has a given set of tasks and objectives to be achieved. However, these tasks are quite difficult to attain singlehandedly which makes it sacrosanct for countries to interact and cooperate. It is worthy of note that no country is an «island» of its own; the implication being that, there will always be a reason to interact. Knowing ones task is a step towards achieving it and drafting how it would be attained is a following step to achieving those tasks. Thus, a step towards the attainment of these tasks leads the government towards formulating a scheme of cooperation with other countries which are well embedded in its foreign policy while knowing its sovereignty is at risk but still keeping it checked.

Foreign policy posits self-interest strategies adopted by states in the promotion of their interests and the attainment of their goals at the international level. Every country seeks to be known and dominant in the international system. In lieu of this, the sacrosanct nature of foreign policy is being put to limelight. Southern Africa states like, Zimbabwe and Namibia, had their peculiar foreign policy. However, these countries' foreign policy has been undermined by the long years of war. The foreign policies of Zimbabwe and Namibia are aimed at getting military logistics to bring an end to situations of a conflict. However, this is done without putting into consideration their states sovereignty. As a reaction, this research aims at investigating how well the foreign policies of Zimbabwe and Angola have been shaped by the quest to put an end to civil war.

Analysis of the Latest Research and Publications. The nature and specific aspects of foreign policy were considered by G. Perepelytsia, M. Fesenko, Ye. Makarenko, M. Ryzhkov, I. Pohorska, P. Tsygankov, G. Modelski, G. Ruggie, J. N. Rosenau, J. Gottman, G. Baker etc. Specifically, M. Brecher, B. Steinberg and J. Stein gave a thorough analysis of foreign policy behavior of states taking into account the ideas of G. Morgenthau, D. Easton, J. Rosenau, K. Thompson and others [1]. The mentioned Ukrainian scholars were primarily focused on different aspects of the US and the EU foreign policies. However, the issue of Southern Africa states' foreign policy (specifically, Namibia and Zimbabwe) remained out of scientific research of Ukrainian scholars.

So, **the purpose of the article** is to analyze the wide array of benefits to be accrued in the drafting of a well thought out policies in Southern African countries' relations with other countries of the world if war is out of the picture. The main objectives are to research the nature of Southern African states interaction with other regions/countries, their priority spheres.

Theoretical Fundamentals of the Research and Methods of the Research. Foreign policy is derived from the Latin word «for is» which means «out». The word «international policy» is synonymous to foreign policy as it is used interchangeably by scholars. For a clear understanding on the term «foreign policy», each word should be defined by bits. «Policy» could be likened to decision or a guide of selecting courses actions to achieve certain goals in certain manner. «Foreign» has to do with «beyond» the confines of state, to areas with little or no authority stirring the territory and people. Taken collectively, foreign policy is a guide aimed at selection a course of actions outside the confines of a state boundary for achieving goals. Foreign policy insinuates goals, values and various machineries utilized by the government in making relations with different countries. However, in the process of foreign policy formulation some issues like, environment (international and domestic), available choices and resources should be held sacrosanct before making foreign policy. Foreign policy spurs out from the interaction of local and international systems. Foreign policy is the basic section where the country chases its foreign political interests based on such structural elements as national sovereignty, national security, and economic prosperity and development [2].

Foreign policy provides the dimension upon which the process of international politics works. Foreign policy entails national interests which are well reflected in states relation to other states. These states determine their given course of actions that is favourable to them while putting into consideration ensuring it is beneficial to them as no country wants to enter an unfavorable cooperation.

Foreign policy has a wide array of definitions and it means different things to different people and ideologies. In the words of Professor G. Modelski, foreign policy is «the system of activities evolved by communities for changing the behavior of other states and for adjusting their own activities to the international environment» [3].

A clear look at the ideologies of the realists reveals their view on foreign policy as the process of being capable of bending conducts in such a way it is favourable to one's interest. The goal of a foreign policy

according to the realist representatives is for the purpose of procurement of security through military aid [4]. According to the ideology of the liberal representatives, the international system shapes the foreign policy of a country and it changes according to the trends of the international system. Consequently, the identified goals of foreign policy are the procurement of long-term economic aid or to some intense extent, social welfare [5]. However, in the case of Zimbabwe and Namibia, they happen to have over a long period of time aimed at attaining the suggested foreign policy goals of the realists. In these countries, their relationship or cooperation with countries of other regions over the years have been more of the needs for militaristic help due to the prevalence of war.

Foreign policies are being formulated giving due consideration to some geopolitical factors including: geomorphology, massive of continental plateaus, mountain ranges, islands and the life; rivers, sea basin divisions; economy and transport infrastructure; climate conditions; allocation of population; and civilization dimension [6].

Zimbabwe and Namibia achieved independence under difficult circumstances and not on a platter of gold just like the black Africans in South Africa fought towards the eschewing of the policy of apartheid. These countries fell short of strategies in exercising their sovereignty at the advent of independence. Southern African countries saw interaction with other countries as a means of solving their wide array of problems.

The article is based on the application of the next methods: 1) historical method enabled the research of the historical background which provoked the elaboration of states' foreign policies; 2) comparative analysis helped compare the foreign policies of Namibia and Zimbabwe; 3) interaction survey gave possibility to investigate verbal or physical exchange between nations ranging from agreements to threats to military force; 4) SWOT analysis enabled to single out strong and weak elements of states' foreign policies as well as their opportunities and threats.

Results of the Research. Namibia gained her independence on the 21st of March 1990 after decades of being under the German colony back in 1884. Prior to Namibia's independence, the Namibian war of independence was fought. Namibia's war of independence was a conflict that happened between South West Africa (now Namibia), Angola and Zambia which occurred in a period of 24 years from the 26th of August up until the 21st of March 1990 (which happened to be Namibia's year of independence). It was not a war entered into just by Namibia rather it was an intra war, as the South African defense force and the South-West (region) of African people's organization also entered into the war.

Namibia enjoyed the freedom independence brings at historically and quite similar ways most African countries acquired, that is «through struggle». Primarily the emphasis has been placed on security and it was state-centric in nature. The aspirations of the Ministry of Foreign Affairs of Namibia has some underlying visions such as enhancing a peaceful and diplomatic way of trading through the adoption of diplomatic schemes and engaging in multilateral trade that will be on till the year 2030 [7].

In the exact notes of Ministry's Mission Statement «the promotion of security domestically, within our neighborhood and in the global arena» Namibia is seen prioritizing domestic security within the country and in its relations to neighboring states. In addition, the Article 96 of the Constitution of the Republic of Namibia has some security related proponents, namely:

- to promote international cooperation, peace and security;
- to create and maintain just and mutually beneficial relations among nations;
- to foster respect for international law, treaty and obligations, as a breach in this could lead to international sanction and if intense, could lead to war;
- to encourage the settlement of international disputes by peaceful means [8].

A clear look at the above proponents in the foreign policy reveals there is serious attention placed on putting an end to war or trying to prevent war. However, what Namibia needs to know is that a conflict (which could resemble a war) is inevitable in the international system. Rather than spending judicious time on formulating conflict related policies, those efforts should be put out in other productive policies, specifically, policies of attracting foreign investors, infrastructural based policies and economic developmental policies.

This is quite evident in the developments Namibia has enjoyed in its relations to Asia, North America/Latin America, and America's in general, Europe and etc.

The European Union is a strong partner to Namibia. In the light of this a huge value is placed on this relationship by Namibia. Basically, Namibia happens to be at the receiving end. At the advent of Namibia's

independence, the EU Member States have paid serious attention to the country in terms of economic policies, security purposes and political purposes. These are past years, but it is becoming evident that we might be witnessing a transformation from «assistance» based interaction to engaging in reciprocal trade settings.

Namibia holds strong relations with Germany – its former colonial leader – most especially in the aspects of trade and investment, tourism, growth and development etc.. Germany provided development assistance schemes on issues pertaining to poverty, employment, governance, gender, land reform, and HIV and AIDS which is well manifested in Southern Africa. However, all of these were considered in the light of making a positive result of the above stated issues. Grants and loans were put in place by the Namibian government at its disposal although in recent times more loans are given to Namibia rather than grants [9].

Namibia holds strong relations with the United States of America. The Namibian government has sought to gain access to the US markets for the sales of Namibian native products like agricultural products and textile. This is made possible due to the easy mode of access in form of preference treatment enjoyed by African countries. The reason for this is to encourage more manufacturing from the continent of Africa as the continent is characterized with making available only primary products. Also, this tends to tighten the knot of cooperation of African countries like Namibia to the United States [10].

Population is a crucial factor to be considered when a country wants to find market for its products. Asia is the most populous continent with about 4 billion people living across the various countries. The implication of this is that Asia has the world's highest buying power and in respect of this many countries like Namibia want to trade with countries in Asia. Namibia places relations with countries in Asia with utmost importance and value. Namibia, through the benefits derived from being a member of the Commonwealth makes it possible to attempt working on a mutually beneficial relations with countries like China, India, Singapore, Malaysia, Thailand and etc. The focal point is to strengthen the relations with «Asia power» China in areas of industrialization, technology transfer, tourism, service sector, resource development and trade and investment. Furthermore, in its relations with China, Namibia strictly adheres to the «One-China» policy [11].

The aftermath of Zimbabwe's independence in 1980 saw Harare swiftly becoming Southern Africa's place of diplomacy and an inarguably important player in the Frontline States' efforts to drive apartheid regime and colonialism outside the walls of Southern Africa. Zimbabwe inculcated a non-alignment policy in its conduct of international relations and its foreign policy with consideration of right to life, self-determination, national sovereignty defense, anti-imperialism, sovereign states equality and non-interference in the internal affairs of other state. Zimbabwe's high profile foreign policy had an effective domestic management record alongside in the 1980s which enabled President Mugabe a victor in international accolades such as the 1988 World Freedom against Hunger Award. In the 1980s, many termed it the «African Jewel», Zimbabwe's economy was diversified in nature and efficient. Its young population is well educated and at a time Zimbabwe's currency was even stronger than the United States dollar. Due to benefits derived from international trade, donor and multilateral communities were eager and comfortable to underwrite its economic development programmes. Aid flourished from many regions in the Western world, including the Bretton Woods Institutions in the 1990s [12].

The European Union and Zimbabwe hold strong foreign relations since the independence of Zimbabwe in 1980. Over the years the European Union has proven to be Zimbabwe's biggest benefactor. The ongoing cooperation scheme among these two is worth about 90 million Euros. The European Union was an observer at the Zimbabwe's parliamentary election in June 2000 with three intentions: firstly, to contribute to the observation exercise; secondly, to prevent intimidation and lastly, to have a clear judgment due to observing the process [13].

The EU representatives arrived in Harare on 15 May and stayed in Zimbabwe for a period of five days and was consented by the Zimbabwean government in consulting the Minister of Justice, Legal and Parliamentary Affairs, the Minister of Home Affairs, the Minister of State Security, the Registrar General, the Delimitation Commission and the Electoral Supervisory Commission. The EU formally declared to observe the upcoming elections on the 30th of May and the head of mission, P. Schori, landed in Zimbabwe's state capital the following day. The basic aim of the mission was to create a safe atmosphere devoid of harassment and to have a fair judgment of the winner.

The aftermath of Zimbabwe's independence saw a huge beneficial impact of British. The perspective of impacts has been on bilateral aid, i.e. Britain has been Zimbabwe's largest bilateral aid donor, being trading partners and these two countries have ended up being two large trading partners, and have provided military assistance through training of military personnel. It is noteworthy that the military assistance provided by the Britain to Zimbabwe has been the most successful and smoothly administered policy as other policies have attracted conflicts [14].

The U.K. has provided financial assistance on several occasions to Southern Africa in forms of grants. For instance, L. Chalker who was the then Minister of State at the foreign affairs supported Zimbabwe to change the transports routes of frontline States. Another situation was when Ch. Patten visited the state capital of Zimbabwe (Harare) in February 1987 and offered GBP 10 million. Similarly, M. Thatcher visit to Harare in March 1989 depicted good relations between these two countries as R. Mugabe gave her a warm welcome. British reputation in the region had propelled up by the success of the training Scheme for Mozambique military which happened to be run by British soldiers at the Eastern district of Zimbabwe.

UK being Zimbabwe's largest donor with the scheme of Overseas Development Administration has made attempts to influence Zimbabwe's development in ways that suites its interests. However, these countries' relationship has gone through a possibly predictable path. Although, both of these countries have had shaky times; an instance was when Zimbabwe criticized Britain's sanction on South Africa with the use of harsh words, these countries' relations still remain intact as Britain is still one of Zimbabwe's largest trading partners.

The prime Zimbabwe's foreign policy Asian interest lies in China. Two factors have contributed to Zimbabwe – China interaction: firstly, in the past China, having suffered similar African like problems, over the years developed a «kindred spirit»; secondly, in the 1970s and early in the 1980s China happened to be an alternative socialist model for countries not interested in the camp of the Soviet Union. R. Mugabe (former president of Zimbabwe) saw China's socialist states model as a developed one which was a motivating model to intending countries in the socialist movement course. The interaction between these two countries was guided by a document signed on 8 November 1989 which encompasses certain agenda for future co-operation and interaction to avoid conflicts. For this purpose these countries gave in to a nine point stipulated aims of cooperation, namely,

- to endeavor to develop their ties of friendly co-operation on the basis and principles of independence, complete equality, mutual respect and non-interference in each other's internal affairs;
- to exchange delegations and share views on issues of common concern;
- to exchange publications and documentation, to promote friendly relations and co-operation between the mass organizations of two countries;
- to consolidate and promote existing friendly relations between the two republics;
- to exchange reporters, give lectures and provide research personnel;
- to exchange views in international arenas;
- to invite members of the central committee of the other party for working holidays;
- to support National Liberation Movements in Southern Africa [15].

Conclusions and Prospects of Further Research. The goal of every foreign policy is directly or indirectly aimed at fostering growth and development. Every country in the world interacts with others one way or the other. Namibia and Zimbabwe have drafted policies peculiar to them which over the years have helped both of these countries in becoming key actors in the international environment and their quest for growth and development. A well thought out policy with efficient follow up will ultimately lead to a better economy down to the betterment of the lives of citizens. Namibia and Zimbabwe interaction with world powers has helped them overcome conflict to some level. However, if their foreign policy priorities are adhered to, both of these countries could be witnessing a change in the shift of «developing countries» to «developed countries». The further research could focus on the foreign policy priorities of other states of the region or could be devoted to the issues of communication instruments which help achieve foreign policy goals.

References

1. Brecher M., Steinberg B., Stein J., *A Framework for Research on Foreign Policy Behavior* [Electronic resource]. Available at: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002200276901300105>.

2. Adnan M. *Foreign Policy and Domestic Constraints: a Conceptual Account* [Electronic resource]. Available at: http://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/19_Mubeen_Adnan_v29_no2_2014.pdf.
3. Ghali S. Ibrahim, *Foreign Policy Analysis: Nigeria and Great Powers*. [Electronic resource]. Available at: http://www.academia.edu/34945065/FOREIGN_POLICY_ANALYSIS_NIGERIA_AND_GREAT_POWER.
4. Realism in international relations [[Electronic resource]. Available at: http://internationalrelations.org/realism_in_international_relations/.
5. Liberalism in International Relations. [Electronic resource]. Available at: http://www.stefanorecchia.net/1/137/resources/publication_1040_1.pdf.
6. R. D. Schwartz. *Coming to Terms: Zimbabwe in the International Arena (1980–1994)* [Electronic resource]. Available at: <http://theses.lse.ac.uk/2472/1/U615421.pdf>.
7. Namibia's Foreign Policy and Diplomacy Management [Electronic resource]. Available at: <http://www.namibiahc.org.uk/perch/resources/pdf/white-paper-on-namibias-foreign-policy-and-diplomacy-management.pdf>.
8. The Constitution of the Republic of Namibia [Electronic resource]. Available at: http://www.gov.na/documents/10181/14134/Namibia_Constitution.pdf/37b70b76-c15c-45d4-9095-b25d8b8aa0fb
9. Katjavivi P. H Namibia's bilateral relations with Germany: A crucial relationship [Electronic resource]. Available at: http://www.kas.de/upload/Publikationen/2014/namibias_foreign_relations/Namibias_Foreign_Relations_katjavivi.pdf.
10. Lindeke W. A. From confrontation to pragmatic cooperation: United States of America–Namibia relations [Electronic resource]. Available at: http://www.kas.de/upload/Publikationen/2014/namibias_foreign_relations/Namibias_Foreign_Relations_lindeke.pdf.
11. Odada J. E., Kakuajaha-Matundu O.. China-Africa Economic Relations: the Case of Namibia [Electronic resource]. Available at: <https://www.africportal.org/documents/>.
12. Hanns W. Maull. Globalization and German foreign http://library.fes.de/pdf-files/ipg/2011-2/12_a_maull.pdf
13. Zimbabwe and the EU [https://eeas.europa.eu/delegations/zimbabwe_en/1867/Zimbabwe% 20and% 20the% 20EU](https://eeas.europa.eu/delegations/zimbabwe_en/1867/Zimbabwe%20and%20the%20EU)
14. Chigora P. On Crossroads: Reflections on Zimbabwe's Relations with Britain at the New Millennium. [Electronic resource]. Available at: <http://www.msu.ac.zw/elearning/material/1314190147READING%20ON%20ZIMBABWE%20FOREIGN%20POLICY%202.pdf>.
15. Chun, China–Zimbabwe Zh. Relations: A Model of China–Africa Relations? [Electronic resource]. Available at: <https://www.saiia.org.za/occasional-papers/643-china-zimbabwe-relations-a-model-of-china-africa-relations/file>.

Марта Шимулені. Зовнішня політика країн Південної Африки: досвід Намібії та Зімбабве. Зовнішня політика формулює й контролює процес досягнення національних інтересів. Мета статті – вивчення різноманітної зовнішньої політики держав Південного регіону Африки, зокрема природи взаємодії Намібії та Зімбабве з іншими країнами Європи, Америки, Азії (зокрема Китаю) і навіть іншими африканськими державами, зважаючи на пріоритети, визначені в зовнішньополітичних програмах держав. Розвиток Африканських країн, які належать до «глобального півдня», перебуває під впливом багаторічного досвіду війни, що робить їх залежними від «глобальної півночі» в питаннях співпраці й взаємодії, що ґрунтується на зовнішній політиці країни, яка представляє інтереси держави й звичайно має своєрідний характер.

Можна з упевненістю сказати, що зовнішню політику можна порівняти з організаційним набором цілей, які зумовлюють процеси досягнення мети. Виходячи з цього, зовнішня політика – це програма, яка закріплює національні інтереси та способи їх досягнення. Примітно, що Зімбабве й Намібія міцно контактують зі своїми колишніми колоніальними господарями. Обидві країни мають сильніші зовнішні зв'язки з державами, які колись їх колонізували, ніж з іншими країнами. Так, Зімбабве має міцні зв'язки зі Сполученим Королівством, а Намібія міцно співпрацює з Німеччиною. Упродовж багатьох років ефективність зовнішньої політики Зімбабве та Намібії була підірвана конфліктом.

Дослідження показує, що розвиток Намібії й Зімбабве пов'язаний із їх відносинами з іншими державами світу, головним чином у сфері пошуку ринку для продукції на місцевому ринку та в аспекті залучення іноземних інвесторів. Головною проблемою є питання безпеки як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні. Однак причина полягає в тому, що зовнішня політика не може бути успішною в ситуації хаосу, хвилювання та голоду. Потужна зовнішня політика має бути гнучкою, універсальною й служити інтересам усіх; формулювання політики, заснованої на цих критеріях, забезпечить ефективність і, в кінцевому рахунку, розвиток держав.

Ключові слова: зовнішня політика, суверенітет, національні інтереси, держави Південної Африки, зовнішні зв'язки Зімбабве, зовнішні відносини Намібії.

The article acted to the editorial board
in 26.05.2018

Феномен «кольорової революції» як політичного явища сучасності

У статті визначено суть поняття «революція» та виокремлено фактори, що впливають на можливість її проведення. Наголошено на різних підходах до визначення політичної революції. Розглянуто у порівнянні суть «кольорових революцій» на основі теоретичного підходу багатьох як вітчизняних, так і закордонних дослідників.

Виокремлено особливості «кольорових революцій»: 1) можливі лише в тих суспільствах, які ще не розподілені на класи за капіталістичним принципом або ж іще не усвідомили цього розподілу; 2) формою революції є масові мітинги, демонстрації та пікетування, які проводить опозиція після виборів, результати котрих не задовольняють опозицію. Масові протести призводять до повторного голосування або до силового захоплення органів влади натовпом протестантів і втечі головних політичних фігур із країни та проведення нових виборів. В обох випадках до влади приходять опозиція; 3) революція відбувається під антикорупційними та радикально-демократичними лозунгами; 4) напередодні революції утворюються численні молодіжні організації, які згодом формуються в так звані «польові загони революції»; 5) безкровний характер.

До факторів, які сприяють успіху «кольорових революцій», відносять внутрішні та зовнішні. Основними внутрішніми факторами є корупція; економічна напруга; етнічні конфлікти на території держави; відсутність будь-яких перспектив у населення. В усіх випадках «кольорових» переворотів активну роль брав на себе «зовнішній гравець», без якого жодна з проведених революцій ніколи б не відбулася. Цим гравцем є США.

Наголошено на 10 факторах «кольорових революцій», які визначив С. Белковський: зовнішній тиск; делегітимація; параліч вертикальної соціальної мобільності; суперечності всередині владної еліти; відсутність проекту майбутнього; опозиційна сила; неможливість влади використати силу; регіонально-етнічні суперечності; особиста унія бюрократів та політиків у правлячому класі; приводом для революції може бути фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа.

Висвітлено технологічний алгоритм «кольорових революцій», а також проаналізовано приклади «кольорових революцій».

Ключові слова: «кольорові революції», революція, політична революція, державний переворот, зміна влади, фальсифікації виборів.

Постановка наукової проблеми та її значення. Нещодавно Україна знову зіткнулась із прикладом так званих «кольорових» революцій – Революцією Гідності, – хоча її результат був набагато кривавіший та зтяжніший, на відміну від попередніх. Відомо, що пострадянські майдани призвели не до революцій, а до державних переворотів, зміни влади. Минуло близько п'ятнадцяти років після завершення перших «кольорових революцій», тому вивчення їх феномену із погляду ефекту їх впливу на політичні системи в пострадянських країнах є досить актуальним і нагальним.

Революція (від лат. *revolutio* – поворот, переворот) – корінні, глибокі якісні зміни в розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань [21]. Революції виникають і здійснюються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, котрі розв'язуються переворотом, стрибком, різкими змінами. Соціально-політичні революції різняться за своїм розмахом, характером, рушійними силами, цілями й завданнями: антиімперіалістичні (національно-визвольні, антиколоніальні), буржуазні, буржуазно-демократичні, народні, народно-демократичні, соціалістичні.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. С. Хантінгтон стверджував: «революція – це швидка та фундаментальна внутрішня зміна, що досягається насильницьким способом, передбачаючи внутрішню зміну панівних цінностей і міфів суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, а також політичної діяльності уряду» [33, с. 270]. На основі цього визначення науковець виділив два типи революцій – західний і східний. Західні відбуваються внаслідок слабкості традиційних режимів і характеризуються двома фазами – правлінням поміркованих та приходом радикалів, які зазвичай спричиняють початок терору. Східний тип революцій відбувається внаслідок вузькості модернізаційних режимів і характеризується слабкістю поміркованих сил [33, с. 278–279].

С. Хантінгтон також виокремив дві основні передумови будь-якої революції: нездатність політичних інститутів бути коридорами входу в політику для нових соціально-політичних сил та

еліт; мобілізація відчужених від політики груп із метою участі в ній. Можливість здійснення революції в країні, що модернізується, залежить від таких факторів:

- рівня відчуження міського середнього класу – інтелектуалів, професіоналів, буржуазії;
- рівня відчуження селян від політичного життя;
- рівня об'єднання міського середнього класу й селян не лише в боротьбі проти спільного ворога, але й за перемогу націоналізму [34].

Е. Гідденс виокремлює низку умов, які дають змогу вважати ті чи інші політичні зміни революцією: 1) у революції присутні «масові соціальні рухи»; 2) революція веде до широкомасштабних реформ чи змін; 3) революція передбачає загрозу насилля чи його застосування з боку учасників масового руху [6, с. 568].

Політичний енциклопедичний словник дає таке класичне визначення «політичної революції»: «суспільний рух і переворот, мета яких – повалення старого режиму шляхом (насильницького) завоювання політичної влади і здійснення докорінних змін політичного життя суспільства. «Політична революція» спричиняє зміни у характері державної влади і у особистому складі державного керівництва. Вона триватиме до того часу, поки не будуть зламані монополія контролю і сила старого ладу, а нова гегемонічна група відновить суверенну владу держави. Революція може спровокувати контрреволюцію, а іноді й реставрацію попереднього режиму» [22, с. 565].

В. Воловик визначає вже «політичну революцію – поняття, що позначає корінні якісні зміни у сформованій системі державного устрою, державної влади того чи іншого суспільства, що переривають еволюційний плин політичного процесу, переводячи його на якісно інший, більш високий ступінь розвитку, що дозволяє повніше задовольняти суспільні потреби в удосконалюванні державного апарату» [4, с. 49–50].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Політична революція – це суспільний рух і переворот, котрі ставлять за мету повалення старого режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади й здійснення докорінних змін політики, життя суспільства. Головним питанням є питання про політичну, державну владу, про те, яким соціальним спільнотам вона належить і кому з них вона належатиме [21]. Усі політичні революції в процесі їх підготовки та проведення ставлять за мету утвердження демократичної влади, влади народу. Проте, як свідчить історія, політичні революції нерідко відкривають шлях недемократичному режимові. Узагалі малоімовірно, щоб насильницька революція породила більш досконалу демократію. Однак установлення тоталітарних, авторитарних, теократичних режимів не означає, що революції не несуть у собі соціально-економічного прогресу. Але при цьому перехід до істинно демократичного владарювання відбувається саме за мирних умов, тобто шляхом реформ [12, с. 155].

У політичній кризі – вищій стадії розвитку конфлікту поведінка опозиційних сил визначає й визначається формами вияву цієї кризи, наприклад політичним переворотом. Ідеться про спробу замінити зруйнований консенсус пануванням одних політичних сил над іншими. Сам собою такий переворот не може відновити стабільності. Як правило, він має поверховий характер, не змінює базових структур. Або громадянська війна, яка виникає через неспроможність суспільства відновити свою стабільність за допомогою політичних засобів. Головними діючими силами можуть виступати соціальні, національні й релігійні сили. Як наслідок – або повний розлад системи, або (частіше) перемога однієї зі сторін. Якщо збережена система, то перемога повністю не знімає суперечностей, вони залишаються десь у глибинах і можуть знову вийти на поверхню за нових умов. Тому громадянська війна – малоефективний засіб стабілізації ситуації.

Щоб змінити політичну ситуацію на свою користь, антисистемні, опозиційні сили повинні бути спроможними тією чи іншою мірою нейтралізувати заходи правлячих кіл, протиставити їм свою ефективну тактику. Для цього потрібна реалістична оцінка тенденцій соціально-політичних відносин, співвідношення діючих політичних сил. Життєво важливим є вибір оптимальних форм політичної боротьби – насильницьких чи ненасильницьких, мирних. Від удалого вибору значною мірою залежить, чи буде досягнута опозиційними силами їхня мета, чи конфлікт буде розв'язаний і політична криза подолана в їхніх інтересах.

Щодо політичного насильництва існують різні думки. Звичайно, є політичні цілі, які не можуть бути досягнуті без використання форм насильницької боротьби. Без них, мабуть, неможливо обійтися, коли реакційні сили чинять збройний опір назрілим демократичним перетворенням. У сучасному світі без насильства не можна покінчити з терором, тим більше, якщо він проголошується

провідним принципом зовнішньої політики. Навіть у суспільствах, які прагнуть до гуманізму, свободи й демократії, насильство вважається дієвим засобом розв'язання надзвичайних конфліктів, а тому й необхідним. Проте за своєю суттю воно не може бути по-справжньому конструктивним, не може стверджувати добра. Насильство, будучи адекватним засобом тільки для нейтралізації насильства, теж не втрачає своєї руйнівної сили. Його використання і з етичного, і з прагматичного погляду виправдане лише в тому випадку, коли руйнівні наслідки його менші від руйнівних наслідків того насилля, яке потрібно знищити [17, с. 160].

Тема «кольорових революцій» актуальна сьогодні, як ніколи. Відзначимо, що навіть Президент Російської Федерації 27 березня 2014 р. сказав, що потрібно проаналізувати всі «кольорові революції» останнього часу [26]. Крім того, незважаючи на важливість теми та пильну увагу до неї посадових осіб, науковців, у політичному дискурсі досі немає єдиної думки навіть щодо поняття «кольорової революції».

Революції можуть бути буржуазними, буржуазно-демократичними, «оксамитовими», «кольоровими» [2, с. 61]. Термін «оксамитова революція» введено в науковий обіг для визначення одного зі способів повалення комуністичних режимів. У 1989–1991 рр. стався обвальний крах комуністичних режимів за чотирма сценаріями: 1) поступових реформ (Польща, Угорщина); 2) насильницького усунення старої влади через народне повстання (Румунія); 3) унаслідок розпаду комуністичних імперій (держави, що утворилися на теренах Югославії та СРСР); 4) через «оксамитові» революції (Східна Німеччина, Чехословаччина, Болгарія) [27, с. 17].

Таблиця 1

Визначення «кольорових революцій»*

Г. Почепцов	«Кольорові революції» – це процес зміни правлячих режимів, який відбувається під тиском масових вуличних акцій протесту, за підтримки та фінансування зарубіжних недержавних організацій [24, с. 11].
І. Максимов	«Кольорова революція» – це переворот, який здійснюється в країні з демократичним режимом, що має певні внутрішні проблеми розвитку, який направляє та рухається інтересами третьої геополітичної сили [18, с. 9].
А.Ореховська	Особливість «кольорових революцій» зумовлена новою історичною ситуацією – сучасний світ є глобальним, причому в ньому домінують інформаційно-комунікативні мережі, існування яких зумовлено цифровим етапом інформаційної революції [20, с. 126].
О. Гапич та Д. Лушніков	Відмінна риса «кольорових революцій» – це спрямованість на додержання законності та чинних конституцій, що відрізняє їх від класичних революцій, які спрямовані на зміну конституційного ладу [5, с. 11].
Д. Юсупова-Фарзалиєва	«Кольорові революції» являють собою сукупність політичних подій, причини яких криються як у внутрішніх, так і у зовнішніх факторах [36, с. 29], серед яких суттєвими є такі: утрата контролю чинної адміністрації над політичними перехідними процесами; духовно-ідеологічні агресії та гуманітарні інтервенції, які здійснюються за допомогою інформаційно-комунікативних технологій; утручання іноземних учасників у конституційні процеси в середині країни.
С. Кіршенблат	Масові протести проти масштабних фальсифікацій виборів представниками чинного режиму – це найважливіша риса «кольорових революцій» легітимізації серед міжнародної спільноти та населення сприяло те, що акції протесту були спрямовані на захист демократичних прав громадян [13, с. 474].
Д. Дорофєєв	«Кольорові революції» – повернення правлячих еліт ненасильницьким шляхом, які стали основним засобом для досягнення зміни пострадянських режимів через електоральний механізм [9, с. 51].
О. Пономарьова та Г. Рудов	«Кольорові революції» являють собою вдосконалені модернізовані технології психоісторичної війни Заходу за світове панування [23, с. 37].
А. Гільов	«Кольорова революція» – узагальнена назва процесу зміни владної групи при широкій масовій мобілізації, причиною якої став протест проти офіційних результатів виборів до органів державної влади [7, с. 107].

1	2
А. Манойло	«Кольорові революції» – технології здійснення державних переворотів і зовнішнього управління політичною ситуацією в країні в умовах політичної нестабільності, у яких тиск на владу здійснюється у формі політичного шантажу молодіжного протестного руху [11].
З. Вердиханова	«Кольорова революція» як політичний феномен ХХІ ст. являє собою багатовимірний процес комплексної взаємодії політичних сил, що виявляється як різновид політичного конфлікту й характеризується особливостями революції як комплексу політичних змін з участю мас, державного перевороту як процесу зміни влади внаслідок боротьби політичних еліт, що протікає ненасильницьким способом (мітинги, акції протесту) [3, с. 71–72].
С. Гриняєв	«Кольорова революція» – особлива форма боротьби (політичного втручання), спрямована на створення конфліктного потенціалу з метою зміни державної влади, що принципово змінює підставу її легітимності, а також призводить до геоекономічної та геополітичної переорієнтації держави [10, с. 199]
С. Наумкіна та Г. Кравець	Механізм сучасної революції передбачає поступову зміну таких фаз: революційна ситуація – безпосереднє здійснення виступу народних мас (отримання влади) – перетворення після захоплення влади. Найбільш вагомою фазою (стадією) протікання революції вони вважають останню – стадію здійснення перетворень у суспільстві після захоплення влади [19]

* Складено автором.

Так, «оксамитові революції» відрізняються від попередніх тим, що зміна політичного режиму переважно відбувається без застосування зброї. Можемо визначити такі особливості «кольорових революцій» (за А. Самбросом):

1) «кольорові революції» можливі лише в тих суспільствах, які ще не розподілені на класи за капіталістичним принципом або ж іще не усвідомили цього розподілу;

2) формою революції є масові мітинги, демонстрації та пікетування, котрі проводить опозиція після виборів, результати яких не задовольняють опозицію. У такому разі опозиція заявляє про фальсифікацію волевиявлення й порушення виборчих процедур. Масові протести призводять до повторного голосування або до силового захоплення органів влади натовпом протестантів і втечі головних політичних фігур із країни та проведення виборів. В обох випадках до влади приходять опозиція;

3) революція відбувається під антикорупційними та радикально-демократичними лозунгами;

4) напередодні революції утворюються численні молодіжні організації, які згодом формуються в так звані «польові загони революції»;

5) безкровний характер [28].

До факторів, які сприяють успіху «кольорових революцій», відносять внутрішні та зовнішні. Основними внутрішніми факторами є корупція; економічна напруга; етнічні конфлікти на території держави; відсутність будь-яких перспектив у населення. В усіх випадках «кольорових» переворотів активну роль брав на себе «зовнішній гравець», без якого жодна з проведених революцій ніколи б не відбулася. Цим гравцем є США [18, с. 8–9].

Варто наголосити на 10 факторах «кольорових революцій», які визначив С. Белковський: зовнішній тиск; делегітимізація; параліч вертикальної соціальної мобільності; суперечності всередині владної еліти; відсутність проекту майбутнього; опозиційна сила; неможливість влади використати силу; регіонально-етнічні суперечності; особиста унія бюрократів і політиків у правлячому класі; приводом для революції може бути фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа [1].

Усталений технологічний алгоритм «кольорових революцій» проявляється таким чином: визначається енергетичний потенціал громадських груп, які здатні брати участь у революції; вирізняються політичні об'єднання, які спроможні стати двигуном політичного протесту; за допомогою спеціальних тренінгів готуються ударні сили революцій у воєнізованих молодіжних таборах; будується ланцюжок практичних цілей, які наближені до вимог мас; забезпечується перевага опозиції в електронних ЗМІ; використовуються видовищні масові дії для спонукання всіх незадоволених до активності; суспільство приводиться в стан анархії, починаються масові заворушення; управління здійснюється спеціально

підготовленими людьми; після захоплення влади починаються негласні чищення в державному апараті [24, 216–222].

Під «кольоровими революціями» переважно розуміють масовий протест та зміну влади в Сербії (2001 р.), Грузії (2003 р.), Україні (2004 р.), Киргизії (2005 р.). Крім того, до них відносять і невдалі спроби зі схожим сценарієм у Білорусі (2006 р.), Вірменії (2008 р.), Росії (2012 р.). «Кольорові революції» в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані схожі з «оксамитовими революціями» (наприклад у Чехословаччині, Східній Німеччині, Болгарії) тим, що вони відбувалися через масові протестні рухи, а не збройним шляхом, тобто мали один спосіб дії.

Найлагідніша революція відбулася в Чехословаччині в 1989 р. – «оксамитова революція». Найрезультативніша «кольорова» революція – у Грузії у 2003 р. – «революція троянд». Найкривавіша «кольорова» революція відбулася в Румунії в 1989 р. Революцією втрачених надій стала «тюльпанова» в Киргизстані у 2005 р. Найбільш репресована – це «волошкова/джинсова» революція в Білорусі у 2006 р. Найдовша революція відбулася в Литві (боротьба за незалежність тривала тут два роки).

«Помаранчеві революції» в Україні – кампанія загальнонаціональних протестів, мітингів, пікетів, страйків й інших акцій громадянської непокорності в нашій державі, організована та проведена прихильниками основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 р., після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими переміг його суперник Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 р. після другого туру виборів.

Помаранчеві події осені – це громадянська реакція на консерватизм старого режиму, реакція у формі стихійного громадянського бунту. Його особливість у тому, що громадянський бунт змусив старий режим відмовитися від силового сценарію з «наступником», але бунт не в змозі сам оформити та кадрово забезпечити нову владу [37].

Основним результатом революції було призначення непередбаченого Конституцією повторного другого туру президентських виборів. Це стало можливим унаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради: одночасно з призначенням повторного другого туру виборів прийнято зміни до Конституції, які названо конституційною реформою. Конституційна реформа зменшила повноваження президента й таким чином знизила рівень значущості спірних президентських виборів [30].

Наступною хвилею народних протестів став «Євромайдан» 2013–2014 рр. Причин Майдану було чимало, але головними можна назвати такі:

- брехня й відмова від вступу до ЄС;
- узурпація влади Януковичем;
- тотальна корупція;
- свавілля міліції;
- посилена цензура;
- придушення громадянських свобод;
- репресії проти опозиції.

Серед небагатьох наукових публікацій щодо аналізу «Революції Гідності», на нашу думку, слід відзначити статтю Ю. Шведа «Революція гідності в контексті теорії соціальних революцій» [35], у якій дослідник визначив ознаки й основні причини революційної ситуації; А. Колодій «Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні» [14], у якій досліджено Майдан як унікальне явище в історії протестних рухів і мирних революцій, визначено цілі Майдану, розглянуто його в історичній традиції, узагальнено вимоги Майдану. Б. Глотов та Н. Сидоренко в публікації «Реформування системи організації державної влади в умовах глибокої політичної кризи» [8] аналізують характерні риси й причини глибокої кризи, у якій опинилась Україна наприкінці 2013 – на початку 2014 р., що загрожує цілісності та державному суверенітету України, і визначають невідкладні завдання, котрі потрібно виконати чинному уряду.

У світі мирні протести, які призводять до зміни влади, охрестили «кольоровими революціями». Саме такими були зміни політичних режимів на пострадянському просторі під час розвалу Союзу та деякі сучасні демонстрації. Досліджуючи різні аспекти визначення «кольорових революцій», можна зауважити що це поняття почали застосовувати щодо нових хвиль революцій, які мали ненавільницький характер.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Феномен «кольорової революції» як політичного явища сучасності досі не має чіткої дефініції. Різноманітні підходи до розуміння сутності «кольорової революції» зводяться до таких основних напрямів:

- «кольорову революцію» розглядають як сучасний приклад революційної трансформації, що відбувається за традиційними канонами революції з участю мас та зміною політичної системи;
- «кольорова революція» є різновидом державного перевороту, у межах якого владу захоплюють опозиційні сили без активної участі мас;
- «кольорова революція» являє собою сучасний аналог «оксамитової революції» кінця 80-х років ХХ ст.;
- «кольорова революція» – це не об'єктивний процес, а конструктивна чи політична технологія, яка нав'язується зовнішніми силами для перевороту в державі.

Джерела та літератури

1. Барсамов В. А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты *Социс: Социологические исследования*: ежемес. науч. и общ.-полит. журн. Рос. акад. наук. – 2006. № 8. С. 57–66.
2. Бевз Т. А. Феномен «революція» у дискурсах мислителів, політиків, науковців: монографія/Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД, 2012. 176 с.
3. Вердиханова З. В. Структурные и процессуальные характеристики феномена «цветных революций». *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2014. № 2 (30). С. 64–73.
4. Воловик В. Еволюція і революції, класи і нації. *Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянини*. 2006. Вип. 17. С. 46–52.
5. Гапич А. Э., Лушников Д. А. Технологии «цветных революций». Москва: РИОР, 2010. 132 с.
6. Гидденс Э. Социология. Москва: Эдиториал УРСС, 1999. 704 с.
7. Гилев А. В. Политические трансформации на постсоветском пространстве: имеют ли значение «цветные революции»? *Полития*. 2010. Т. 2 (57). С. 107–121.
8. Глотов Б, Сидоренко Н.. Реформування системи організації державної влади в умовах глибокої політичної кризи. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2. С. 3–12.
9. Дорофеев Д. В. «Цветные революции» в центральноазиатском регионе в контексте внешнеполитической стратегии США. *Культура народов Причерноморья*. 2008. № 125. С. 51–54.
10. Иррегулярные конфликты: «цветные революции». Анализ и оценка форм, приемов и способов ведения операций по смене режимов в суверенных государствах/под общ. ред. С. Н. Гриняева. Москва: АНО ЦСОиП, 2015. 236 с.
11. Карпович О. Г., Манойло А. В. Цветные революции: теория и практика демонтажа современных политических режимов: монография. Москва: Юнити-Дана, 2015. 111 с.
12. Кирилук Ф. М. Політологія нової доби: посібник для ВНЗ. Київ: Академія, 2003. 450 с.
13. Кіршенблат С. В. Досвід використання моделі «кольорових революцій» у посткомуністичних регіонах. *Політологічні та соціологічні студії*: зб. наук. праць. 2010. П50. Т. IX. С. 463–474.
14. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування. *Агора. Революція відбулася: що далі?* 2014. Вип. 13. С. 22–36.
15. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ: Генеза, 2005. 368 с.
16. Лейн Д. «Цветная» революция как политический феномен. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2010. С. 16–38.
17. Логвина В. Л. Політологія: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2006. 304 с.
18. Максимов И. В. «Цветная» революция – социальный процесс или сетевая технология?: монография. Москва: Книга по Требованию, 2010. 116 с.
19. Наумкіна С. М., Кравець Г. В. Сучасні «західні» та «східні» революції : класична складова і особливості здійснення. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 173–181.
20. Ореховская Н. Е. Сущность и место «цветных революций» в ряду революций. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2012. № 2 (12). С. 124–127.
21. Політологічний енциклопедичний словник/за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
22. Політологічний енциклопедичний словник/упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
23. Пономарева Е. Г., Рудов Г. А. «Цветные революции»: природа, символы, технологии. *Обозреватель. Observer*. 2012. № 3. С. 36–48.
24. Почепцов Г. Революция.com. Основы протестной инженерии. Москва: Европа, 2005. 532 с.
25. Пугачев В. П. Управление свободой. Москва: КомКнига, 2005. 272 с.

26. Путин: Необходимо провести анализ всех «цветных революций», в том числе на Украине. URL: <http://itartass.com/politica/1079136>.
27. Романюк О. Посткомуністичні революції. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4. С. 16–28.
28. Самброс А. «Феномен цветных революций». URL: http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=431.
29. Сасин Г. Кольорові революції : сутність, основні риси, причини виникнення та політичні наслідки. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. III (7), Issue: 42. P. 40–42.
30. Сірук М. Киргизька опозиція домоглася прийняття нової конституції. *День*. 2006. № 195. С. 3.
31. Соловей В. Д. «Цветные революции» и Россия. *Сравнительная политика*. 2011. № 1. С. 33–43.
32. Троцюк М. М. Політичні режими України та Грузії після «кольорових революцій». *Студентські наукові записки*. Серія «Соціально-політичні науки». 2011. Вип. 3. URL: <http://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/868>.
33. Хантингтон С. Ф. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
34. Хантингтон С. Ф. Третья волна. Демократизация в конце XX века; пер. с англ. Москва: РОССПЭН, 2003. 386 с.
35. Шведа Ю. «Революція гідності» в контексті загальної теорії соціальних революцій. *Агора. Революція відбулася: що далі?* 2014. Вип. 13. С. 5–14.
36. Юсупова-Фарзалиева Д. М. «Цветные революции» как следствие кризиса современных демократий. *Вестник Института стратегических исследований ПГЛУ*: сб. науч. трудов. 2012. Вып. 3: Эверсионный вектор мировой политики: теория, стратегия, тактика. С. 28–30.
37. Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Russia. *World Politics*. 2005. Vol. 58. No. 1. P. 133–165.

References

1. Barsamov V. A. «Tsvetnye revoliutsyy»: teoreticheskyi i prykladnoi aspekty. *Sotsys: Sotsyolohycheskye issledovaniya : ezchemes. nauch. y obshch.-polyt. zhurn. Ros. akad. nauk*. 2006. № 8. S. 57–66.
2. Bezv T. A. Fenomen «revoliutsiia» u dyskursakh mysliteliv, politykiv, naukovtsiv : monohrafiia; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. K. : IPIEND, 2012. 176 s.
3. Verdykhanova Z. V. Strukturnye i protsessualnye kharakteristiki fenomena «tsvetnykh revoliutsyi». *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedenyi. Povolzhskiy rehyon. Obshchestvennye nauki*. 2014. № 2 (30). – S. 64–73.
4. Volovyk V. Evoliutsiia i revoliutsii, klasy i natsii. *Kulturolohichnyi visnyk Nyzhnoi Naddnyprianshchyny*. 2006. Vyp. 17. S. 46–52.
5. Нарыч А. Е., Lushnikov D. A. *Tekhnologii «tsvetnykh revoliutsyi*. M. : RYOR, 2010. 132 s.
6. Hyddens E. *Sotsyolohyia*. M. : Edytoryal URSS, 1999. 704 s.
7. Hylev A. V. Politicheskie transformatsyi na postsovetskom prostranstve: imeiut li znachenie «tsvetnye revoliutsyy»? *Polytyia*. 2010. T. 2 (57). S. 107–121.
8. Hlotov B., Sydorenko N. Reformuvannia systemy orhanizatsii derzhavnoi vlady v umovakh hlybokoii politychnoi kryzy. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. 2014. Vyp. 2. S. 3–12.
9. Dorofeev D. V. «Tsvetnye revoliutsii» v tsentralnoazyatskom rehyone v kontekste vneshnepolytycheskoi stratehii SShA. *Kultura narodov Prychernomoria*. 2008. № 125. S. 51–54.
10. Irrehuliarnye konflikty: «tsvetnye revoliutsii». Analiz i otsenka form, priemov i sposobov vedeniia operatsyi po smene rezhymov v suverennykh hosudarstvakh/pod obshch. red. S. N. Hryniaeva. M.: ANO TsSOYP, 2015. 236 s.
11. Karpovych O. H., Manoilo A. V. *Tsvetnye revoliutsii : teoriia y praktika demontazha sovremennykh politicheskikh rezhymov: monohr*. M.: Yunyty-Dana, 2015. 111 s.
12. Kyryliuk F.M. *Politolohiia novoi doby. Posibnyk dlia VNZ*. K.: Akademiia, 2003. 450 s.
13. Kirshenblat S. V. Dosvid vykorystannia modeli «kolorovykh revoliutsii» u postkomunistychnykh rehionakh. *S // Politolohichni ta sotsiolohichni studii. Zbirnyk naukovykh prats*. 2010. P50 T. IKh. S. 463–474.
14. Kolodii A. Fenomen Maidanu v konteksti poshuku modeli vriaduvannia. *Ahora. Revoliutsiia vidbulasia: shcho dali?* 2014. Vyp. 13. S. 22–36.
15. Kulchitskyi S. *Pomarancheva revoliutsiia*. K. : Heneza, 2005. 368 s.
16. Lein D. «Tsvetnaia» revoliutsiia kak politicheskyi fenomen. *Sotsyolohiia : teoriia, metody, marketinh*. 2010. S. 16–38.
17. Lohvyna V. L. *Politolohiia. Navch.posib*. K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 304 s.
18. Maksimov Y. V. «Tsvetnaia» revoliutsiia – sotsyalnyi protsess ili setevaia tekhnolohiia? / Iliia Vadimovich Maksimov / *Monohrafiia*. M. : Knyha po Trebovaniyu, 2010. 116 s.
19. Naumkina S. M., Kravets H. V. Suchasni «zakhidni» ta «skhidni» revoliutsii: klasychna skladova i osoblyvosti zdiisnennia. *Aktualni problemy polityky*. 2015. Vyp. 56. S. 173–181.

20. Orekhovskaia N. E. Sushchnost i mesto «tsvetnykh revoliutsii» v riadu revoliutsii. Istorycheskaia i sotsyalno-obrazovatelnaia mysl. 2012. № 2 (12). S. 124–127.
21. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / Za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina. – 2-e vyd., dop. i pererob. K. : Heneza, 2004. 736 s.
22. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / uporiad. V. P. Horbatenko; za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. 2-e vyd., dop. i pererob. K. : Heneza, 2004. 736 s.
23. Ponomareva E. H., Rudov H. A. «Tsvetnye revoliutsii»: priroda, simvoly, tekhnolohii. Obozrevatel. Observer. 2012. № 3. S. 36–48.
24. Pocheptsov H. Revoliutsiia.com. Osnovy protestnoi inzhenerii. M.: Evropa, 2005. 532 s.
25. Puhachev V. P. Upravlenie svobodoi. M.: KomKnyha, 2005. – 272 s.
26. Putyn: Neobkhodimo provesti analiz vseh «tsvetnykh revoliutsii», v tom chysle na Ukraine [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://itartass.com/politica/1079136>.
27. Romaniuk O. Postkomunistychni revoliutsii Politychni menedzhment. 2005. № 4. S. 16–28.
28. Sambros A. «Fenomen tsvetnykh revoliutsii» [Elektronnyi resurs] / A. Sambros. Rezhym dostupa : http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view &id=431.
29. Sasyn H. Kolorovi revoliutsii : sutnist, osnovni rysy, prychny vynykennia ta politychni naslidky. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2015. III (7), Issue : 42. R. 40–42.
30. Siruk M. Kyrhyzka opozytsiia domohlasia pryiniattia novoi konstytutsii / M. Siruk // Den. 2006. № 195. S. 3.
31. Solovei V. D. «Tsvetnye revoliutsii» I Rossiia / V. D. Solovei // Sravnytelnaiia politika. 2011. № 1. S. 33–43.
32. Trotsiuk M. M. Politychni rezhymy Ukrainy ta Hruzii pislia «kolorovykh revoliutsii». Studentski naukovy zapysky. Seriia «Sotsialno-politychni nauky». 2011. Vyp. 3. Rezhym dostupu : <http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/868>.
33. Khantinton S. F. Politicheskii poriadok v meniaiushchykh obshchestvakh. M. : Prohress-Traditsiia, 2004. 480 s.
34. Khantinton S. F. Tretia volna. Demokratizatsiia v kontse XX veka; per. s anhl. M.: ROSSPEN, 2003. 386 s.
35. Shveda Yu. «Revoliutsiia hidnosti» v konteksti zahalnoi teorii sotsialnykh revoliutsii. Ahora. Revoliutsiia vidbulasia: shcho dali? 2014. Vyp. 13. S. 5–14.
36. Iusupova-Farzalieva D. M. «Tsvetnye revoliutsii» kak sledstvie krizisna sovremennykh demokratii. Vestnik Instituta stratehicheskikh issledovaniy PHLU : Sbornik nauchnykh trudov. 2012. Vyp. 3: Eversionnyi vektor mirovoi politiki: teoriia, stratehiia, taktika. S. 28–30.
37. Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Russia // World Politics. 2005. Vol. 58. – No.1. P. 133–165.

Chak Angelina. The Phenomenon of «Color Revolution» as a Political Phenomenon of the Present. The article defines the essence of the concept of revolution and identifies the factors that influence the possibility of its implementation. Different approaches to the definition of «political revolution» are emphasized. The essence of «color revolutions» is considered in comparison with the theoretical approach of many as domestic so foreign researchers.

The author defines peculiarities of the «color revolutions» 1) they are possible only in those societies that have not yet been divided into classes according to the capitalist principle or have not yet realized this division; 2) the form of the revolution is the mass rallies, demonstrations and pickets held by the opposition after the elections, the results of which do not satisfy the opposition. Mass protests lead to a repeat vote or to powerfully seize the authorities with a crowd of Protestants and the escape of major political figures from the country and the holding of elections. In both cases, the opposition comes to power; 3) the revolution takes place under the anticorruption and radical democratic slogans; 4) on the eve of the revolution form numerous youth organizations, which subsequently form the so-called «field detachments of the revolution»; 5) bloodless nature.

The factors contributing to the success of «color revolutions» include: internal and external. The main internal factors are: corruption; economic tension; ethnic conflicts on the territory of the state; the absence of any prospects for the population. In all cases of «color» revolutions, an active role was played by an «external player», without which none of the revolutions would never have happened and this player is the United States of America.

10 factors of «color revolutions», which S. Belkowski defined: external pressure, is emphasized; delegitimization; paralysis of vertical social mobility; contradictions within the ruling elite; lack of a future project; opposition force; the inability of the authorities to use force; regional-ethnic contradictions; personal union of bureaucrats and politicians in the ruling class; An excuse for a revolution could be falsification of elections or a serious local catastrophe.

Illuminated technological algorithm of «color revolutions», as well as analyzed examples of «color revolutions».

Key words: «color revolutions», revolution, political revolution, coup d'état, change of power, falsification of elections.

Стаття надійшла до редколегії
10.05.2018 р.

РОЗДІЛ II

Суспільні комунікації

УДК 327:001.92](477)

Ірина Кольцова

Інформаційна глобалізація в Україні: детермінанти, особливості та перспективи

У статті розглянуто глобалізацію інформаційного суспільства як суспільство нового типу, яке формується в результаті глобальної соціальної революції, базисом якої є розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій. Тема дослідження – аналіз сучасного стану входження України у світовий інформаційний простір; визначити позитивні сторони й проблемні аспекти інформаційної глобалізації України. Зазначено, що практично кожна європейська країна має документ найвищого рівня, у якому визначено національну політику з побудови інформаційної демократії та інформаційного суспільства. Україна не є винятком і також формує правовий фундамент інформаційного законодавства, що досліджено в статті. Сучасний стан національного інформаційного простору характеризує створення слабо взаємозв'язаних по горизонталі та вертикалі галузевих, регіональних і низових підсистем, що відображає відсутність його єдності. Безсистемний розвиток інформаційних ресурсів унеможливує їх становлення як визначального чинника соціально-економічного росту. Наголошено, що нерозвиненість інформаційного складника державного управління залишає на малоефективному рівні комунікаційні зв'язки між державною владою та суспільством

Ключові слова: інформація, глобалізація, держава, глобалізація, Україна, законодавство, інтеграція.

Постановка наукової проблеми та її значення. За умов поглиблення глобальної інтеграції та посилення жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів держав стає інформаційний простір. Усе частіше для характеристики сучасних процесів у суспільстві та світовому господарстві використовують поняття «економіка інформації», «інформаційне суспільство», «інформаційна глобалізація» тощо. В Україні питання інформаційної держави почали розглядати недавно. Першопрохідцями в цій сфері є західні країни, проте й у нас існують досягнення та стратегічні плани щодо цього. Першочергове завдання в будівництві інформаційної демократії України – організація інформаційної держави. Її реалізація залежить від того, наскільки консолідовано та ефективно співпрацюватимуть різні сектори громадянського суспільства держави, інформаційного сектору.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Серед українських фахівців, котрі досліджують інформаційне суспільство, потрібно назвати В. Бебика, О. Картунова, Є. Макаренко, О. Маруховського, Г. Почепцова, С. Шпаковську та В. Шпаковського. Питання, аналізу сучасних процесів інформатизації суспільства розглянули українські науковці, зокрема О. Дубас, О. Ємельяненко, О. Зернецька, А. Колодюк, О. Маліс, А. Митко, В. Недбай, Н. Ротар, А. Сіленко, Є. Тихомирова, Д. Яковлев та ін. Заслуговує на увагу видання О. Картунова та О. Маруховського «Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій». О. Маруховський є також автором навчального посібника «Інформаційне суспільство: теоретико-концептуальні засади», який уважаємо однією з перших у вітчизняній науковій літературі спроб аналізу засад інформаційного суспільства. Вагомою є й дисертаційна робота цього автора «Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства».

Формулювання мети та завдань статті. У роботі ставимо завдання – проаналізувати сучасний стан входження України у світовий інформаційний простір; визначити позитивні сторони й проблемні аспекти інформаційної глобалізації України.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. За визначенням М. Багрова, глобалізація інформаційного суспільства – це 1) суспільство нового типу, яке формується в результаті глобальної соціальної революції, базисом якої є вибуховий розвиток та конвергенція інформаційних і телекомунікаційних технологій; 2) суспільство знання, де головним двигуном добробуту кожної людини й держави стає знання, набуте завдяки безперешкодному доступу до інформації та вміння її обробляти; 3) глобальне суспільство, у якому обмін інформацією не має кордонів – часових, просторових, політичних, де приймаються рішення щодо покращення всіх аспектів якості життя на основі наукової обробки даних та сучасного знання; 4) суспільство, яке сприяє як взаємопроникненню культур, так і відкриває кожному співтовариству нові можливості для самореалізації [1].

У науковій літературі можна простежити також підходи щодо виділення окремих інформаційних цивілізацій. Серед них локальних – найбільш розвинена інформаційна цивілізація – США; менш розвинуті – країни Західної Європи, Азія (передусім Китай та Індія); слабозвинуті – Африка, Латинська Америка, Східна Європа) [2].

Усесвітня інформаційна мережа, знищивши монополію на інформацію, перетворила її користувачів із пасивних об'єктів інформування на активних суб'єктів самостійного відбору та поширення інформації, визначила переваги нового етапу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Інтенсивний доступ до інформації чи знань визначає в сучасному суспільстві моделі навчання, культурного самовираження, соціальної активності тощо. В умовах глобалізації потужні потоки інформації та новітні технології засобів зв'язку ущільнюють інформаційне середовище. Вони сприяють прискореному переміщенню символів, знань, зразків поведінки від одного суспільства до іншого, служать джерелом стандартизації пропозиції, уніфікації потреб споживачів [3].

Формування інформаційного суспільства є передумовою для еволюційного переходу до наступної стадії розвитку людства, цивілізаційно-технологічним фундаментом якої є індустрія створення, обробки та передачі інформації, виробництва інтелектуальних інновацій та культурних стандартів. В умовах процесу формування інформаційного суспільства й глобалізації інформація та знання стають першочерговими засобами здійснення комунікацій у соціальному середовищі. Важлива складова частина глобалізації – це використання інформаційних технологій, особливо Інтернету. Глобалізація стала найважливішою тенденцією сучасного світу, а її основою є інтеграція інформаційних систем у єдину світову систему. Інформаційна глобалізація потрібна для формування єдиного світового ринку, який слід регулювати економічними, політичними й маніпулятивними методами [4].

Практично кожна європейська країна має документ найвищого рівня, у якому визначено національну політику з побудови інформаційної демократії та інформаційного суспільства. Уважаємо, що створення такого суспільства підвищує конкурентоспроможність усієї країни, покращує якість життя населення, дає можливість збільшити темпи розвитку й переходу на передові економічні, торгові, технологічні позиції. Україна має власну історію розвитку базових засад інформаційного суспільства. За період незалежності сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності на ці ресурси, упровадження електронного документообігу, захисту інформації тощо [5].

Україна імплементує міжнародно-правові акти у сфері реалізації права на інформацію, а саме: Конвенцію про захист прав й основних свобод людини; Конвенцію про захист осіб щодо автоматизованої обробки даних особистого характеру; Європейську конвенцію про транскордонне телебачення; Угоду про співробітництво в галузі інформації; Рекомендації Ради Європи «Про проблеми кримінально-процесуального права, пов'язані з інформаційними технологіями» № R(95)13; Директиву 97/66/ЄС Європейського парламенту та Ради «Щодо обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі»; Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства; Конвенцію про кіберзлочинність; Декларацію принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті»; Резолюцію 60/45, прийнятую Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Досягнення у галузі інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» й ін.

Аналіз нормативно-правового поля України засвідчує, що в нашій державі існує низка законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання, захист і розвиток вітчизняного інформаційного простору. Зовнішня експертиза, яка неодноразово здійснювалася, зокрема,

представниками ОБСЄ, підтвердила, що законодавча й нормативно-правова база функціонування інформаційної сфери України загалом відповідає європейським нормам. Тобто можна стверджувати про те, що сьогодні в нашій державі вже створено основи такої галузі українського законодавства, як інформаційне право. Проте поряд із тим, що в Україні прийнято низку нормативно-правових актів означеного напрямку, важливою проблемою залишається певна несистемність вітчизняної правової політики в інформаційній сфері, зокрема з огляду на те, що почасти законодавчі акти ухвалюють задля виконання тактичних завдань, без урахування стратегічних орієнтирів та об'єктивних українських умов. Окрім того, частину інформаційних відносин регулюють підзаконні, а подекуди й відомчі нормативні акти.

Національне право України має значний масив нормативно-правових актів, які безпосередньо чи опосередковано регулюють суспільні інформаційні відносини. Нормативно-правовою основою інформаційного законодавства України є ст. 34, а також низка інших (ст. 10, 15, 17, 23, 28, 29, 31, 32, 40, 50, 53, 54, 55, 57) норм Конституції України. Крім того, у галузевому законодавстві – це базові закони й значна кількість пов'язаних із нею нормативних актів. За нашими підрахунками, кількість нормативно-правових та підзаконних актів, програм й інших регулювальних документів, якими регламентують інформаційні відносини, досягла більш ніж 300.

Нормативну базу інформаційної глобалізації поділимо на такі групи актів:

– закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про внесення змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності», «Про мови», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про національний архівний фонд і архівні установи», «Про національну програму інформатизації», «Про концепцію національної програми інформатизації», «Про авторське право і суміжні права», «Про обов'язковий примірник документів», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та інші, які створюють певні умови для розвитку їхніх положень у системі підзаконних актів й ін.;

– укази Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України», «Про додаткові заходи щодо безперешкодної діяльності засобів масової інформації, дальшого утвердження свободи слова в Україні», «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади», «Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади» й ін.;

– постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд», «Про Порядок здійснення видатків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України» на виконання завдань (проектів) Національної програми інформатизації органів державної влади», «Про утворення Національного підготовчого комітету із забезпечення участі України у Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства», «Про затвердження порядку використання комп'ютерних програм в органах законодавчої влади» й ін.;

– розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», «Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування», «Про адміністрування домену «UA» й ін.

Загалом вітчизняна законодавча база відповідає основним вимогам міжнародно-правових актів у сфері інформації й продовжує вдосконалюватись.

Входження України в європейський інтеграційний простір і визнання її європейськими партнерами потребують активності не лише в соціально-економічній та політичній перебудові держави, її наближенні до європейських стандартів, а й у забезпеченні позитивного сприйняття євроінтеграційних процесів громадянською країною. Це вимагає координації зусиль різних учасників інтеграційного процесу, пов'язаних із формуванням та підтримкою сприятливого іміджу євроінтеграції [6].

Сприятливого іміджу потребує будь-який соціальний процес, що відбувається в суспільстві. Актуалізація цієї проблеми для України, на наш погляд, зумовлена низкою факторів. Тривалий час українське суспільство було відірване від загальноєвропейських економічних, політичних та

соціокультурних процесів. Значна частина українців не завжди розуміє проблеми європейців і ті вимоги, що ставляться європейськими державами до нових учасників європейської інтеграції, часто вважає їх необґрунтованими та завищеними, а тому не бажає «поступатися принципами». У процесі інформаційної глобалізації залучені різноманітні та численні учасники – національні держави, міжнародні організації, недержавні організації, регіони, зацікавлені групи різної форми організації, що мають різні цілі та завдання й застосовують різні прийоми та методи діяльності, характеризуються різним рівнем відкритості, взаємне інформування котрих унаслідок об'єктивних обставин наражається на значні труднощі. На сучасному рівні глобальної євроінтеграції комунікації охоплюють не лише формалізовані зв'язки держав та інституцій ЄС. Дедалі більшу роль відіграють неформальні стосунки, а у визначенні вектора європейського будівництва важливе значення мають ідейні дискусії, які формують уявлення і політичної еліти, і опосередковано – із допомогою засобів масової інформації й пропагандистських компаній – безпосередній життєво-побутовий досвід спілкування в межах «великої Європи» пересічних громадян [7, с. 240].

Будучи невід'ємним компонентом та основоположною умовою сучасних еволюційних процесів, сучасна інформація, згідно з властивою їй природою наскрізного проникнення через кордони й відстані, приносить у всі кінці світу сучасні технології інформаційного виробництва. Цим самим розширюються можливості різних країн, різних регіонів світового інформаційного ринку включитись у виробництво інформаційного товару. За характеристикою дослідників, це – глобальний товар із новими економічними властивостями необмеженого відтворення та накопичення, необмеженого за частотою використання. Суспільна значимість інформаційних продуктів перебуває переважно за межами традиційних джерел вартості й ґрунтується не на застосуванні людської фізичної праці та використанні енергозатратних технологій, а на реалізації інтелектуального потенціалу працівника, що має за основу використання визначених ним обсягів інформації відповідних інформаційних баз та електронних інформаційних технологій. Отже, «в умовах інформаційної економіки вартість може породжувати надвартість, так як в умовах індустріальної економіки капітал породжує капітал» [8]. Нова епоха, нові можливості доступу до інформації дають потенційну змогу пом'якшити, а в майбутньому – і ліквідувати соціальні болячки людства, характерні для минулих епох і сучасності, торувати дорогу в майбутнє через розвиток демократичних процесів на основі загальносуспільної інформатизації. Мобілізація глобальних інформаційних ресурсів, а також власних інформаційних ресурсів кожної нації, держави в принципі створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної суспільної організації в поєднанні специфіки кожної людської спільності й загальносуспільних інтересів [9].

Бурхливий розвиток глобальних інформаційних процесів відразу поставив Україну перед необхідністю швидкого технологічного переозброєння, у тому числі й у сфері інформаційних технологій. Цей розвиток був наслідком об'єктивної потреби формування нових виробничих і всіх інших соціальних відносин у зв'язку зі зростанням продуктивних сил до постіндустріального рівня їх розвитку [10]. Цей процес став можливим на базі створеної суспільством відповідної інформаційної бази та технологій її використання в суспільному поступі. При цьому вперше в нашій історії техніко-технологічний прогрес упроваджувався в глобальних масштабах з ініціативи країн-глобалізаторів і ТНК, оскільки відповідав утвердженню їхніх економічних, політичних та інших інтересів. При цьому створюються умови, при яких «суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації призводить до утворення глобального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожену державу швидко орієнтуватися та адаптуватись у сучасному інформаційному середовищі» [11].

Зростаюча ефективність використання інформаційних надбань, інформаційної бази суспільства все більше сприяє ефективності суспільного розвитку. Водночас нові можливості в управлінні наявними обсягами інформації дають можливість відбирати з наявних запасів інформації для використання її найбільш ефективну, змістовну частину – знання. Тому вже сьогодні перед людством вимальовуються нові перспективи для майбутнього поступу – побудова суспільства, заснованого на знаннях (Knowledge society, К – суспільство). Сьогодні вже зрозуміло, що шлях до нього пролягає через розвиток постіндустріального, інформаційного етапу, через інтенсифікацію глобальних процесів і їх зростаючий вплив на розвиток соціальних структур суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вхідження України в глобальний інформаційний простір відбувається досить пасивно – як реакція на історичний виклик країнам третьої цивілізаційної хвилі. Цей процес супроводжується використанням лише окремих компонентів та технологічних рішень з арсеналу засобів інформаційного суспільства. Сучасний стан національного інформаційного простору характеризує створення слабо взаємозв'язаних по горизонталі й вертикалі галузевих, регіональних і низових підсистем, що відображає відсутність його єдності. Безсистемний розвиток інформаційних ресурсів унеможливило їх становлення як визначального чинника соціально-економічного росту. Нерозвиненість інформаційного складника державного управління залишає на малоефективному рівні комунікаційні зв'язки між державною владою та суспільством [12].

Водночас потрібно зважати на те, що впровадження інформаційних технологій і комунікаційних мереж у всіх сферах життя суспільства пов'язано з посиленням залежності від їх надійності та захищеності. Специфіка процедур, реалізованих у сучасних технологіях доступу до інформаційних ресурсів, узалежнює користувачів від власників цих технологій. Можливість існування в штучно сформованому індивідуальному віртуальному інформаційному просторі, що надає Мережа, приховує пряму й побічну небезпеку негативного впливу (характер інформації та спосіб її подання) на психічну діяльність споживачів інформації. Україна, як і більшість постсоціалістичних країн, стає пасивним заручником глобалізаційного процесу, коли поширення новітніх технологій інформаційного суспільства відбувається під тиском необмеженого прагматизму, притаманного екстенсивно-індустріальній стадії розвитку національної економіки.

Джерела та література

1. Багров Н. В. География в информационном мире. Киев: Лыбидь, 2005. 181 с.
2. Ладига Л. И. Глобальное информационное общество: позитивные и негативные стороны: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Глобалізація інформаційного суспільства й інтеграційні процеси: стан та перспективи розвитку». Луганськ, 2011. С. 64–68.
3. Хильчевська І. Г. Інформаційна глобалізація: сучасні тенденції та перспективи. URL: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/050xilch.pdf>. дата звернення: Січ. 10, 2018.
4. Білан Н. «Формування інформаційного суспільства в умовах глобалізації». *Освіта регіону*. № 3. 2014. URL: <http://social-science.com.ua/article/1262>. Дата звернення: Січ. 10, 2018.
5. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 400 с.
6. Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 353 с.
7. Политические институты на рубеже тысячелетий. Дубна: ООО, «Феникс», 2001. 480 с.
8. Белорус О. Г., Лукьяненко Д. Г., Гончаренко О. М., Мацейко Ю. М., Зленко В. А. Глобальные трансформации и стратеги развития. НАН Украины. Ин-т мир. экономики и междунар. отношений. Киев, 2000. 422 с
9. Довгань О. Д. Глобалізаційні процеси в інформаційній сфері та їх вплив на інформаційну безпеку. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 114–118.
10. Иноземцев В. Л. Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция и формирующаяся реальность. *Социально-экономические проблемы информационного общества*. Сумы: ИГД «Универсальная книга». 2005. С. 120–148.
11. Додонов О. Г., Литвиненко О. В., Жигалюк В. В., Янішевський С. О. Інформаційна політика в Україні: стратегія розвитку. Стратегії розвитку України: теорія і практика. Київ: НІСД, 2002. С. 613.
12. Добровольська А. Глобалізація інформаційного простору: адаптація України до загальносвітових тенденцій. URL: <http://soskin.info/ea/2005/9-10/20050918.html>. Дата звернення: Січ. 10, 2018.

References

1. Bagrov N. V. *Geography in the information world*. K.: Lybid, 2005. 181 pp. (in Russian).
2. Ladyga L. I. «*Global Information Society: Positive and Negative Parties*», Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Globalization of the Information Society and Integration Processes: State and Prospects for Development». Lugansk, 2011. P. 64–68 (in Russian).
3. Khilchevska I. G. *Information Globalization: Current Trends and Prospects* [Electronic resource]. Available at <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/050xilch.pdf>. Accessed on: January. 10, 2018 (in Ukrainian)
4. Bilan N. «*Formation of the Information Society in the conditions of globalization*». Education of the region. № 3. 2014. [Electronic resource]. Available at: <http://social-science.com.ua/article/1262>. Accessed on: January. 10, 2018 (in Ukrainian).
5. Mytko A. M. *Information Democracy: Realities and Challenges of Time*. Lutsk: Tower-Print, 2014. 400 s. (in Ukrainian).

6. Actual problems of formation and development of the European information space. Lutsk: Lesia Ukrainka VNU, 2012. 353 p. (in Ukrainian).
7. Political institutions at the turn of the millennium. Dubna: OOO «Phoenix», 2001. 480 s. (in Russian).
8. Belorus O. G., Lukyanenko D. G., Goncharenko O. M., Maceiko Yu. M., Zlenko V. A., *Global Transformations and Development Strategies*. National Academy of Sciences of Ukraine. In-t world. the economy and the international relationships. K., 2000. 422 s. (in Russian).
9. Dovgan O. D. *Globalization processes in the information sphere and their impact on information security*. Journal of the Kyiv University of Law. 2015. № 1. Pp. 114–118 (in Ukrainian).
10. Inozemtsev V. L. «*Postindustrial society as theoretical construction and emerging reality*». Socio-economic problems of the information society. Sumy: IED «Universal Book». 2005 120–148. (in Russian).
11. Dodonov O. G., Lytvynenko O. V., Zhigalyuk V. V., Yanishevsky S. O., *Information Policy in Ukraine: Development Strategy. Strategy of Ukraine's development: theory and practice*. K.: NISS, 2002. S. 613 (in Ukrainian).
12. Dobrovolskaya A., *Globalization of the Information Space: Adaptation of Ukraine to Global Trends* [Electronic Resource]. Available at: <http://soskin.info/ea/2005/9-10/20050918.html>. Accessed on: January. 10, 2018 (in Ukrainian).

Koltsova Iryna. Information Globalization in Ukraine: Determination, Peculiarities and Prospects. The article deals with the globalization of the information society as a new type of society, which is formed as a result of the global social revolution, the basis of which is the development of information and telecommunication technologies. The subject of the research is to analyze the current state of Ukraine's entry into the world of information space; Identify the positive aspects and problematic aspects of Ukraine's information globalization. It is noted that virtually every European country has the highest level document, which defines a national policy for the construction of information democracy and information society. Ukraine is not an exception and it is also a form. the legal basis for information legislation, which is investigated in the article. The current state of the national information space characterizes the creation of weakly interconnected horizontally and vertically branch, regional and grass subsystems, reflecting the lack of its unity. The unsystematic development of information resources makes it impossible for them to become a determining factor in socio-economic growth. It was emphasized that the underdevelopment of the information component of public administration leaves ineffective communication communications between state authorities and society.

Key words: information, globalization, state, globalization, Ukraine, legislation, integration.

Стаття надійшла до редколегії
23.04.2018 р.

УДК 324(477)

Олександр Комарчук

Гібридна війна: сутність та структура феномену

Відзначається, що агресія з боку Російської Федерації стала суттєвою несподіванкою для українського суспільства, а сучасний російсько-український конфлікт має офіційний статус АТО, але, на жаль, це єдина можливість охарактеризувати «гібридну війну» на правовому рівні.

Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, констатуємо, що загалом у політичній науці обмаль наукових розвідок щодо поняття «гібридна війна». Застосовуючи системний та історичний підходи до аналізу поняття «гібридна війна», наголошено на необхідності комплексного підходу до вивчення зазначеного явища. Указано, що для вирішення конфліктних питань або задоволення геополітичних інтересів виступати відкрито для держави-агресора стало досить не вигідним в економічному та небезпечним у політичному плані, тому наприкінці ХХ ст. людство зіткнулося з новим способом ведення збройних конфліктів, що отримало неофіційну назву «гібридною». Цей термін пояснює нову військову стратегію, яка поєднує в собі «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну» і служить для поєднання дій із залученням ядерної, біологічної, хімічної зброї та засобів інформаційної війни.

Застосовуючи сучасні підходи до вивчення феномену «гібридної війни», інтерпретуємо це явище як сукупність задалегідь підготовлених та оперативних реалізованих державою дій військового, дипломатичного

та інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. При цьому важливе значення має відсутність необхідності в розробці нових систем зброї й військової техніки. Гібридна війна включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, а саме: традиційні, нестандартні, масштабний тероризм, а також підривні дії, у ході яких використовують інноваційні технології для протидії військовій силі супротивника, такі як масовані кібератаки, підривні дії в енергетичній, економічній сферах тощо.

Зазначено, що відмінність між класичними війнами та гібридними полягає не лише в способі їх ведення, а й у засобах та цілях, які переслідує агресор, оскільки метою «гібридної війни» є не контроль території, а економічна та політична дестабілізація держави, тримання в страху населення в цілому, яке проживає за межами безпосереднього конфлікту. Дестабілізація країни в усіх цих аспектах удасться завдяки терористичним і диверсійним актам, активній пропаганді серед місцевого населення, ведення повномасштабних бойових дій на певній території країни, а кінцевою метою є схвалення легального уряду країни до вигідних для агресора дій або його зміни. Усі вищевказані етапи підготовки та реалізації військових дій неможливі без участі засобів масової комунікації, які безпосередньо є технологічним інструментом організації та проведення «гібридних війн».

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна війна, політичні технології, маніпуляція, засоби масової інформації.

Постановка наукової проблеми та її значення. Агресія з боку Російської Федерації стала суттєвою несподіванкою для українського суспільства. Країна, яка ще не так давно офіційно називала українців братнім народом та згідно з нормами Будапештського меморандуму була гарантом недоторканості українських кордонів і суверенітету, віроломно порушивши всі можливі домовленості та міжнародні договори й уже четвертий рік поспіль проводить агресивну політику із застосуванням зброї щодо України. Сьогодні російсько-український конфлікт має офіційний статус АТО, але, на жаль, це єдина можливість охарактеризувати модернізоване збройне протистояння на правовому рівні. Користуючись тим, що міжнародне законодавство не передбачає тлумачення терміна «гібридна війна» агресор намагається переконати світову спільноту в тому, що на території України відбувається громадянське протистояння, а тому фактично розгортає проти українського населення не лише військовий, а й інформаційний фронт. У подальшому стає очевидною зацікавленість російського керівництва в заморожуванні збройного конфлікту на окупованих територіях нашої держави задля повної дестабілізації економічної, політичної ситуацій та недопущення євроатлантичної інтеграції України до ЄС або НАТО.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Термін «гібридна війна» з'явився ще у 2005 р. й став застосовуватися для опису стратегії Хезболли в Ліванській війні 2006 р. Із того часу лексема «гібридна» є домінуючою під час обговорення сучасних і майбутніх воєнних дій до такого ступеня, що вище військове керівництво взяло його на озброєння й використовує як основу сучасних воєнних стратегій. Аналізуючи ступінь наукової розробки дослідження проблеми, треба підкреслити, що загалом науці міжнародного права бракує розуміння поняття «гібридна війна». Дослідження технологій ведення гібридних війн розкрито в значній кількості наукових робіт як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. М. Гай стверджує, що термін «гібридна війна» – це просто позначення сукупності досить старих методів і засобів ведення звичайної війни [2]. А. Єрмолаєв зауважив, що лексема «гібридна війна» запропонована в кінці ХХ ст. в США для визначення конфлікту, у якому поєднуються стандартні повномасштабні військові дії, локальні дії нерегулярних збройних формувань та інформаційні кампанії. Широкої популярності термін набув із початком збройного конфлікту в Україні. Саме так світове експертне співтовариство схарактеризувало дії Росії проти нашої держави. Із тих пір феномен «гібридної війни» вже став предметом вивчення не лише журналістського, а й наукового співтовариства [4]. Науковець О. Ситник визначає гібридну війну як збройне протистояння, просто як зброю; крім традиційного, виступають ще й спеціальні технології, інформаційні, технічні та глобальні мережеві пристрої [8]. Відомий український політичний діяч, автор монографії «Світова гібридна війна: український фронт» В. Горбулін зазначає, що Росія застосувала проти України концепцію «гібридної війни», яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом – «асиметрична». Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим ніж військовий. Хоча багато науковців і дослідників указують на «гібридний» характер [3, 7].

Формулювання мети та завдання дослідження. Мета статті – комплексний аналіз сутності феномену гібридної війни, розгляд структури та особливостей цього явища.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. В усі часи в суспільстві між окремими особами, соціальними групами, верствами населення, класами виникають певні розбіжності в інтересах, політичних ідеологіях, поглядах на ті чи інші речі або події. Ці розбіжності часто переростають у конфлікти. Та далеко не в усіх випадках урегулювання конфліктів відбувається мирним шляхом, без застосування сили чи зброї. Держава за допомогою правової системи як арбітр вимушена стримувати агресію та захищати права всіх своїх громадян задля недопущення хаосу. Але навіть на державному рівні не завжди вдається врегулювати конфліктні ситуації мирним шляхом, тому постає необхідність у легітимізації застосування зброї в окремих випадках для захисту державних (суспільних) інтересів. Період легітимізації збройного конфлікту називається війною, суб'єктом ведення якої є виключно держава.

Міжнародне законодавство чітко розмежовує збройні конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру. До «міжнародних» відносять збройні конфлікти у випадках, коли один суб'єкт міжнародного права застосовує збройну силу проти іншого. У таких випадках сторонами в конфлікті можуть бути держави, нації й народності, що борються за свою незалежність. До «неміжнародного» характеру відносять конфлікти, які відбуваються на території якої-небудь держави між її збройними силами або іншими озброєними групами, які, перебуваючи під командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дає їм змогу виконувати безперервні й злагоджені військові дії. Так чи інакше збройні конфлікти в будь-якому випадку підпадають під дію міжнародного законодавства збройних конфліктів.

Звісно, усе вищесказане є реакцією міжнародного співтовариства на попередні події ХХ ст. Та в результаті цих змін і доповнень у міжнародному законодавстві права держав у веденні збройних конфліктів були максимально звужені, а загострених ситуацій, особливо в геополітичному просторі, не ставало менше. Також для вирішення конфліктних питань або задоволення геополітичних інтересів виступати відкрито для держави (особливо агресора) стало досить невігідним в економічному та небезпечним у політичному плані. Такі обставини дедалі більше підштовхували найвпливовіші країни до створення нової тактики ведення війн.

Тому зовсім не дивно, що вже наприкінці ХХ ст. людство зустрілось із новим способом ведення збройних конфліктів, що отримало неофіційну назву «гібридні». Цей термін пояснює нову військову стратегію, яка поєднує в собі «звичайну війну», «малу війну» та «кібервійну» і служить для поєднання дій із залученням ядерної, біологічної, хімічної зброї саморобних вибухових пристроїв і засобів інформаційної війни. На жаль, відсутність закріплення та чіткого визначення цього поняття на міжнародному рівні ускладнює проблему протидії такому явищу, як гібридна війна.

Загалом гібридну війну можна визначити як сукупність заздалегідь підготовлених та оперативно реалізованих державою дій військового, дипломатичного й інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. При цьому важливе значення має відсутність необхідності в розробці нових систем зброї та військової техніки. Гібридна війна включає реалізацію комплексу гібридних загроз різного виду, а саме: традиційних, нестандартних, масштабний тероризм, а також підривні дії, у ході яких застосовуються інноваційні технології для протидії військовій силі супротивника, такі як масовані кібератаки, підривні дії в енергетичній, економічній сферах тощо [3].

Автором цієї концепції є Френк Г. Хоффман, колишній офіцер морської піхоти, науковий співробітник Міністерства оборони США. Він зазначає, що конфлікти будуть мультимодальними (тобто такими, що ведуться різними способами) і багатоваріантними, що не входять у межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. За Ф. Хоффманом, майбутні загрози можуть більшою мірою бути схарактеризовані, як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик. Це децентралізоване планування й виконання, участь недержавних акторів із використанням одночасно простих та складних технологій.

Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті й використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність і гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника [3].

Традиційно у військовій теорії застосовують низку специфічних критеріїв типізації воєнного конфлікту, які уможливають урахування всіх його основних аспектів. Зокрема, критеріями поділу конфліктів на типи є ступінь охоплення дійсності; сфера дії; тип сторін – учасників конфлікту; соціально-політичний устрій цих сторін; характер соціально-політичних відносин; ступінь організації; рівень ескалації та ін. Класифікація воєнних конфліктів пов'язана з основними формами їх прояву й існування. Залежно від форми прояву, яка визначається методами застосування військової сили протиборчими сторонами, окремо виділено приховані (латентні) та явні конфлікти. Поєднання якісно різних елементів у воєнному конфлікті зумовлює велику розмаїтість форм його існування, які складатимуться з комбінації трьох моделей війни – формальної, неформальної та війни сірої зони. Формальною війною вважається зіткнення збройних сил однієї держави зі збройними силами іншої. Таке зіткнення супроводжується формальним актом оголошення війни.

Неформальні війни – це збройні конфлікти, у яких принаймні одна або обидві сторони є недержавними утвореннями. Нові загрози, що виникли після закінчення холодної війни, призвели до виникнення феномену сірої зони, тобто до комбінації війни й воєнних дій з організованою злочинністю (наприклад конфлікту в Республіці Ічкерія).

Гібридні загрози включають коло різних режимів ведення війни, зокрема стандартне озброєння, нерегулярні тактики й формування, терористичні акти (у тому числі й насилля та примус) і кримінальний безлад.

Розпочинаючи з другої половини 80-х років минулого століття, елементи та технології концепції «гібридних війн» застосовувалися Росією в Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагірному Карабасі, а також США, НАТО і ЄС – в Афганістані, Косові, Іраку, Лівії й Сирії. Із початку 2000-х років аналогічний сценарій активно використовує Російська Федерація також і щодо України (у рамках установавання російського контролю над пострадянським простором під гаслом побудови «російського світу») для закріплення своїх позицій у країні – об'єкті агресії.

Основна мета застосування методів гібридної війни – нехтування міжнародним законодавством у сфері збройних конфліктів, прикриваючи реальну агресію громадянським конфліктом у середині ворожої держави. При цьому використовуються терористичні банд-формування, які начебто повністю складаються з місцевого населення, керування якими відбувається через спеціально створений маріонетковий уряд. Насправді банд-формування підпорядковуються кадровим офіцерам збройних сил держави-агресора, а створені уряди повністю підпорядковані такій країні. У результаті агресор не лише не потребує резолюції Ради Безпеки ООН, яка надає санкцію застосування сили для вирішення міжнародних криз і конфліктів, а й узагалі не несе жодної відповідальності за вчинення злочинних дій, перекладаючи відповідальність на терористичні банд-формування, які не є суб'єктами міжнародних відносин. Так, країна стосовно якої застосовуються методи «гібридної війни», потрапляє в досить незручне правове становище. Формально не маючи достатньо підстав уважати, що створені уряди та ополченські формування діють під керівництвом іншої держава, стає неможливим оголошення війни, проведення повної мобілізації, укладання військового союзу з іншими державами тощо. І тому нічого не залишається як кваліфікувати реальну агресію іншої країни як злочини, скоєні банд-формуваннями, і проводити антитерористичну операцію.

Для держави-агресора такий перебіг подій є вигідним також тим, що вона, начебто перебуваючи осторонь подій, називаючи при цьому дії своєї армії на території іншої держави «громадянською війною», залишає за собою право у веденні переговорів з іншими країнами, щодо врегулювання такого виду конфлікту.

Існують різні варіанти визначення сутності гібридної війни:

1. Військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;
2. Атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак й інформаційного тиску;
3. Складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію й адаптацію учасників протистояння;
4. Сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Біл Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США);
5. Основний метод в асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник Армії США Джек МакКуен);

6. Франк Хоффман визначає гібридну війну у вигляді будь-яких дій ворога, який швидко та гнучко використовує найрізноманітніші комбінації дозволеної зброї, партизанську війну, тероризм, злочини на полі бою. І все це для досягнення політичних цілей.

Але враховуючи стан вивчення проблеми «гібридних війн», потрібно зауважити, що це явище не є спонтанними, а заздалегідь ретельно підготовлюються, створюючи при цьому необхідне підґрунтя для ведення такого виду конфлікту. Зумовлено це, насамперед, що досить велика частка завдань покладається саме на місцеве населення території яку планується захопити задля створення терористичних банд-формувань, які виконуватимуть найбруднішу військову роботу, відводитимуть на себе увагу реальної проблеми, а також за необхідності візьмуть безпосередню участь у незаконному «референдумі».

Автор погоджується з думкою науковця О. Ситника, що гібридна війна – це протистояння, що виникло як наслідок технологічного розвитку, технічного зростання рівня оборонних інструментів, наступальних озброєнь, іншими словами – технологій протиборства. При цьому значно змінюються самі цілі для ураження. Ними виступають уже не позбавлення життя солдатів і руйнування матеріальних об'єктів. Тут найважливішими цілями є вплив на масову свідомість суспільства, експертні судження осіб, відповідальних за прийняття важливих державних рішень, уключаючи конгресменів, міністрів, депутатів, президентів, коли відбувається навіювання їм певних теорій, прищеплення ціннісних позицій, які мотивують учинити певні дії. Таке протиборство теж є державним [8].

«Гібридні війни» – феномен ХХІ ст. Але в історії російсько-українських відносин окремі їхні прийоми використовувалися й раніше. У 1917–1921 рр. багато з цих прийомів у боротьбі з Україною вже застосовувала більшовицька Росія. Це була відповідь колишньої імперської метрополії на спробу українців відстояти свою незалежність, проголошену в січні 1918 р. Центральною радою. Україна не бажала більшовицької диктатури, знищення демократичних свобод, «червоного терору» й повернення під контроль Росії, тепер вже більшовицької. У відповідь, в Україну з Росії пішли регулярні війська під червоним прапором комуністичної революції та фальшивим гаслом «допомоги братньому народу в боротьбі зі світовою буржуазією». Їм усіляко допомагала місцева «п'ята колона» з більшовиків та інших проросійських елементів, які були особливо активними в південних і східних регіонах України. Тоді Україна на багато десятиліть утратила незалежність [9, с. 146].

Характерними особливостями гібридних війн є:

- агресія без офіційного оголошення війни;
- приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті;
- широке використання нерегулярних збройних формувань (у т. ч. під прикриттям мирного населення);
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій і чинними угодами й досягненими домовленостями;
- взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами);
- широка пропаганда й контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій;
- протистояння в кібернетичному просторі [8].

При цьому країна-агресор жодним чином не визнає себе стороною конфлікту; створюються умови для забезпечення військової присутності агресора в країні-об'єкті агресії на довготривалій/постійній основі (у вигляді «миротворчих сил» або збройних формувань сепаратистів), а також для реалізації інших, у т. ч. економічних інтересів [5, с.175].

Війна як суспільно-політичне явище має нескінченний характер. Разом із розвитком і технологізацією основних сфер життєдіяльності суспільства у світі війна прогресує та модернізується залежно від потреб і реалій геополітичної сучасності. З урахуванням цього факту в збройних конфліктах сьогодення разом із «військовим фронтом» активно використовується «інформаційний фронт», що суттєво відображається в думках, переконаннях і діях населення як країн-учасників конфлікту, так і всього світу. Успішність застосування «інформаційного фронту» зумовлена використанням різноманітних технологій маніпуляції свідомістю суспільства

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наголосимо, що сама ідея гібридної війни не є новою. Військова історія знає немало прикладів асиметричних воєн із використанням нелінійної тактики та нерегулярних збройних формувань, які стали аналогами сучасної гібридної війни. Можна

згадати війну Наполеона в Іспанії чи війну у В'єтнамі. Власне, війна загалом не є лише просто протистоянням на полі бою, а включає в себе елементи економічного, психологічного та інформаційного протистояння, партизанщини. Співвідношення й міра впливу цих компонентів на загальний результат, їх роль та місце в конкретному протистоянні визначаються рівнем розвитку суспільства й духом епохи. Війни та збройні конфлікти є просторово-часовими процесами, в основі яких – найрізноманітніші суперечності, а також використання різномасштабних військових формувань на певних територіях для досягнення певних цілей.

Існує твердження про те, що «всі імперії приречені на загибель», можливо, це так, але процес створення, руйнації, відновлення, переміщення «імперського центру» є нескінченним. Змінюються лише назви, сутність же геополітичних реалій залишається незмінною.

А сьогодні процес протиборства великих і впливових країн та контроль над важливими ресурсами у світі саме набирає більш інтенсивного характеру. Це є першочерговим чинником, що стимулює на створення нових методів війни в обхід міжнародного законодавства, без чого геополітична боротьба стає неможливою. І проблема полягає в тому, що жодній країні неможливо залишатися за межами цієї боротьби; якщо не бути суб'єктом, неодмінно доведеться стати об'єктом протистояння. При цьому більш впливові залучають або використовують у своїх цілях менш впливових суб'єктів з усіма подальшими наслідками для останніх. Найяскравішим прикладом цього стали Перша та Друга світові війни, «холодна війна» між США й колишнім СРСР, у яких задля переділу сфер впливу між могутніми на той час державами була залучена більша частина країн Земної кулі.

Сьогодні найчастіше полем битви впливових країн на геополітичному просторі стають території невеликих держав, котрі фактично не мають змоги самотійно протидіяти агресії такого рівня «гравців». Причина цього – в основному економічна залежність, політична нестабільність і військова неконкурентоспроможність, виникнення яких загалом також є підготовкою до такої війни. Тому російсько-українське протиборство стимулює до кардинальніших змін у сфері національного самовиховання й внутрішньої української політики. Передусім, не враховуючи закріплення відповідних програм військового виховання на законодавчому рівні, існує величезна потреба створення й підтримки інформаційного простору з достовірних, прозорих, перевірених джерел інформації, із відповідним рівнем довіри з боку українців, які достойно повинні протистояти російській пропаганді та маніпуляціям свідомості населення.

Джерела і література

1. Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. URL: http://lclaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-10-2015/item/download/134_e22212971bfa149e21af2b43f5a5b2bc.
2. Гай М. Россия знает, что Украина это не Афганистан, не Чечня, не Сирия. Для реальной войны в Украине, РФ должна провести колоссальную подготовку и они это делают. URL: <http://ukranews.com/publication/1430-gybrydnye-proyavleniyya-gybrydnoy-voynyhttp://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
3. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyn.pdf
4. Ермолаев А. Гибридные проявления гибридной войны. URL: <http://ukranews.com/publication/1430-gybrydnye-proyavleniyya-gybrydnoy-voynyhttp://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.htm>
5. Магда Е. В. Гибридная война: выжить и победить. Харьков: Виват, 2015. 320 с.
6. Руценко І. Підривні соціальні технології в структурі гібридної війни. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/315/RUSHCHENKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Світова гібридна війна: український фронт: монографія/за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
8. Ситник О. Гібридний характер російсько-української війни 2014–2017 років та пошук ефективних засобів протидії. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/>
9. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інсти- тут історії України НАН України, 2015. – 166 с.

References

1. Vlasiuk V. V., Karman Ya. V. Deiaki osnovy poniattia «hibrydna viina» v mizhnarodnomu pravi / V. V. Vlasiukt. – Elektronnyi resurs. – Rezhym dostupu: http://lclaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-10-2015/item/download/134_e22212971bfa149e21af2b43f5a5b2bc.
2. Hai M. Rossyia znaet, chto Ukrayna eto ne Afhanystan, ne Chechnia, ne Syyria. Dlia realnoi voiny v Ukrayne, RF dolzhna provesty kolossalnuu podhotovku y ony eto delaiut : [Elektronnyi resurs] / M. Hai. – Rezhym dostupu: <http://ukranews.com/publication/1430-gybrydnye-proyavlenyya-gybrydnoy-voynyhttp://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>
3. Horbulin V. P. «Hibrydna viina» yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu : [Elektronnyi resurs] / V. P. Horbulin. – Rezhym dostupu :http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbuly.pdf
4. Ermolaev A. Hybrydnye proiavlennia hybrydnoi voiny : [Elektronnyi resurs] / A. Ermolaev. – Rezhym dostupu :<http://ukranews.com/publication/1430-gybrydnye-proyavlenyya-gybrydnoy-voynyhttp://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.htm>
5. Mahda E. V. Hybrydnaia voina: vyzhyt y pobedyt / E. V. Mahda. – Kh.: Vyvat, 2015. – 320 s.
6. Rushchenko I. Pidryvni sotsialni tekhnolohii v strukturi hibrydnoi viiny [Elektronnyi resurs] / I. Rushchenko. – Rezhym dostupu: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/315/RUSHCHENKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina. – K. : NISD, 2017. – 496 s.
8. Sytnyk O. Hibrydnyi kharakter rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2017 rokiv ta poshuk efektyvnykh zasobiv protydii : [Elektronnyi resurs] / O. Sytnyk. – Rezhym dostupu: <http://dontsov-nic.com.ua/hybrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/>
9. Turchenko F. Proekt «Novorosiiia» i novitnia rosiisko-ukrainska viina / F. Turchenko, H. Turchenko. – K.: Insty- tut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. – 166 s.

Komarchuk Aleksandr. Hybrid war: the nature and structure of the phenomenon. It is noted that aggression from the Russian Federation has become a significant surprise for Ukrainian society. The current Russian-Ukrainian conflict has the official status of the ATO, but unfortunately, this is the only opportunity to characterize the modernized armed confrontation «hybrid war» at the legal level.

Analyzing the degree of scientific development of research problems, the author states that in general in political science there is not enough understanding of the concept of «hybrid war».

Applying systemic and historical approaches to the analysis of the concept of «hybrid war», the author emphasizes the need for an integrated approach to the study of this phenomenon. The author notes that to resolve conflict issues or to meet geopolitical interests, to speak openly to the state (especially the aggressor) has become quite economically unprofitable and politically dangerous. Therefore, it is not surprising that at the end of the XX century humanity faced with a new way of conducting armed conflicts, which was unofficially called «hybrid». This term explains a new military strategy that combines «ordinary war», «small war» and «cyber war», and serves to combine actions with the involvement of nuclear, biological, chemical weapons of improvised explosive devices and means of information war. Unfortunately, the lack of secure and a clear definition of this concept at the international level complicates the problem of counteracting such a phenomenon as a «hybrid war».

Using modern approaches to the study of the phenomenon of «hybrid war», the author interprets this phenomenon as a set of actions prepared in advance and operatively implementing the state's military, diplomatic and information activities aimed at achieving strategic goals. At the same time, the absence of the need to develop new systems of weapons and military equipment is very important. Hybrid war includes the implementation of a complex of hybrid threats of various types, namely: traditional, non-standard, large-scale terrorism, and subversive actions during which innovative technologies are used to counter the enemy's military strength, such as massive cyber-attacks, subversive actions in the energy and economic spheres and so far.

The author notes that the difference between classical wars and hybrid ones is not only in the way it is conducted, but also in the means and purposes pursued by the aggressor, since the purpose of the «hybrid war» is not so much the control of the territory, as the economic and political destabilization of the state in general, living outside the immediate conflict. The destabilization of the country in all the above-mentioned aspects is possible due to terrorist and sabotage acts, active propaganda among the local population, full-scale military operations in a certain territory of the country, and the final goal is to induce the legal government of the country in favor of the aggressor, or at all to change it. All the above-mentioned stages of preparation and implementation of military operations are impossible without the participation of mass media, it is directly a technological tool for organizing and conducting «hybrid wars».

Key words: hybrid war, information war, political technologies, manipulation, mass media.

Стаття надійшла до редколегії
07.05.2018 р.

УДК 811

Віра Максимець,
Марія Орел

Маніпулятивні технології формування політичних промов В. Путіна

У статті проаналізовано інструмент маніпулювання впливом на аудиторію та досліджено промови політичного лідера В. Путіна як засіб маніпулятивного впливу на формування думки масової аудиторії. Установлено, що маніпулювання є розповсюдженою формою міжособистісного спілкування, яка розкриває вплив на партнера зі спілкування задля досягнення своїх прихованих мотивів. До інструментів маніпулювання можна віднести мову, емоції, повтори, зміни темпу, дроблення, однонаправлене прийняття рішення, скорочення контакту. Результат аналізу дослідження використання маніпулятивних технологій як вплив на масову аудиторію дають підставу виокремити завдання кожної визначеної мовної технології у формуванні масової opinіo в політичних відносинах. Варто враховувати також і те, що мовні маніпулятивні технології є частиною великого процесу координування свідомості людей і спрямовування їхнього рішення в потрібному для оратора напрямі. Саме тому в більшості випадків ці маніпулятивні стратегії важко відрізнити. Питання щодо того, як уникнути маніпулювання, залишається відкритим. Із погляду мови, протистояти цьому не можливо. Але багато що залежить від адресата, який сприймає текст. У цій статті проаналізовано політичні промови В. Путіна та доведено, що політичні лідери використовують різноманітні засоби маніпулювання, приділяючи особливу увагу мовному. Таким чином уживаючи всі маніпулятивні технології, щоб аудиторія неусвідомлено підлаштовувалася під рішення оратора.

Ключові слова: політичний лідер; політична промова; маніпулятивні технології; В. Путін.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан міжнародних відносин переживає значні трансформації. Як результат, змінюються всі їхні головні параметри. Цей процес відбувається неоднозначно: супроводжується підвищенням коливань економічного й політичного розвитку на глобальному та регіональному рівнях. Однією з ключових стратегій виграшу та підтримки країни на світовій арені є введення у відносини «правильного» політичного лідера, не обов'язково, щоб це був глава держави. Щоб у короткий термін запам'ятати лідера тієї чи іншої країни, то зазвичай пишуть промову до аудиторії, яка не лише дає змогу запам'ятати оратора, але й спрямовує думки, емоції, рішення аудиторії в потрібному напрямі. Використання різних морфологічних прийомів у промовах уможливує контролювати хід думок мас. Семіотичні особливості підтримують контроль за процесами прийняття рішень як окремої людини, так і аудиторії загалом. Поєднуючи ці два компоненти, оратор проводить своїх слухачів усім шляхом до кінцевої своєї мети – досягнення правильного, що відповідає саме цілі оратора, рішення. З огляду на це, під час написання вдаються до використання семантико-стилістичних засобів, які спрямовані до емоційної складової частини людини.

Отже, розробка науково-практичних і теоретичних засад написання промов-переконань, промов-закликів є на сьогодні, безумовно, ключовим фактором у досягненні оратором своєї мети за рахунок спрямування аудиторії в потрібному напрямі. Це зумовлює актуальність обраної нами проблематики дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження питань, які стосуються цієї проблематики, вплив промови на масову аудиторію є дотичними до робіт таких учених, як Ч. Пірс, М. Божеску, О. Шейгал, Ю. С. Алишева, Т. А. Коновалова, О. Г. Орлова та ін. Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми свідчить, що вона є предметом вивчення багатьох науковців, зокрема О. В. Павлишина, О. О. Жулавської. Ця проблематика, безперечно, є дослідницькою роботою авторів цієї праці. Вивчається взаємозв'язок семіотичної й морфологічної складових частин промов лідера на масову аудиторію.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розкриття та аналіз процесу впливу промови політичного лідера В. В. Путіна на масову свідомість аудиторії в контексті зовнішньої політики держави.

Методи дослідження. Під час дослідження використано, передусім, загальнонаукові методи: метод системного опису, який убачає синтез й аналіз фактичного матеріалу, висновок дедуктивного характеру, метод класифікації й стратифікації явищ. Ці класичні прийоми наукового аналізу необхідні для успішного «сумісництва» різних сфер гуманітарного знання: політології, лінгвістики, соціології та ін. Методика аналізу мовних маніпулятивних стратегій має інтерпретативний характер (визначення значень стратегії і засобів їх вираження). Аналіз та синтез означає: проаналізовано

низку робіт дослідників у цій галузі, котрі писали про маніпулятивні технології в політичному середовищі задля формування суспільної opinio. Індукція означає: у роботі описано маніпулятивні технології та їх застосування; дедукція – з'ясовано, які семіотичні знаки вживаються в промовах задля кращого впливу на масову аудиторію з метою формування потрібної суспільної думки як вплив, у кінцевому етапі, на зовнішньополітичні відносини. Здійснюючи вивчення політичного дискурсу, слід урахувати використання в нашому дослідженні методів саме семіотичного аналізу. Усі методи, що застосовані в цій роботі, дали змогу розкрити об'єкт дослідження з різних сторін та виконати поставлені завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Задля того, щоб дати чітку дефініцію поняття «маніпуляція», уважатимемо, що воно має як пряме, так і метафоричне значення. Із давніх часів слово «маніпуляція» (від латинського – *manipulare*) трактувалося лише в позитивному аспекті «керувати зі знанням справи» [1, с. 344].

На сьогодні маніпуляція застосовується у сфері міжособистісних взаємин та в контексті керування масовою свідомістю. За М. Бабюком, можна зазначити, що маніпуляція є осередком багатьох переплетінь стосунків у соціумі, яка перебуває в тісному зв'язку із соціальним управлінням, співробітництвом тощо [2, с. 19].

У сучасній літературі під маніпуляцією, можна побачити трактування як мистецтво керувати поведінкою під час роботи, впливу, який є цілеспрямованим на психіку, свідомість, перші інстинкти людини. О. Самборська визначає такі ознаки маніпуляції:

- реципієнт не усвідомлює маніпулятивні впливи (ця ознака показує на відмінність від інших видів впливу (переконування, санкціонування), щоправда, має схожі риси із зараженням і навіюванням);
- реципієнт слабо аналізує інформацію (ця ознака показує на відмінність від інших видів впливу (переконування, санкціонування), щоправда, має схожі риси із зараженням і навіюванням);
- право вільно вибирати рішення відсутнє (є спільним для всіх видів, окрім переконування);
- прийняття змісту впливу морально значимим для реципієнта (риса притаманна виключно маніпуляції);
- різнобічність поглядів із самого початку реципієнта й комунікатора [3, с. 190].

Отже, маніпуляція як один із різновидів психологічного впливу має такі відмінні характерні параметри, як моральність, усвідомлення, критичність, соціальна автономність.

Маніпулювання вимагає особливої гнучкості комунікаційних стратегій, але має низку визначних переваг, порівняно із силовими та економічними методами домінування, управління, контролю: проводиться непомітно щодо об'єкта маніпулювання, не вимагає значних фінансових витрат (для сучасного суспільства це твердження не зовсім правильне), не вимагає по собі прямих жертв чи втрат.

Мовне маніпулювання є об'єктом міждисциплінарних досліджень, які включають предметну та інструментальну складові частини низки наук.

Якщо розглядати лінгвістичне маніпулювання як один із видів успішної комунікації, то до цього явища варто застосувати постулати Грайса [4, с. 217–237]. Це чотири важливі принципи, якими несвідомо керуються всі, хто розмовляє, щоб спілкування було успішним: 1) постулат інформативності (повідомляє щось нове); 2) постулат ясності (говори однозначно); 3) постулат зв'язності (не відхилятися від теми, не втрачати думки); 4) постулат істини (говорити правду, говорити щиро).

Політична промова є не лише текстом, який представляє самого політика (політичну партію, об'єднання), але і об'єктом, який перебуває в середині суспільного життя соціуму. Усе, що зауважує політик (діяч) у своїй промові (важливим або неважливим), відбивається на аудиторії, незважаючи на те, чи вона підтримує чи відштовхує оратора. Завдяки таким виступам формується публічна лінія, надає змогу покращити (отримати) визнання в маси, один із засобів демонстрації лідерства. Погляд на політичні тексти крізь призму умов його написання дає змогу зробити результати дослідження більш об'єктивними. Багатообіцяючі можливості вивчення мови політики та розвитку дискурс-аналізу пов'язані зі становленням загальної семіотики як універсальної суспільно-відомчої дисципліни, що вивчає змістовий бік інформаційної складової людського існування. Загальна або, спираючись на вираз Ч. Моріса, «чиста» (pure) семіотика [5, с. 45–97] може й повинна стати своєрідною математикою гуманітарних і загальних наук, яка може дати їм універсальні інструменти визначення міри, передусім оцінки сенсу людської діяльності, подібно до того, як математика створила інструменти визначення міри для природних процесів. Саме семіотичні розробки загальної семіотики можуть

дати теоретико-методологічну основу для дискурс-аналізу й аналізу мови політики, її змістовного наповнення. Наука, яка вивчає будь-які знакові системи, укоренилася завдяки роботам американського математика Ч. Пірса, який і запропонував назву «семіотика». Пірса вважають одним із родоначальників сучасної семіотики. А все тому, що він відвів людині важливу роль – творець та інтерпретатор знака.

Пірс створив класифікацію знаків, розподіливши їх на групи. За Пірсом, будь-який знак має три основні характеристики: 1) матеріальну оболонку; 2) означений об'єкт; 3) правила трактування, установлені людиною [6, с. 18–22]. Важливою властивістю знака є те, що він може означати чи замінювати не одиничний об'єкт чи чітке явище, а цілу множину об'єктів або явищ. Промову оратора до аудиторії розглядаємо як текст, що введений до мовного середовища та надалі – до соціально-політичного контексту. Ораторська промова (іноді й сам виступ) має такі особливості в ключі структурної морфології, як основа – трихотомічна структура античної риторики (вступ, основна частина, висновок). Щоб підсилити емоційно-психологічний вплив промови, звертають увагу на використання засобів лексичного й синтаксичного рівнів. Гіперболізація, метафори, епітети, персоніфікація найбільш використовувані синтаксично лексико-стилістичні конструкції в текстах, що чинять вплив на аудиторію. До синтаксичних конструкцій, які відіграють роль у цьому ключі, можна віднести перерахування, повтор, емоційне протиставлення, паралельні конструкції, риторичне запитання. Використання метафори (метафора – перенесення властивостей від одного слова на інше) дає змогу інтерпретації промови та пропонує вибір альтернативного вирішення питання. Застосовуючи метафори, оратор впливає на ставлення слухачів до насущного питання. Правильно виставлені синтаксичні конструкції дають змогу ораторові вибудовувати «ідеальну» модель питання не лише для одного індивіда, але й для маси загалом – одну на всіх. Іноді, щоб більш ефективно використати повноту політичної промови, залучають фонетичну складову мови, а саме – алітерацію. Застосування алітерації, виділення в словесному потоці окремих слів, пов'язуючи їх таким чином в окрему структуру, надає додаткового інтонаційного підсилення. Цей прийому допомагає оратору створити певний «ритмічний малюнок висловлювання», завдяки чому робить предмет обговорення більш значущим для аудиторії. Елементи «ритмічного малюнка» використовуються в різних частинах тексту (із певним однаковим знаковим інтервалом) задля більш якісного залучення уваги. Виходячи з вищезазначеного, використання співзвучної лексики, що апелюватиме до найбільш вагомих цілей слухачів і матиме більш значний вплив на формування потрібної ідеї, яку пропагує оратор у своїй промові.

Головними мовними маніпулятивними технологіями можна визначити такі:

- уживання особових та присвійних займенників – використовують для більш тісного контакту зі слухачами;
- метафори видозмінюють первинну інформацію в кінцеву, таку, що слугує формуванням суспільної opinio;
- гіпербола – засіб цілеспрямованого підкреслення виразності, оратор задається ціллю мобілізувати аудиторію для подальших дій;
- персоніфікація – підсилення уваги до емоційної складової людини, викликання уявлення могутності дій оратора;
- анастрофа – надання промові впевненості демонстрації стабільності;
- перефразування – підвищення образності повідомлення, зближення з духовними досягненнями нації, скорочення інформаційного навантаження;
- антитеза – використання для контрасту між двома об'єктами – своїми з чужими з метою впливу на вибір аудиторії.

Метафора (із грец. *metaphora* – переміщення, перенесення) – поетичний вислів, що розкриває ознаки одного предмета чи явища шляхом перенесення на нього ознак іншого предмета чи явища. Основна властивість метафори полягає в тому, що вона двопланова та застосовується до двох або декількох об'єктів одночасно, у результаті чого властивості того, про кого/що йдеться, проглядаються через властивості того, чийм ім'ям це позначено [7].

Аналіз публічних виступів досліджуваного політика дає змогу виявити в них наявність позиції В. В. Путіна, що Росія – країна, яка вічно страждає, та всі інші держави спрямовують свою роботу проти неї, видно у вживанні метафор у таких виразах: «*пострадали миллионы русских людей*»,

«Россия опустила голову и смирилась», «не могла защититъ», «доводитъ любой конфликт до человеческих жертв», «нам сегодня угрожают».

Специфічним засобом, властивим для політичних текстів, є використання гіпербол як засобу цілеспрямованого посилення, підкреслення виразності [8]. Виділеним зворотом автори текстів намагаються привернути увагу аудиторії до проблеми, що обговорюється. Визначаючи положення занадто насиченими засобами, оратор задається ціллю мобілізувати аудиторію для подальших дій, надає діям контрастності.

Гіперболами користувався в різній кількості, локації В. В. Путін: «Крым – это и уникальный сплав культур, и традиций разных народов. И этим он так похож на большую Россию, где в течение веков не исчез, не растворился ни один этнос», «И когда Крым вдруг оказался уже в другом государстве, вот тогда уже Россия почувствовала, что её даже не просто обокрали, а ограбили», «Они “доили” Украину», «запустив парад суверенитетов».

Особливої уваги заслугоує такий символічний маркер, як персоніфікація. Персоніфікація (уособлення) змушує автора переносити «живі» властивості на неживі предмети, явища, створіння (міфологічне) [9, с. 180–182]. За допомогою цієї лінгвістичної одиниці, оратор підсилює увагу до емоційного компонента людини, викликає уявлення могутності дій оратора (або бездіяльності опонента): В. В. Путін: «Эта убеждённость, основанная на правде и справедливости, была непоколебимой, передавалась из поколения в поколение, перед ней были бессильны и время, и обстоятельства, бессильны все драматические перемены, которые переживала наша страна в течение XX века», «Сами написали, раструбили на весь мир, нагнули всех, а теперь возмущаются (прим. авт. – щодо ООН)», «на землю Украины пришли мир и согласие», «...чтобы военная организация хозяйничала возле нашего забора, рядом с нашим домом или на наших исторических территориях».

Відмінністю промов також можна вважати використання такого прийому, як анастрофа (повторення спочатку речення одного й того самого знака, який міститься в попередньому) [10, с. 59–94]. Фігури додавання – головний засіб надання промові впевненості демонстрації стабільності відчуттів. Фігури цієї групи достатньо різнобарвні. Особливістю є те, що промова, завдяки одночасним повторам, звертає на себе увагу. Головне відчуття, яке вони створюють, – це відчуття швидкості дій, готовності, енергійності, рішучості.

В. В. Путін: «...указание российским ведомствам активизировать эту работу – работу по оформлению границы...» (як в Україні, так і в США), ніби закликаючи, що «я такий, як ви – ми одне ціле».

Беручи до уваги, що зазвичай оратори використовують цитати видатних людей, або їх перефразовують, то така особливість В. В. Путіна не стосується. Провівши деяке попереднє дослідження, ми встановили, що використання перефраз або прямих цитат не властиве для цього оратора. Лиш зрідка його промови зверненні до цитувань. Наприклад, у промові вжито витяги конструкцій інших акторів міжнародних відносин: «Никакого общего запрета на одностороннее провозглашение независимости не вытекает из практики Совета Безопасности...Общее международное право не содержит какого-либо применимого запрета на провозглашение независимости» (Рішення Міжнародного Суду ООН на основі пункту 2, ст. 1, Устава ООН), «Декларации о независимости могут, и часто так и происходит, нарушать внутреннее законодательство. Однако это не означает, что происходит нарушение международного права» (Письмовий меморандум США від 17 квітня 2009 р.).

В основній частині промов значна роль зведена до використання антитез. Застосовується для контрасту між двома об'єктами: своїм («правильним») діям або якостям із чужими («неправильними») діями або якостями, аби вплинути на вибір аудиторії [11]. В. В. Путін: «Нам сегодня угрожают санкциями, но мы и так живём в условиях ряда ограничений, и весьма существенных для нас, для нашей экономики, для нашей страны. Например, ещё в период “холодной войны” США, а затем и другие страны запретили продавать в СССР большой перечень технологий и оборудования, составив так называемые КОКОМовские списки. Сегодня они формально отменены, но только формально, на деле многие запреты по-прежнему действуют».

Прийом емоційного протиставлення є однією зі складових частин актуалізації змістовно-оцінних елементів мовлення, який витікає в підсилення психологічного тиску. Використання в цих частинах паралельних конструкцій із повторювальними частинами дає змогу підсилити емоційний компонент до аудиторії та чітко вибудувати їхні цілі. Така структура, чітка послідовність промови, дає ораторові можливість нав'язати свою думку й затвердити її у свідомості мас. Сучасні міжнародні

відносини характеризують новий період їхньої історії. Його зміст є динамічним і непередбачуваним процесом, котрий охоплює практично всю сукупність відносин суб'єктів політичного життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, маніпулювання є розповсюдженою формою міжособистісного спілкування, яка являє під собою вплив на партнера по спілкуванню задля досягнення своїх прихованих мотивів. До інструментів маніпулювання належать мова, емоції, повтори, зміни темпу, дроблення, односпрямоване прийняття рішення, скорочення контакту.

Перспектива проблеми – інформаційна безпека у світлі лінгвополітичного маніпулювання. Використання великої кількості мовних маніпулятивних технологій збільшується кожного разу все більше й більше, що призводить до зниження мовної властивості самих носіїв мови. Це загрожує нам суттєвою інформаційною кризою. Варто звернути увагу на проблему лінгвополітичного маніпулювання в масових джерелах інформації. Наукові дослідження дають змогу в цій сфері прогнозувати ефект від використання певного роду мовного ресурсу. Уведення елементів політичної коректності, необхідна лінгвістична експертиза офіційної термінології, що використовується в документах, дасть змогу адекватно оцінити діяльність політичних ораторів на міжнародній арені світових відносин, аналізувати політичні стратегії різних політичних інститутів.

Джерела та література

1. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо, Изд-во МГУ Москва, 1997. С. 244–344.
2. Бабюк М. И. Социальная манипуляция (философский анализ): автореф. дис. ... канд. наук Москва, 2004. С. 19.
3. Самборська О. В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу: дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. С. 53–190.
4. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, 1985. № 16. С. 217–237
5. Morris Ch. Foundations of the theory of signs. *International Encyclopedia of United Sciences*. Vol. 1, part 2, Chicago, 1938. Русский перевод в издании Степанов Ю. С. (руд) Семіотика: Антологія. Москва: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2001. С. 45–97.
6. Ch. S. Peirce. Collected Papers of Charles Sanders Peirce. *Harvard University Press*. Vol. 1–6, 1931–1935; Vol. 7–8, 1958.
7. Кузьменко О. А., Жулавська О. О. Метафора у політичному дискурсі. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14057816.pdf>
8. Божеску М. Г. Сучасні дослідження політичного дискурсу. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 14 (273). Ч. I. 2013. С. 6–10.
9. Шалаева Н. В. Персонификация образа власти в советской политической культуре 1920 гг. Москва, 2005. С. 180–182.
10. Исиманская Н. А. Текстовое перифразирование и функциональная связь в дискурсе. Москва, 2005. С. 59–94.
11. Павлишин О. В. Семіотична парадигма сучасних політологічних досліджень. *Політична думка XX–XX століть: методологічні та доктринальні підходи*: підручник: у 2 т./за заг. ред. Н. М. Хоми; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: Новий Світ-2000, 2016. С. 242–264.

References

1. Dotsenko E. L. *Psihologiya manipulyatsii: fenomenyi, mehanizmy i zaschita* // М. : CheRo, izdatelstvo MGU – Moskva, Dotsenko E. L. *Psihologiya manipulyatsii: fenomenyi, mehanizmy i zaschita* // М.: CheRo, izdatelstvo MGU – Moskva, 1997. – С. 244–344. [Dotsenko H. L. *Manipulative Psychology: phenomenon, mechanism and maintenance* // М.: CheRu, publishing house MSU – Moscow, 1997. – P. 244–344.]
2. Babyuk M. I. *Sotsialnaya manipulyatsiya (Filosofskiy analiz)* // Avtoref. kand. diss. – Moskva, 2004. – S. 19 [Babuk M. I. *Social manipulation (Philosophical analysis)* // Author's Thesis – Moscow, 2004. – p. 19]
3. Samborska O. V. *Sotsialno-psihologichni mehanizmi perekonuyuchogo vplivu*: Dis. kand. psihol. nauk: 19.00.05 / KiYivskiy un-t Im. T. Shevchenka. – K., 1997. – S. 53–190. [Samborska O. V. *Social-psychological mechanism of convincing influence: Thesis PhD of Psychology: 19.00.05 / Shevchenko Kyiv National University*. – K., 1997. – S. 53–190.]
4. Grays G. P. Logika i rechevoe obschenie // *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. М. : Progress, 1985. № 16. S. 217–237 [Hrays H. P. *Logic and language* // *The new in overseas' linguistic*. М.: Progress, 1985. #16. P. 217–237]
5. Morris Ch. *Foundations of the theory of signs*. – *International Encyclopedia of United Sciences*. Vol. 1, part 2, Chicago, 1938. Russkiy perevod v izdanii Stepanov Yu.S. (rud) *Semiotika: Antologiya*. Moskva: Akademicheskiiy projekt; Ekaterenburg: Delovaya kniga, 2001. S. 45–97. [Morris Ch. *Foundations of the theory of signs*. – *International Encyclopedia of United Sciences*. Vol. 1, part 2, Chicago, 1938.]

6. Charlz PІrs -1. Ch. S. Peirce. Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Harvard University Press. Vol. 1–6, 1931–1935; Vol. 7–8, 1958 [Ch. S. Peirce. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce, Harvard University Press*, Vol. 1–6, 1931–1935; Vol. 7–8, 1958]
7. Kuzmenko O. A., Zhulavska O.O., Metafora u polItichnomu diskursI [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://core.ac.uk/download/pdf/14057816.pdf> [Kusmenko O. A., Schulavska O. O., *Metaphor in political discourse*. [Electronic resource]. Regime on access: <https://core.ac.uk/download/pdf/14057816.pdf>]
8. Bozhesku M. G. Suchasni doslIdzhennya polItichnogo diskursu. *Vіsник LNU Imeni Tarasa Shevchenka* – № 14 (273). – Ч. I. – 2013. – С. 6–10. [Bozhesku M. H. *Contemporary research of political discourse / Bulletin of Shevchenko Lugansk National University*. – № 14 (273). – Ч. I. – 2013. – С. 6–10.]
9. Shalaeva N. V. Personifikatsiya obraza vlasti v sovetskoy politicheskoy kulture 1920 gg. – Moskva, 2005. – S. 180–182. [Shalaev N. V. *Personification of image of power in Soviet political culture 1920 y-y*. – Moscow, 2005. – P. 180–182.]
10. Isimanskaya N. A. Tekstovoe perifrazirovanie yi funktsionalnaya svyaz v diskurse. – Moskva, 2005. – S. 59–94. [Isimanska N. A. *Rehashing in a text and functional tie in discourse*. – Moscow, 2005 – С. 59–94.]
11. Pavlishin O. V. SemIotichna paradigma suchasni polItologIchni doslIdzhen / O. V. Pavlishin // PolItichna dumka НН-НН stollt: metodologIchnI ta doktrinalI pIdhodi: pIdruchnik: u 2 – t. / za zag. red. N. M. Homi; [T. V. Andruschenko, O. V. Babkina, V. P. Gorbatenko ta In.]. – LvIv: «Noviy SvIt-2000», 2016. – S. 242–264. [Pavlyshyn O. V. *Paradigm of semiotic of modern polyetiological research / O. V. Pavyshyn // Political idea XX–XXI centuries: methodological and doctors' approaches: book: in 2 p. / in gen. est. N.M. Homy; [T. V. Andrushchenko, O. V. Babrina, V. P. Gorbatenko and oth.]. – Lviv: «Novyi Svit-2000», 2016. – P. 242–264.]*

Maksimets Vira, Orel Mariya. Manipulative Technologies of V. Putin's Political Speeches. Abstract. In the article the tool of manipulating the influence on the audience and explores the speeches of the political leader V. Putin as a means of manipulating the formation of the opinion of the mass audience are analyzed. The manipulation is a prevalent form of interpersonal communication, which understands the influence on the communication partner, with the goal of achieving its hidden motives has been established. The tools of manipulation can be distinguished as follows: language, emotions, repetitions, changes in tempo, fragmentation, one-way decision-making, reduction of contact. The result of the study analysis of the use of manipulative technologies as an influence on the mass audience, allows to distinguish the tasks of each specific language technology in the formation of mass media in political relations. It is also worth noting that language manipulative technologies are part of a large process of coordinating the consciousness of people and directing their decision in the direction desired by the speaker. That is why, in most cases, these manipulative strategies are difficult to distinguish. The question of how to avoid manipulation remains open. In terms of language, it is not possible to withstand this. But much depends on the recipient who perceives the text. In the article Putin's political speeches and demonstrates that political leaders use a variety of manipulative tools, especially focusing on linguistic manipulation, thus using all manipulative technologies so that the audience does not deliberately adjust to the speaker's decision are analyzed.

Key words: political leader; political speech; manipulative technologies; V. Putin.

Стаття надійшла до редколегії
29.05.2018 р.

УДК 001.92:321.7

Антоніна Митко

Преваги та загрози використання сервісу «академічна хмара» в навчальній діяльності вищих навчальних закладів

У статті досліджено репрезентацію досвіду упровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у практику навчання. Охарактеризовано основні види хмарних технологій, що відображають можливі напрями використання ІКТ-аутсорсингу для створення освітніх сервісів. Наголошено, що нині хмарні технології інтегруються в різноманітні виробничі та наукові галузі, що спонукає до розробки «академічної хмари». Визначено переваги та загрози застосування сервісу «академічна хмара» в навчальній діяльності вищих навчальних закладів.

Ключові слова: ІКТ, освіта, хмара, хмарні технології, академічна хмара, Інтернет.

© Митко А., 2018

Постановка наукової проблеми та її значення. За умов упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у навчальний процес вищого навчального закладу (ВНЗ) особливого значення набувають завдання створення його інформаційного простору. Слід відзначити взаємопов'язані процеси розвитку апаратно-програмних складових ІКТ і розробки нових комп'ютерно-орієнтованих систем навчання. Ураховуючи такі тенденції, можна стверджувати, що інформаційно-освітній простір ВНЗ має бути динамічним утворенням. Сьогодні без застосування сучасних інформаційних технологій не може ефективно працювати жоден освітній заклад. При цьому зміст і розвиток власної ІТ-інфраструктури при кожному освітньому центрі обходиться дорого. Із кожним роком рівень таких витрат усе більше й більше зростає. Установи витрачають великі суми на комп'ютерну техніку, телекомунікаційне обладнання та програмне забезпечення. Також значні фінансові вкладення потрібні й для підтримки високого рівня професіоналізму цих співробітників. Наявна система освіти перестала влаштовувати практично всі держави світу та піддається активному реформуванню в наші дні. Перспективним напрямом використання в навчальному процесі є нова інформаційна технологія, названа хмарними обчисленнями (*англ. – Cloud computing*). Концепція хмарних обчислень стала результатом розвитку інформаційних технологій за останні десятиліття. Протягом декількох років хмарні сервіси змінили сприйняття та застосування інформаційних технологій як для підприємств, так і для освітніх закладів, але водночас це лише початок їх розвитку.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Питаннями «хмар» почали займатися недавно, але вже існує значна кількість напрацювань. Без сумніву, результати досліджень учених вплинули на становлення та розвиток сучасних інформаційних технологій навчання [1; 17], проте в організації освітнього процесу виникають нові парадигми. Загальні напрями впровадження хмарних технологій в організацію освітніх систем досліджено в роботах В. Бикова, М. Армбруста, А. Фокса, Р. Гріфітта, К. Субраманяна, Н. Султан й ін. Психолого-педагогічних аспектів формування персоналізованого освітнього середовища стосуються розвідки В. Гура, Е. Ф. Зеер, Е. Д. Патаракіна, С. Теплін, М. Хейдметс.

Теоретичні аспекти використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, застосування технологій хмарних обчислень і засобів веб 2.0 в освіті досліджені в працях В. Бикова, М. Жалдака, Н. Морзе, С. Ракова, Ю. Рамського, Ю. Триуса та ін. Проблематика проектування інформаційно-освітнього простору ВНЗ розкривається в розвідках В. Бикова, М. Жалдака, В. Лапінського, О. Співаковського, О. Спіріна й ін. Зокрема, у своєму дослідженні В. Биков [2] висвітлює та деталізує загальну проблему невідповідності організаційно-функціональної структури ІТ-підрозділів особистісно орієнтованих навчальних середовищ об'єктивним умовам сучасного стану розвитку засобів і технологій інформаційного суспільства. Автор убачає актуальним застосування на сучасному етапі інформатизації системи освіти механізмів аутсорсингу для забезпечення функціонування й розвитку ІТ-інфраструктури. О. Співаковський, М. Вінник, Ю. Тарасіч у публікації «Побудова ІКТ інфраструктури ВНЗ: проблеми та шляхи вирішення» зазначають, що для реалізації інновацій навчальним закладам потрібно долучатися до процесу впровадження інформаційних технологій у навчальні та адміністративні процеси, створювати на базі університетів інноваційно-технологічні центри та центри трансферту технологій. Автори звертають увагу не лише на сучасний стан інформаційно-комунікаційних технологій університету, а й на перспективи їх розвитку [3].

Формулювання мети та завдань статті. Мета дослідження полягає у вивченні та репрезентації досвіду впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у практику навчання; визначення переваг і загроз використання сервісу «академічна хмара» в навчальній діяльності вищих навчальних закладів.

У галузь освіти епоха інформатизації принесла значну кількість програмних засобів навчального призначення, які у своїй сукупності можуть утворювати навчальні середовища й освітні простори. Окреслимо деякі підходи до трактування понять «ІТ-інфраструктура», «інформаційно-освітній простір», «хмарні обчислення».

В енциклопедичному словнику поняття «ІТ-інфраструктура» потрактовано як комплекс програмних, технічних і телекомунікаційних засобів, які забезпечують роботу з цими організаціями або групи організацій [4]. Отож, інфраструктура інформаційних технологій вищого навчального закладу (ІТ-інфраструктура ВНЗ) – це інформаційна система програмних, обчислювальних та телекомунікаційних засобів, що реалізує надання інформаційних, обчислювальних, телекомунікаційних ресурсів і послуг усім учасникам навчального процесу.

Поняття «освітній простір» залежно від ознаки своєї масштабності може вживатись у глобальному або інституціональному контексті. У першому випадку говорять про глобальний освітній простір або єдиний інформаційний простір системи освіти [5]. У другому випадку термінологія стосується певної освітньої установи (інституції), наприклад інформаційно-освітній простір вищого навчального закладу.

Концепція «хмари» є одночасно досить простою та складною. Зазвичай, це мережа комп'ютерних ресурсів, розміщених у будь-якому місці, якими можна поділитися. О. Гриб'юк визначає «хмару» як [6] великий пул легко використовуваних і доступних віртуалізованих інформаційних ресурсів (обладнання, платформи розробки та/або сервіси). Ці ресурси можуть бути динамічно реконфігуровані для обслуговування мінливого навантаження (масштабованості), що дає змогу також оптимізувати використання ресурсів. Такий пул експлуатується на основі принципу «плати лише за те, чим користуєшся». При цьому гарантії надаються постачальником послуг і визначаються в кожному конкретному випадку угодами про рівень обслуговування. «Хмарою» метафорично називають Інтернет, який приховує всі технічні деталі. Згідно з визначенням Національного інституту стандартів і технологій США (NIST) хмарні обчислення (хмари) – це модель для забезпечення доступного за потребою мережевого доступу до розподіленої динамічної області обчислювальних ресурсів (напр. мережі, сервери, бази даних, додатки, й послуги), що конфігуруються і які можуть швидко забезпечуватися та надаються з мінімальними адміністративними зусиллями або взаємодією з постачальником послуг [7].

Для навчальних закладів усе більшого значення набуває інформаційне наповнення та функціональність систем управління віртуальним навчальним середовищем VLE (*англ. – virtual learning environment – віртуальне навчальне середовище*). Не існує чіткого визначення VLE-систем, та й у самих системах у міру їх заглиблення в Інтернет постійно вдосконалюються наявні та з'являються нові інструменти (блоги, wiki-ресурси). VLE-системи критикують переважно за слабкі можливості генерації та зберігання створюваного користувачами контенту й низький рівень інтеграції із соціальними мережами.

Існує кілька полярних підходів до способів надання освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів. З одного боку, навчальні заклади з віртуальним навчальним середовищем VLE, а з іншого – персональне навчальне середовище, створене з Web 2.0 сайтів та кероване учнями. Але варто звернути увагу на нову модель, що може зруйнувати обидва наявні підходи. Сервіси «Google Apps для навчальних закладів» та «Microsoft Office 365» уключають широкий набір інструментів, які можна налаштувати згідно з потребами користувача. Описувані системи розміщуються в так званій «обчислювальній хмарі» або просто «хмарі».

Концепція хмарних обчислень з'явилась у 1960 р., коли американський фахівець із теорії ЕОМ Дж. Маккарті висловив припущення, що коли-небудь комп'ютерні обчислення стануть надаватися подібно до комунальних послуг, а технологія розподілу комп'ютерного часу може привести до ситуації, у якій обчислювальна потужність і програми продаватимуться за допомогою бізнес-моделі, аналогічної продажу водопровідної води чи електроенергії. Від середини 2000-х рр. ця ідея втілюється завдяки широкому використанню можливостей Інтернету й технологій комунікації.

Національний інститут стандартів та технологій США визначає такі властивості хмари: послуги на вимогу, широкий доступ до мережі, об'єднання ресурсів, гнучкий розподіл ресурсів, вимірювання послуг (рис. 1) [8].

Рис. 1. Властивості «хмари»

У сучасній науковій літературі найчастіше трапляється поділ «хмарних систем» за типом архітектури та наданням послуг на IaaS – інфраструктура як послуга, PaaS – платформа як послуга та SaaS – програмне забезпечення як сервіс. Крім того, також виділяють 4 моделі розгортання «хмар» [9]:

- приватні «хмари» – це модель, за якої інфраструктура експлуатується виключно для організації й може перебувати під контролем організації або третьої сторони;
- «хмари» спільноти – хмари інфраструктури є загальними для декількох організацій, які поділяють відповідальність (наприклад щодо адміністрування, вимог безпеки, політики розвитку);
- громадські «хмари», інфраструктура яких стає доступною для широкої громадськості, або великої групи організацій і є власністю суб'єкта продажу «хмарних» сервісів;
- гібридні «хмари», що є поєднанням двох або більше «хмар» (приватні, громадські або державні), які пов'язані між собою за допомогою стандартизованих або власних технологій для взаємного використання даних і додатків.

Концепцію «академічна хмара» можна трактувати як спеціальну інформаційно-комунікаційну технологію освіти, як спеціальний апарат електронно-дистанційного механізму здобуття освіти чи як спеціальний ресурс, який об'єднує в собі необхідні елементи освітньої діяльності. У нашому випадку це середовище, яке поєднує дистанційно віддалені структури ВНЗ, надає легкий доступ із будь-якого територіального розміщення та стабілізує навантаження на апаратне забезпечення системи.

Особливість побудови подібного середовища полягає в тому, що систему можна розгорнути на базі самого університету, залучити готові ресурси зовнішніх постачальників хмарних послуг або ж використовувати та вдосконалювати ресурси спеціальних освітніх порталів, але при цьому потрібно керуватися деякими факторами (економічність, наявність потужностей, масштабність навчального закладу, тощо). Для освітніх закладів суттєвою є можливість забезпечення організації процесу навчання за рахунок використання різноманітних систем управління навчанням, серед них – Moodle, Blackboard, CCNet, Claroline та ін. [10].

Більшість навчальних закладів лише починає впроваджувати хмарні технології в навчальний процес і включати відповідні дисципліни для їх вивчення. Цілком очевидно, що інтеграція хмарних сервісів в освіту сьогодні є актуальним предметом для досліджень.

Першим аргументом для навчальних закладів на користь використання хмарних сервісів, таких як «Apps для навчальних закладів», «Microsoft Office 365», є можливість використовувати ресурси хмарних провайдерів дешевше, тобто відсутня потреба в придбанні й обслуговуванні обладнання та програмного забезпечення для надання сервісів. Відомо, що власні обчислювальні центри фрагментарно навантажені, тобто середнє завантаження сервера оцінюється в діапазоні 5–20 %. При використанні

хмарних обчислень пропонується необмежена масштабованість, що дає навчальним закладам можливість швидкого нарощування обчислювальних потужностей. При використанні хмари можна справлятися з несподіваними піками навантаження, перерозподіляючи запити на різні сервери.

Ще однією перевагою використання хмарних обчислень є можливість змішувати й порівнювати різні компоненти без прив'язки до жорсткої обчислювальної інфраструктури. Освітні установи можуть використовувати «Google Apps для навчальних закладів» для розміщення учнівської електронної пошти, але утриматися від використання інших сервісів (Google Docs).

Таблиця 1

Освітні сервіси й системи, призначені для забезпечення «хмар»

	Black board	Moodle	Microsoft Office 365	GoogleApps для освіти	Групи Google
<i>Комунікаційні можливості</i>					
Форум	+	+	+		+
Миттєві повідомлення	+	+	+	+	
Електронна пошта			+	+	
Блоги	+	+	+		
Вікі-ресурси/спільне редагування	+	+	+	+	
Голосування/огляди	+	+		+	
Створювані за потреби для спільної роботи		+	+		+
Аудіо/відеоконференції			+		
Електронні «класнідошки»			+		
<i>Інструменти для оцінювання</i>					
Контрольні опитування	+	+		+	
Завантаження домашніх завдань	+	+			
Журнал успішності	+	+	+	+	
<i>Контент</i>					
Групове сховище документів	+	+	+		+
Персональне сховище документів	+	+	+	+	
Словник		+	+		
Потоки новин		+	+		

Спостерігається поступова міграція освітніх сервісів за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів у хмару. Каталізатором зростаючої міграції освітніх сервісів із навчальних дата-центрів до провайдерів хмарних обчислень є саме електронна пошта. Нижче наведені поширені освітні сервіси й системи, призначені для забезпечення таких сервісів (табл. 1) [11]. Переміщення сервісів освіти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів у хмару містить у собі певні ризики для навчальних закладів. Google і Microsoft не застраховані від збоїв у роботі своїх служб, викликаних, наприклад, DoS-атакою. Управління сервісом хмарних обчислень однією компанією створює вразливість інфраструктури, незважаючи на розподіл дата-центрів компанії у всьому світі. Викликає побоювання й той факт, що комп'ютери нефункціональні за відсутності під'єднання до мережі. Хоча, наприклад, використання сервісу Google Gears дає змогу продовжити роботу з деякими додатками Google при від'єднанні від мережі. Досвід показує, що системи (Google, Microsoft) функціонують не однаково добре зі всіма браузерами й останні тести засвідчили, що не всі їхні функції доступні, особливо користувачам, які застосовують екранний диктор.

Відтак цілком очевидно, що хмарні сервіси освіти за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів досконаліші, ніж ті, що надаються через VLE-системи. Ідеться про кращу якість інструментів для генерації користувацького контенту й інтеграції із соціальними мережами, персоналізацію за допомогою таких інструментів, як і Google, на базі Google Personal Start Page. Так, Google увів в експлуатацію API для «Apps для навчальних закладів», що дає змогу освітнім установам налаштовувати прикладні програми й інтегрувати додаткове програмне забезпечення, причому відомості віджету будуть доставлятися з внутрішніх систем навчального закладу. Google Wave є системою для спільної роботи, де по'єднуються концепції електронної пошти, сервісу

миттєвих повідомлень, форуму та соціальної мережі. Вона є функціональною моделлю для віджетів, що розміщуються в хмарі, але інтегрованих на різних платформах, включаючи мобільні пристрої.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Стрімке щорічне зростання обсягів інновацій, що вводяться в різні сфери людської діяльності, підштовхує споживачів до самовдосконалення, при цьому галузь освіти має бути основним носієм прогресу. За короткий період користувачі різних ІТ-гаджетів так чи інакше ознайомилися, а багато хто вже користується благами ІТ-індустрії – «хмарними» сервісами. Їх застосовують для того, щоб зробити доступним користувачеві електронні освітні ресурси, що складають змістовне наповнення хмароорієнтованого середовища, а також забезпечити процеси створення й постачання освітніх сервісів. Отже, хмарні технології мають величезний потенціал і відкривають широкі можливості не лише для освітніх установ, а й для будь-якої людини, яка зацікавлена в отриманні якісної освіти, адже, вони створюють можливість для безперервного навчання з підтримкою мобільних технологій і сервісів соціальних мереж та роблять сам процес навчання інтерактивним, тобто доступ до навчальних матеріалів студент може отримати в будь-яку мить, у будь-якому місці, де є можливість підключення до мережі Інтернет.

Джерела та література

1. Биков В. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ: Атіка, 2008. 684 с.
2. Биков В. ІКТ-аутсорсінг і нові функції ІКТ-підрозділів навчальних закладів і наукових установ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2012. № 4(30). С. 135–152.
3. Співаковський О., Вінник М., Тарасіч Ю., Побудова ІКТ інфраструктури ВНЗ: проблеми та шляхи вирішення. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. №1(39). С. 99–116.
4. Биков В. Хмарна комп'ютерно-технологічна платформа відкритої освіти та відповідний розвиток організаційно-технологічної будови ІТ-підрозділів навчальних закладів. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 1. С. 81–98.
5. Олексюк В. Досвід інтеграції хмарних сервісів GOOGLE APPS у інформаційно-освітній простір вищого навчального закладу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Т. 35, № 3. 2013. С. 64–73.
6. Гриб'юк О. Перспективи впровадження хмарних технологій в освіті. *Теорія та методика електронного навчання*. IV. 2013. URL: http://lib.iitta.gov.ua/1111/1/grybyuk-stattya1hmary%2B_Copy.pdf. Дата звернення: Лют. 10, 2018.
7. Mell P., Grance T., The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology. NIST, October 20, 2011.
8. Глазунова О., Антоненко О. С., Економічна ефективність розміщення «академічної хмари на корпоративних платформах». *V Міжнародна студентська науково-практична конференція «Інформаційні технології: економіка, техніка, освіта*. URL.: <http://it.nubip.edu.ua/mod/data/view.php?id=5&rid=291>. Дата звернення: Лют. 10, 2018
9. Склатер Н. «Електронное образование в облаке». *10-й международный журнал по проблемам систем управления виртуальным и индивидуальным обучением*. 1(1). 10-19, Январь-Март 2010.
10. Хмарні обчислення. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Хмарні_обчислення. Дата звернення: лют. 10, 2018
11. Гриб'юк О. Перспективи впровадження хмарних технологій в освіті. *Теорія та методика електронного навчання*. IV. 2013. URL: http://lib.iitta.gov.ua/1111/1/grybyuk-stattya1hmary%2B_Copy.pdf. Дата звернення: Лют. 10, 2018.

References

1. Vykov V., *Models of Organizational Systems of Open Education*. K., Atika, 2008, 684 pp. (in Ukrainian).
2. Vykov V., «*ICT-outsourcing and new functions of ict departments of educational and scientific institutions*», *Information Technologies and Learning Tools*. 2012. № 4(30). P. 135–152 (in Ukrainian).
3. Spivakovskiy O., Vinnyk M., Tarasich Y., «*University ICT infrastructure construction: problems and solutions*», *Information technologies and learning tools*. 2014. № 1(39). С. 99–116 (in Ukrainian).
4. Vykov V., «*Cloud computer-technology platform of open education and appropriate development of organizational and technological structure of it departments of educational establishments*»,/ *Theory and practice of social systems: philosophy, psychology, education, sociology*. 2013. № 1. P. 81–98 (in Ukrainian).
5. Olexiuk V. P., «*The Experience of Integrating GOOGLE APPS Cloud Services in the Information and Educational Space of Higher Educational Institutions*», *Information Technologies and Learning Tools*. Volume 35, No. 3. 2013 (in Ukrainian).
6. Gribiuk O., «*Practical Principles for the Use of Exchanging Expressions in the Proceedings*», *Theory and Methodology of Early Adaptation*. IV. 2013. Available: http://lib.iitta.gov.ua/1111/1/grybyuk-stattya1hmary%2B_Copy.pdf. Accessed on: February 10, 2018 (in Ukrainian).

- Mell P., Grance T., The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology. NIST, October 20, 2011.
- Glazunova O., Antonenko O. S., «Economic Effectiveness of Placing the Academic Cloud on Corporate Platforms», V International Student Scientific and Practical Conference «Information Technologies: Economics, Engineering, Education», (13–14 November, 2014, m. Kiev). Available at <http://it.nubip.edu.ua/mod/data/view.php?id=5&rid=291>. Accessed on: February 10, 2018.
- Sclater N., «Electronic Education in the Cloud», 10th International Journal on Virtual and Individual Learning Management Systems. 1 (1). 10–19, January-March 2010 (in Russian).
- Cloud computing. Available: http://uk.wikipedia.org/wiki/Chrome_name (in Ukrainian).
- Gribiuk O., «Practicum of the use of xmarnic externs in the occite», Theory and methodology of the ecclesiastical education. IV. 2013. Available: http://lib.iitta.gov.ua/1111/1/grybyuk-stattya1hmary%2B_Copy.pdf. Accessed on: February 10, 2018 (in Ukrainian).

Mytko Antonina. Benefits and Threats of the Use of the «Academic Cloud» Service in the Educational Activities of Higher Educational Institutions. In this article, the representation of experience of the new information-communication program implementation in the field of training has been researched. The main types of cloud technologies, which reflect the possible directions of using ICT outsourcing for the creation of educational services, are described. It is emphasized that now cloud technologies are integrated into various industrial and scientific fields, which prompts the development of the «academic cloud». The benefits and threats of using the «academic cloud» service in the educational activity of higher educational institutions are determined.

Key words: ICT, education, cloud, cloud technologies, academic cloud, Internet.

Стаття надійшла до редколегії
25.06.2018 р.

УДК 32:004.056.2(73)

Наталія Ничипорчук
Євгенія Вознюк

Секрет успіху США у сфері інформаційної безпеки

У ході дослідження виявлено багато чинників, які сприяли проведенню успішної інформаційної політики США. Серед них виділено нормативно-правове регулювання, удалу політику державних органів й адміністрації президента, інформованість і довіру населення, кібер-страхування й міжнародну співпраця.

Наголошено, що США має потужну законодавчу базу. Початок розвитку інформаційної безпеки закладено ще в першій половині ХХ ст. Виокремлено, що від адміністрації президента залежить подальший курс усієї держави, тому двоє останніх приділяли багато уваги проблемі кібертероризму. Вони визнавали, що кіберзлочин і кібершпигунство становлять загрозу національній безпеці країни.

Охарактеризовано законодавство США у сфері зовнішньої інформаційної безпеки, що включає сукупність федеральних законів, законів штатів та нормативних актів, які разом створюють правову основу для утворення й здійснення державної політики у сфері інформаційної безпеки. Виокремлено основні з них: «Національну стратегію захисту кіберпростору» (2003), «Огляд з кібербезпеки» (Cyber Security Review, 2009), «Ініціативу зі всеосяжної національної кібербезпеки» (2010), Стратегію кібербезпеки США 2011 р., Закон CISPA 2012 р. («Cyber Intelligence Sharring and Protection Act»).

Проаналізовано п'ять основних напрямів діяльності з питань інформаційного захисту, які визначає Стратегія: постійний моніторинг і безперервна оцінка загроз та вразливих місць державних інформаційних систем; здійснення національних заходів зі зменшення загроз й уразливості кіберпростору; уживання заходів щодо захисту інформаційних систем органів влади; забезпечення якісної освіти та навчання з питань захисту кіберпростору; співробітництво з питань національної безпеки й безпеки міжнародного кіберпростору.

Доведено, що кібер-страхування стає поширене в межах країни, тим самим зменшує шанси кіберзлочинців на проведення кібератак. Міжнародна співпраця є однією з важливих складових частин забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібератака, кібер загроза, США, кібербезпека, кіберпростір, кіберстрахування.

Постановка наукової проблеми та її значення. XXI ст. – ера інформаційних технологій. Свобода доступу до інформації та свобода її поширення, підвищення конкурентоспроможності економіки й розширення можливостей її інтеграції у світову систему господарства, підвищення ефективності державного керування – усі ці переваги надає нам користування інформаційно-комунікативними технологіями. Світ стає більш залежним від сучасних технологій.

Технології, соціальні медіа та транзакції через Інтернет відіграють ключову роль у тому, як більшість організацій ведуть бізнес і спілкуються з потенційними клієнтами сьогодні. Утім, зі всіма перевагами глобалізація у сфері інформаційних технологій підвищує ризик зловживань, крадіжок та шахрайства. Світ стає вразливішим до кібератак.

Ефективність інформаційної безпеки будь-якої держави насамперед залежить від досконалості нормативно-правового регулювання діяльності інформаційної системи державних і громадських органів. Законодавство США у сфері зовнішньої інформаційної безпеки включає сукупність федеральних законів, законів штатів та нормативних актів, які разом складають правову основу для утворення й здійснення державної політики у сфері інформаційної безпеки. Законодавство штатів різниться одне від одного, оскільки нормативні акти окремих штатів є досить відмінними.

Розглядаючи положення законодавства США в інформаційній сфері, помітимо, що вони, з одного боку, спрямовані на забезпечення права громадян на інформацію та конфіденційність їхнього приватного життя, а з іншого – на зовнішню інформаційну безпеку. Це свідчить про збалансованість у законодавствах інтересів особи, суспільства та держави.

У лютому 2003 р. в Сполучених Штатах Америки розроблено «Національну стратегію захисту кіберпростору», у якій визначено комплексний підхід до захисту життєво важливих комунікаційних технологій американської нації. Стратегію розроблено за допомогою кваліфікованих у темі інформаційної безпеки спеціалістів.

«Національна стратегія захисту кіберпростору США» спрямована на захист складних і взаємопов'язаних інформаційних систем, які мають життєво важливе значення для сучасного інформаційного суспільства. Загальна мета цього документа – виокремити організаційні завдання й пріоритетність зусиль задля їх досягнення; визначити напрями та кроки, які мають зробити як урядові структури, так і підприємства й приватні користувачі для досягнення безпеки кібернетичного простору США [1].

Визначено основне завдання у сфері кібернетичної безпеки: «запобігання кібернетичним нападам на критичну інфраструктуру, зниження вразливості нації до таких нападів і мінімізацію збитків та часу відновлення».

29 травня 2009 р. оприлюднено «Огляд з кібербезпеки» (Cyber Security Review), що мав на меті «виробити стратегічну основу кіберініціатив Уряду США». У цьому Огляді до ключових завдань керівництва США у сфері кібербезпеки віднесено забезпечення центральної ролі Білого Дому у формуванні кібербезпекової політики, аби продемонструвати аудиторії як усередині США, так і міжнародним партнерам серйозність намірів американського керівництва у сфері кібербезпеки; перегляд законодавства та політики у сфері кібербезпеки; посилення федерального законодавства та відповідальності у сфері кібербезпеки; просування інформаційних проектів державного, регіонального та локального рівнів.

Крім того, у цьому документі окреслено ключові завдання, спрямовані на посилення кібербезпеки США, а саме: підвищити готовність суспільства до кіберзагроз; посилити кібербезпекову освіту, збільшити кількість федеральних працівників із підготовкою у сфері інформаційних технологій; просувати кібербезпеку як важливий елемент відповідальності урядів усіх рівнів.

На початку березня 2010 р. Президентом США затверджено чергову «Ініціативу зі всеосяжної національної кібербезпеки» Ради національної безпеки США, яка складається з дванадцяти загальних положень, реалізація яких дасть змогу захистити країну й уряд від кібератак та хакерів. Ця ініціатива є складовою частиною розділу Военної доктрини США, що стосується кібернетичної оборони.

Документом передбачено створення єдиної федеральної мережі, пов'язаної захищеними каналами зв'язку. Зв'язок цієї захищеної мережі має здійснюватися через контрольовані точки доступу. Окрім того, Ініціатива передбачає об'єднання всіх шести наявних у США центрів оперативного реагування

на кіберзлочини з метою підвищення ефективності їхньої діяльності та проведення більш глибокого аналізу хакерських атак.

Також із метою протидії іноземним кібершпигунам документом передбачено створення підрозділів кіберконтррозвідки, яка поширить свій вплив на всі державні органи США, захист таємних внутрішніх мереж Міноборони США від терористичних атак.

Стратегія кібербезпеки США 2011 р., запропонована Президентом США Б. Обамою, якою передбачено право США вживати заходи у відповідь на ворожі дії в кіберпросторі, розглядаючи їх як будь-які інші загрози. Тобто хакерські атаки прирівняні керівництвом США до оголошення війни. У кінці квітня 2012 р. Сенат США прийняв Закон CISPA («Cyber Intelligence Sharring and Protection Act»), який дасть змогу Уряду США, приватним агентствам безпеки та будь-яким приватним компаніям за наявності підозр про вчинення кіберзлочину отримати доступ до конфіденційної інформації користувачів і комерційних організацій.

Отже, події 11 вересня спричинили трансформацію уявлень як про національну безпеку в цілому, так і про ІБ як її ключову складову. Зокрема, відбулося формування нової парадигми національної безпеки, США, яка ґрунтується на усвідомленні повної залежності національної інфраструктури від інформаційних систем та мереж країни.

При цьому під кібернетичним тероризмом у США сьогодні розуміють «навмисне руйнування, переривання чи перекручування даних у цифровій формі чи потоків інформації, що має широкомасштабні негативні політичні, релігійні чи ідеологічні наслідки» [4].

Стратегія визначає п'ять основних напрямів діяльності з питань захисту:

1) постійний моніторинг і безперервна оцінка загроз та вразливих місць державних інформаційних систем;

2) здійснення національних заходів зі зменшення загроз та вразливості кіберпростору;

3) уживання заходів щодо захисту інформаційних систем органів влади;

4) забезпечення якісної освіти й навчання з питань захисту кіберпростору;

5) співробітництво з питань національної безпеки та безпеки міжнародного кіберпростору.

У 2017 р. близько 143 млн американців постраждали внаслідок кібератак. Потерпілі складають більшість американського дорослого населення, яке користується Інтернетом. Близько восьми із десяти людей (77 %) зазнали шкоди внаслідок кіберзлочину або ж знають тих, хто зазнав шкоди. У результаті кібератак американські споживачі, які стали жертвами кіберзлочинності, утратили близько 19,4 млрд дол. США, що в середньому становить 96 дол. на одну жертву. Майже 20 год (19,8) американці витрачають на боротьбу з наслідками кіберзлочину [6].

Рис. 1. Кількість виявлених кібератак у період із 2006 по 2015 р.

Джерело: [5].

Кількість кібератак зростає з кожним роком. Лише в період із 2006 по 2015 р. цифра збільшилася з 5503 до 77 183. Незважаючи на моторошну статистику, Сполучені Штати Америки активно борються з кіберзлочинністю, намагаються запобігти новим атакам і допомагають населенню впоратися з наслідками. У чому ж секрет такої успішності США у сфері інформаційної безпеки. У ході дослідження виявлено такі чинники, що сприяли проведенню успішної інформаційної політики США:

- нормативно-правове регулювання;
- державні органи;
- інформованість та довіра населення;
- кіберстрахування.

Нормативно-правове регулювання – чи не найголовніший двигун ефективності забезпечення інформаційної безпеки будь-якої держави. Американський уряд значну увагу приділяв питанням забезпечення безпеки інформації в державних комп'ютерних системах (закони США «Про комп'ютерну безпеку» та «Про удосконалення інформаційної безпеки»), протидії комп'ютерній злочинності (закони «Про комп'ютерне шахрайство та зловживання» і «Про зловживання комп'ютерами»), регулювання співвідношення прав громадян на отримання інформації (закони «Про свободу інформації» та «Про висвітлення діяльності уряду») та конфіденційності їхнього приватного життя (закон «Про охорону персональних даних»).

Важливим аспектом правового регулювання інформаційної безпеки США є забезпечення конфіденційності приватного життя громадян. Особливу роль у регулюванні цього питання відіграє Закон США «Про охорону персональних даних», який був прийнятий у 1974 р.

Державні структури відіграють важливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки. Структура інформаційної безпеки в США є доволі розгалуженою та включає в себе значну кількість компонентів, на кожен із яких покладено відповідні завдання та функції з урахуванням їх компетенції.

Згідно із законом США «Про національну безпеку» від 1947 р., головною відповідальною особою із питань забезпечення національної безпеки загалом та інформаційної безпеки зокрема є Президент США. Він приймає найважливіші рішення із питань національної безпеки країни. Політика інформаційної безпеки в багатьох аспектах залежить від вибраного курсу людини при владі. Так, для прикладу, адміністрація Б. Обама приділяла багато уваги питанням кібербезпеки, виділивши при цьому значні ресурси для боротьби з кібератаками. У бюджеті США на 2016 фінансовий рік кібербезпеку закладено пріоритетом діяльності адміністрації, виділено 14 млн доларів для того, щоб подолати нагальні загрози кібератак [8].

За вирішення окремих питань щодо забезпечення національної безпеки відповідають держсекретар та міністр оборони. Правоохоронні органи США відіграють важливу роль у досягненні цілей кібербезпеки, за допомогою розслідування широкого кола кіберзлочинів – від крадіжки та шахрайства до затримання й переслідування відповідальних осіб. Департамент внутрішньої безпеки (DHS) співпрацює з іншими федеральними установами для проведення кримінальних розслідувань для знешкодження кіберзлочинців, а також займається підготовкою технічних експертів, розробленням стандартизованих методів і нових інструментів протидії кіберзлочинності.

Секретна служба США підтримує цільові групи, які зосереджені на виявленні та пошуку міжнародних кіберзлочинців, пов'язаних із кібератаками, банківським шахрайством й іншими комп'ютерними злочинами. Відділ кіберрозвідки Секретної служби безпосередньо сприяє арештам транснаціональних кіберзлочинців, відповідальних за крадіжку сотень мільйонів номерів кредитних карт і втрату близько 600 млн дол фінансовими й роздрібними установами. Секретна служба також керує Національним комп'ютерним криміналістичним інститутом, який надає працівникам правоохоронних органів, прокурорам та суддям кіберпідготовку та інформацію для боротьби з кіберзлочинністю.

Центр імміграції та митного контролю США (ICE), що включає дослідження національної безпеки (HSI) і Центр кіберзлочинності (C3), надає комп'ютерні технічні послуги для підтримки внутрішніх та міжнародних розслідувань транскордонних злочинів. Центр кіберзлочинності складається з підрозділу з боротьби з кіберзлочинністю, підрозділу з розслідування випадків експлуатації дітей та підрозділу комп'ютерно-технічної експертизи. У C3 також працює повністю обладнана комп'ютерна

лабораторія судово-медичної експертизи, яка спеціалізується на відновленні цифрових доказів і пропонує навчання у сфері комп'ютерно-дослідницької й криміналістичної майстерності [2].

Довіра та обізнаність населення. Незважаючи на кібератаки, населення, зазвичай, продовжує довіряти установам, які впорядковують дані та особисту інформацію в мережі Інтернет. Проте близько 53 % споживачів втратили довіру до свого уряду [6]. Американці прагнуть до цифрової грамотності й бажання її покращити виходить далеко за рамки молодого покоління. Більше восьми з 10 опитаних людей сказали, що хочуть поліпшити свої знання й уміння в цій сфері. Загальні мотиватори для бажання покращити навички цифрової грамотності включають заощадження грошей, інформування й підтримку друзів та сім'ї.

Поліпшення професійних навичок і безпека Інтернету також є головними пріоритетами для міленіалів. Кожен із чотирьох 18–34-річних людей відзначає використання професійного програмного забезпечення як зону, яку вони найбільше прагнуть розвинути, і 24 % тієї ж вікової групи хотіли навчитися безпечно користуватись Інтернетом [3].

Кібер-страхування – захист малого та середнього бізнесу. Кібер-страхування – це страховий продукт, що використовується для захисту бізнесу й окремих користувачів від ризиків, пов'язаних з Інтернетом і в цілому ризиків, пов'язаних з інфраструктурою та діяльністю в галузі інформаційних технологій. Атаки на весь бізнес зростають. Малі підприємства схиляються до думки, що їх ця загроза омине, проте Symantec виявив, що понад 30 % випадків фішингу у 2015 р. простежено в організаціях із 250 працівників. Звіт Symantec про загрози Інтернет-безпеці у 2016 р. засвідчив, що 43 % усіх атак у 2015 р. були спрямовані на малі підприємства [9].

Кібер-страхування не може повністю захистити організацію від кіберзлочинності, але це може втримати бізнес компанії на стабільній фінансовій основі, якщо відбудеться кібератака.

50 % американських фірм не мають страхування від кібер-ризиків і 27 % керівників США кажуть, що їхні компанії не планують узяти кібер-страхування, хоча 61 % із них очікують, що кількість кібер-порушень збільшиться в наступному році [10]. Водночас можемо прослідкувати позитивну тенденцію за 2016 р.: за цей рік у США виробники заплатили за кібер-страхування 36,9 млн дол., що на 89 % більше, ніж роком раніше.

Ключовими перевагами кіберстрахування є покриття витрат, починаючи від внутрішнього розслідування інциденту відділу інформаційних технологій і кроків, спрямованих на виправлення ситуації з утраченими доходами та заробітною платою.

Страхові поліси зазвичай уключають покриття витрат на реабілітацію репутації компанії: компенсацію клієнтам, постраждалим від інциденту, а також оплату консультантів із кризового менеджменту для надання допомоги у відновленні бренду компанії [7]. Хоча варто зазначити, що послуги кібер-страхування тільки розвиваються.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у ході дослідження виявлено багато чинників, які сприяли проведенню успішної інформаційної політики США. Серед них виділено нормативно-правове регулювання, вдалу політику державних органів та адміністрації президента, інформованість та довіру населення, кібер-страхування та міжнародну співпрацю.

Наголошено, що США має потужну законодавчу базу. Початок розвитку інформаційної безпеки закладено ще в першій половині ХХ ст. Проаналізовано п'ять основних напрямів діяльності з питань інформаційного захисту, які визначає Стратегія: постійний моніторинг й безперервна оцінка загроз і вразливих місць державних інформаційних систем; реалізація національних заходів зі зменшення загроз та вразливості кіберпростору; здійснення заходів щодо захисту інформаційних систем органів влади; забезпечення якісної освіти й навчання з питань захисту кіберпростору; співробітництво з питань національної безпеки та безпеки міжнародного кіберпростору.

Джерела та література

1. Andress J. The Basics of Information Security. URL: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9781597496537_000013.
2. Combating Cyber Crime. URL: <https://www.dhs.gov/topic/combating-cyber-crime>.
3. Digital Literacy in 2015: America's Complicated Relationship with the Internet URL: <http://www.rasmussen.edu/resources/digital-literacy-in-america/>.

4. Larson S. The hacks that left us exposed in 2017. URL: <http://money.cnn.com/2017/12/18/technology/biggest-cyberattacks-of-the-year/index.html>.
5. Majeed M. Top and Most Impactful Cyber Attacks in the USA. URL: <http://blog.externetworks.com/top-cyber-attacks-in-the-usa/>.
6. Norton Cyber Security Insights Report 2017 United States Result. URL: http://now.symassets.com/content/dam/norton/global/pdfs/norton_cybersecurity_insights/NCSIR-global-results-US.pdf.
7. The benefits of Cyber Insurance. URL: https://www.loricainsurance.com/legacy/documents/Summary_-_Cyber.pdf.
8. The New US Security Agenda: Trends and Emerging Threats. URL: goo.gl/5C3WiJ.
9. What is cyber insurance and why you need it. URL: <https://www.cio.com/article/3065655/cyber-attacks-espionage/what-is-cyber-insurance-and-why-you-need-it.html>.
10. Why 27% of U.S. Firms Have No Plans to Buy Cyber Insurance. URL: <https://www.insurancejournal.com/news/national/2017/05/31/452647.htm>.

Nychporchuk Natalia, Vozniuk Eugenia. The Secret of US Success in the Field of Information Security.

The study found many factors contributing to the successful US information policy. Among them are regulatory legal regulation, successful policy of state bodies and the administration of the president, public awareness and confidence, cyber-insurance and international cooperation.

It is noted that the US has a strong legislative base. The beginning of the development of information security was laid in the first half of the twentieth century. It is emphasized that the further course of the whole state depends on the administration of the president, therefore the two last Presidents paid much attention to the problem of cyber-terrorism. They recognized that cybercrime and cyber-espionage threaten the national security of the country.

The US law on external information security has been described, which includes a set of federal laws, state laws and regulations that together form the legal basis for the formation and implementation of state policy in the field of information security. The main features of the National Cyber Spaces Protection Strategy (2003), Cyber Security Review (2009), the Comprehensive National Cyber Security Initiative (2010), the US Cybersecurity Strategy 2011, the CISPA 2012 Act (Cyber Intelligence Sharring and Protection Act) were highlighted.

The five main directions of activity on information protection issues that are defined by the Strategy are analyzed: constant monitoring and continuous evaluation of threats and vulnerabilities of state information systems; implementation of national measures to reduce the threats and vulnerabilities of cyberspace; implementation of measures to protect the information systems of the authorities; providing quality education and training on issues of protection of cyberspace; cooperation on issues of national security and security of international cyberspace.

It is proved that cyber insurance is becoming widespread within the country, thus reducing the chances of cybercriminals to commit cyber attacks. International cooperation is one of the important components of ensuring information security.

Key words: information security, cyber attack, cyber threat, USA, cyber security, cyberspace, cyber-insurance.

Стаття надійшла до редколегії
09.04.2018 р.

УДК 004.774-047.44

Ярослава Пахольчук

Інструменти веб-аналітики для аналізу відвідувачів сайтів

У статті вказано причини, які зумовлюють необхідність використання засобів веб-аналітики для досягнення бізнес-цілей і збільшення ефективності сайту. Проаналізовано роль веб-аналітики як діяльності, яка спрямована на проведення аналізу користувачів веб-ресурсу. Незважаючи на велику кількість зарубіжних і вітчизняних праць стосовно дослідження веб-аналітики та її інструментів, потрібно констатувати, що в науковій літературі так і не сформовано усталеної, повноцінної дефініції цього поняття. Визначено та схарактеризовано методи веб-

аналітики. Методи дають можливість створювати більш гнучкі засоби оцінювання, а також розраховувати ризики на основі статистичних даних, зроблених у досліджуваному середовищі з урахуванням періоду часу й поведінки користувачів. Застосування методів дає змогу відображати результати як у кількісній, так і в якісній формі. У цій роботі проаналізовано та обґрунтовано важливість використання веб-аналітики для проведення моніторингу відвідувачів сайтів. Завдання й цілей цього дослідження досягнуто аналізом інформаційних джерел із цієї теми.

Проведено порівняльний аналіз інструментів веб-аналітики, визначено їх переваги та недоліки. З'ясовано особливості й випадки використання аналітичних систем. Виокремлено проблеми, які розв'язуються за допомогою застосування веб-аналітики та її інструментів. Ідентифіковано критерії, яких потрібно дотримуватися проводячи аналіз відвідувачів сайтів за допомогою таких інструментів веб-аналітики, як Google Analytics і Yandex Metrika. У статті розкрито та узагальнено сильні й слабкі сторони обраних засобів веб-аналітики.

У процесі наукового дослідження застосовано такі методи: наукове узагальнення, аналіз інформації, узагальнення, порівняння. Практичну цінність цієї роботи становить порівняльний аналіз інструментів веб-аналітики. Отримані результати та окремі положення праці можуть бути використані в подальших дослідженнях із цієї тематики.

Ключові слова: веб-аналітика, інструменти веб-аналітики, Google Analytics, Yandex Metrika, лічильник, аудит, юзабіліті.

Постановка наукової проблеми та її значення. Показником того, що Інтернет швидко розвивається та постійно зростає, є те, що все більше й більше користувачів отримують доступ до мережі. Кожна організація чи підприємство відчуває потребу в наявності веб-сайту у Всесвітній павутині. Інтернет забезпечує безліч мультимедійних функцій, які дають можливість спілкуватися з клієнтами, постачальниками, конкурентами та працівниками. Часто веб-сайт є обличчям компанії, а особливо тоді, коли він є основним засобом, за допомогою якого клієнт дізнається про компанію й взаємодіє з нею. Для вдосконалення роботи веб-сайту використовують засоби веб-аналітики, завдяки яким можна здійснювати моніторинг відвідувачів сайтів та залучати все більшу аудиторію.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивченням інструментів веб-аналітики займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Т. М. Винарчук, О. В. Піддубна, О. М. Забарна, О. Є. Яковлев, О. А. Довжиков, А. С. Соколов, Д. К. Мелихов, І. А. Сарматов, І. Бекавац, М. Тайлер. Проблемне питання в працях таких іноземних науковців, як А. Кошик, Б. Клифтон, Дж. Ледфорд, досліджено більш детально.

Мета статті – розкрити інструменти веб-аналітики, які використовуються для аналізу відвідувачів сайтів.

Завдання статті:

- визначити основні принципи й методи веб-аналітики;
- проаналізувати основні засоби веб-аналітики;
- виявити переваги та недоліки інструментів веб-аналітики;
- виокремити основні критерії, які використовуються для моніторингу відвідувачів сайтів.

Актуальність дослідження зумовлює щорічне зростання конкуренції у сфері інтернет-бізнесу й бажання власників сайтів збільшити свої прибутки та рейтинги відвідуваності за рахунок залучення ширшої аудиторії користувачів, яку можна визначити за допомогою інструментів веб-аналітики.

Для детального вивчення тематики статті використано такі теоретичні **методи** наукових досліджень, як порівняння, системний підхід, метод наукового узагальнення. А також емпіричні методи (вивчення літератури з теми роботи й метод аналізу інформації).

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Інтернет набув великої популярності за короткий відрізок часу, водночас ставши синонімом до слів «комунікація», «інтерактивність» та «електронна комерція». Для тих, хто прагнув отримати успішну траєкторію роботи бізнесу в мережі Інтернет, і створено веб-аналітику [1, с. 47]. Крім того, веб-аналітика є дуже важливою для розвитку організації та оцінки її роботи у Всесвітній павутині. Саме веб-аналітика надає організаціям інформацію про те, що користувачі роблять на веб-сайті, як вони здійснюють навігацію, якими є їхні дії і як вони поведуться в загальному.

Основи веб аналітики – це елементарні інструменти та програми, за допомогою яких можна збирати дані про інтернет-проект для подальшої інтерпретації. Веб-аналітика – технологія аналізу ресурсу. Завдання – підвищення релевантності сайту, збільшення відвідувачів, оптимізація проекту і його функціональності. Це методика визначення проблем сайту, що дає змогу знайти способи їх розв'язання.

Хоча сфера електронної комерції змінюється, стаючи простішою для покупців і підприємців, веб-моніторинг тільки ускладнюється. Існує кілька пояснень цього. По-перше, це зростання чисельності конкурентів робить необхідним ретельний аналіз. По-друге, системи та інструменти регулярно оновлюються, розширюються методи роботи [11].

Грамотна веб-аналітика розв'язує такі проблеми, як:

- розширення функціоналу веб-порталу, що визначається за результатами моніторингу поведінкових факторів;
- запуск рекламного просування;
- робота з недоліками ресурсу з технічного погляду (навігація, час завантаження сторінок) і з боку інтернет-маркетингу (юзабіліті, контент, оптимізація).

Отже, за допомогою веб-аналітики можна розв'язати вказані вище проблеми, що, зі свого боку, сприятиме залученню активнішої аудиторії користувачів, принесе більші прибутки завдяки отриманим знанням щодо рекламних продуктів, які привертають увагу користувачів, та допоможе покращити сам інтернет-ресурс, як технічно, так і з боку інтернет-маркетингу.

Та для ефективного виконання веб-аналітичної діяльності потрібно підпорядковуватися певним принципам, дотримання яких дасть ще кращі результати та прибутки для власника сайту.

В основу веб-аналізу покладено кілька принципів:

- краще попередити проблему, ніж займатися її розв'язанням після;
- принцип розвитку, застосування нових розробок, методів, інструментів;
- принцип гнучкості менеджменту – для злагодженої роботи проекту дуже важливо виділяти й акцентувати увагу на внутрішніх організаційних моментах, пошукові кращих варіантів розв'язання проблем, забезпечення узгодженості команди.

Дотримання цих принципів веб-аналітики є запорукою ефективного аналізу функціональності сайту, швидкого визначення слабких і сильних сторін веб-ресурсу, що в подальшому дасть змогу точно розуміти його рентабельність і вигоду інвестицій. Вони прості й зрозумілі, тому навіть для аналітика-початківця не буде великою проблемою виконувати їх. Та результати не змусять чекати. Уже з перших спроб ведення аналітики можна буде помітити, скільки часу заощаджено, яку кількість нових відвідувачів залучено й наскільки покращилася робота сайту.

Веб-аналітика – це достатньо трудомісткий процес, але не можна недооцінювати результати та прибутки, які дає її використання. Стандартно у веб-аналітиці застосовують такі методи:

- аудит семантичного ядра – з'ясовується, наскільки сформований список ключових слів відображає потреби й пошукові запити цільової аудиторії на цей момент;
- пошуковий аудит сайту – ефективність процесу просування в природній видачі;
- аналіз відвідуваності – статистика, джерела трафіку та ін.;
- юзабіліті-аудит – аналіз навігації, конверсійних шляхів і «зручності» ресурсу в цілому;
- аналіз поведінкових факторів та конверсії інтернет-порталу;
- аудит конкурентів – визначення й адаптація наявних успішних прикладів функціонування компанії [8].

Для збору статистики існують різні інструменти веб-аналітики, які класифікуються на два типи.

Перший – системи інтернет-статистики. Це зовнішні програми, для роботи з якими на сайт встановлюється невеликий фрагмент коду. Дані заносять у базу, розміщену на сервері постачальника послуги. Вони доступні власнику веб-ресурсу. Такі програми прості й зручні у використанні. Вони дають змогу отримати наочну інформацію.

Та лог-аналізатори – програми, що встановлюються на комп'ютер користувача. Лог-файли збираються з певною періодичністю, обробляються та зберігаються у внутрішньому архіві. Зазвичай, робота з такими інструментами потребує спеціальних знань і навичок (Webalizer, AWStats).

Веб-аналітична діяльність є відносно молодою сферою, хоча в цей час існує безліч інструментів для аналізу функціональності веб-сайтів. Існують як комерційні, так і безкоштовні інструменти для веб-аналітики, наприклад такі, як Clicky, Open Web Analytics, Matomo, Woopra, Heap Analytics, Google Analytics та Yandex Metrika, абсолютно безкоштовні [1, с. 29]. Кожен інструмент відрізняється своїми особливими функціями й можливостями. Багато компаній, котрі спеціалізуються на аналізі та просуванні сайтів, застосовують такі інструменти, як Google Analytics і Yandex Metrika.

Важливий аспект, який засвідчує популярність веб-сайту – це кількість його відвідувачів. Найбільш доступний спосіб визначення трафіку веб-сайту – лічильник відвідувань. На сьогодні найпопулярнішими серед безкоштовних лічильників є Google Analytics та Yandex Metrika. Усі наявні лічильники визначають кількість трафіку сайту й водночас аналізують поведінку користувачів.

Для проведення дослідження обрано два найпопулярніші інструменти веб-аналітики – Google Analytics та Yandex Metrika. Google Analytics – це безкоштовний інструмент веб-аналітики, який надає статистику й базові аналітичні засоби для оптимізації пошукових систем і маркетингових цілей [3, с. 105]. Ця послуга доступна будь-кому, хто має обліковий запис Google. Сервіс оснащений великою кількістю утиліт та інструментів. Усі вони дають можливість проводити тест сайту, стежити й аналізувати поведінку користувачів на сайті.

Основні функції, які виконує Google Analytics:

- порівняння ефективності рекламних кампаній та ключових слів;
- аналіз внутрішнього пошуку по сайту;
- порівняння показників ефективності вашого сайту із середніми показниками інших сайтів у спільній галузі;
- порівняння даних за різні періоди часу;
- відстеження електронної торгівлі;
- передача призначених для користувача звітів електронною поштою;
- сегментація відвідувачів за регіонами.

Yandex Metrika – це російський аналог Google Analytics, що дає змогу записувати та аналізувати дії користувачів веб-сайту й здійснювати моніторинг його відвідуваності. Великою перевагою лічильника Yandex Metrika є технологія «Webvisor»: вона записує дії відвідувачів веб-сайту, так що їх можна переглянути в «живому відео» [3, с. 208]. Дані про всі відвідування за останні 14 днів зберігаються. За допомогою «Webvisor» можна визначити не лише найпопулярніші сторінки, на які виходять користувачі, але також бачити їхню точну поведінку на веб-сайті, які прийшли туди через конкретний запит із певної пошукової системи.

Переваги та недоліки обраних для дослідження інструментів веб-аналітики – Google Analytics і Yandex Metrics – відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги та недоліки інструментів веб-аналітики

		
	Безкоштовний сервіс	
Переваги	Можна використовувати на ПК та різних цифрових девайсах, які мають підключення до мережі Інтернет.	Зрозумілий та універсальний інтерфейс, не переобтяжений зайвими деталями.
	Здійснює аналіз багатьма мовами, але найточніші дані виходять, коли пошук виконується мовою оригіналу.	Яндекс кращий для здійснення аналізу російською мовою. Є популярнішим у країнах СНД.
	Потужний функціонал, велика кількість різних режимів, фільтрів і налаштувань (близько 80 видів деталізованих звітів).	Сегментація трафіку за різними джерелами, аналіз соціально-демографічної статистики відвідувачів сайту.
	Можливість аналізу статистики конкурентних сайтів.	Можливість sms-доставки звітів у разі технічних несправностей на сайті системи.

Недоліки	Мають обмежені можливості в безкоштовній версії продукту.	
	Надають доступ до статистичних даних третім особам.	
	Має складний інтерфейс, що значно ускладнює роботу з ними, особливо для новачків.	Орієнтований виключно на внутрішній ринок виробника.

Порівнюючи переваги та недоліки Google Analytics й Yandex Metrika, можна зробити висновки: ці системи надзвичайно потужні та володіють широким вибором функцій для дослідження й збору статистичної інформації про веб-сайт і його користувачів. Однак потрібно розумно поставитися до вибору інструменту веб-аналітики, звертаючи увагу на те, що саме підлягає аналізу та (що не менш важливо) якою мовою. Адже, наприклад, Yandex Metrika спеціалізується у вузькому полі аналізу, оскільки зорієнтований на російськомовний ринок.

Проте лише встановлення лічильників не дасть потрібного результату. Дані, отримані за допомогою Google Analytics і Yandex Metrika, потрібно проаналізувати, щоб досягти поставлених цілей.

Отже, найчастіше дані обробляють за такими параметрами:

- загальна кількість унікальних відвідувачів (для ефективності роботи сайту дуже важливо знати загальну кількість унікальних відвідувачів, адже від значення цього критерію залежить проведення більш детальної перевірки);
- розподіл відвідувачів за джерелами (проводиться моніторинг посилань, із яких здійснюються переходи на сайт);
- найпопулярніші сторінки сайту (дає змогу визначити, які саме сторінки сайту активно привертають увагу відвідувачів);
- найпопулярніші пошукові фрази (дає змогу дізнатися, за якими запитами користувачі переходили на сайт та чи були ці запити цільовими).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, визначено основні принципи та методи веб-аналітики. Дотримання принципів розвитку, гнучкості менеджменту й принципу випередження проблем дасть змогу полегшити виконання веб-аналітичної діяльності та покращить її результати.

Системи інтернет-статистики використовуються масово, завдяки своїй зручності й простоті. Найбільш поширені в мережі Інтернет Google Analytics і Yandex Metrika. Кожен із них виконує свої переваги та недоліки. Наприклад, Google Analytics має велику кількість функцій для проведення аналізу, але його складний інтерфейс значно ускладнює роботу навіть для досвідчених аналітиків. Проте потужний функціонал, велика кількість різних режимів, фільтрів і налаштувань дає можливість провести детальний аналіз відвідувачів сайту й оформити дані у формі зручного звіту. Також цей інструмент веб-аналітики виконує аналіз багатьма мовами, але найбільш точні дані виходять під час аналізу англійською мовою – мовою створення цієї системи.

З іншого боку, Yandex Metrika, який має досить зручне й зрозуміле меню, зорієнтований на внутрішній ринок виробника, тобто здійснює аналіз російською мовою. Тому перед проведенням веб-аналітики відвідувачів сайту передусім потрібно проаналізувати всі його характеристики та визначити особливості, а тоді вже обирати інструмент, який найкраще підійде для проведення моніторингу відвідувачів цього веб-ресурсу.

Але важливо пам'ятати, що отримані дані веб-аналітики потрібно обробити за такими основними критеріями, як загальна кількість унікальних відвідувачів, розподіл відвідувачів за джерелами, найпопулярніші сторінки сайту, найпопулярніші пошукові фрази. Вони дають інформацію, яка знадобиться під час подальшого редагування та додавання нового контенту, котрий необхідно змінювати відповідно до отриманих даних веб-аналітики. Ефективність розвитку сайту залежить від того, наскільки детально, точно і якісно здійснюватиметься аналіз за цими параметрами.

Отже, використання інструментів веб-аналітики є необхідним у наш час, адже в епоху інформаційного суспільства й швидкого розвитку Інтернету з'являється ризик великої конкуренції. Якщо Ви прагнете досягнути поставлених бізнес-цілей та збільшити кількість клієнтів, то Вам просто потрібно застосовувати засоби веб-аналітики, які дадуть змогу дізнатися про користувачів більше інформації, що, зі свого боку, сприятиме збільшенню прибутків, подоланню конкуренції й досягненню поставлених завдань.

Джерела та література

1. Авінаш Кошик. Веб-аналітика 2.0 на практиці. Москва: Диалектика, 2011. С. 528.
2. Брайан Клифтон. Google Analytics для професіоналів, 3 вид. Advanced Web Metricswith Google Analytics, 3rd ed. Москва: Диалектика, 2012. 608 с.
3. Джері Ледфорд, Мері Тайлер. GoogleAnalytics 2.0: анализ веб-сайтів = Google Analytics 2.0. Москва: Диалектика, 2008. С. 368.
4. Комплексная веб-аналитика: новая жизнь вашего сайта. Бесплатное электронное издание/кол. авторов; под ред. Анастасии Крыловой. ООО «Ингейт Реклама», 2015. С. 40.
5. Марк Хаслер. Веб-аналітика. Москва: Ексмо, 2010. С. 432.
6. Мелихов, Сарматов. Веб-аналітика: шаг к совершенству. Киев: Аналітик Інтелект Сервіс. С. 112.
7. Яковлев, Довжиков. Веб-аналітика: основы, секреты, трюки. Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2009. С. 272.
8. Jansen, B. J. (2009). Understanding User – WebInteractions via Web Analytics. *Synthesis Lectures on Information Concepts, Retrieval, and Services*. № 6. Morgan & Claypool Publishers.
9. Nakatani, K., & Chuang, T., 2011. A web analytics tool selection method: an analytical hierarchy process approach. *Internet Research*. 21(2), 171–186.
10. Surhone L. M. Web Analytics: Data, Key Performance Indicators, Computer Software, Java Script, Web Browser, Server Log, Web Log Analysis. Betascript Publishing, 2010. P. 47.
11. Garg, A. (2003). The Cost of Information Security Breaches. *The SGV Review*, P. 202.
12. Hitchings, J. (1994). The Needfor a New Approachto Information Security. Paper presented at the 10th.

References

1. Avinash Koshyk. Veb-analytyka 2.0 naprakttytsi / Avinash Koshyk. – M. : Dyalektyka, 2011. – S. 528.
2. Braian Klyfton. Google Analytics dlia profesionaliv, 3 vydannia Advanced Web Metricswith Google Analytics, 3rd ed. – M. : Dyalektyka, 2012. – 608 s.
3. Dzheri Ledford, Meri Tailer. Google Analytics 2.0: analyzveb-saitiv = Google Analytics 2.0. / Dzheri Ledford, Meri Tailer. – M. : Dyalektyka, 2008. – S. 368.
4. Kompleksnaia veb-analytyka: novaia zhyzn vasheho сайта. – Besplatnoe elektronnoe yzdanye.– Kollektyv avtorov pod red. Anastasyu Krylovoi. – ООО «Ynheit Reklama», 2015. – S. 40.
5. Mark Khasler. Veb-analytyka / Mark Khasler.– M. : Eksmo, 2010. – S. 432.
6. Melykhov, Sarmatov. Veb-analytyka: shah k sovershenstvu / Melykhov, Sarmatov. – K. : Analytik Intelkt Servis. – S. 112.
7. Iakovlev, Dovzhykov. Veb-analytyka: osnovy, sekrety, triuky / Yakovlev, Dovzhykov – SPb : BKhV-Peterburh, 2009. – S. 272.
8. Jansen, B. J. (2009). Understanding User – Web Interactions via Web Analytics. *Synthesis Lectures on Information Concepts, Retrieval, and Services* #6. Morgan & Claypool Publishers.
9. Nakatani, K., & Chuang, T., 2011. A web analytics tool selection method: an analytical hierarchy process approach. *Internet Research*, 21(2), 171–186.
10. Surhone L. M. Web Analytics: Data, Key Performance Indicators, Computer Software, Java Script, Web Browser, Server Log, Web Log Analysis. Betascript Publishing, 2010. P. 47.
11. Garg, A. (2003). The Cost of Information Security Breaches. *The SGV Review*, P. 202.
12. Hitchings, J. (1994). The Need for a New Approach to Information Security. Paper presented at the 10 th.

Pakholchuk Yaroslava. Web Analytics Tools for Analyzing Site Visitors. The article explains the reasons for the need to use web analytics tools to achieve business goals and increase the effectiveness of the site. The role of web analytics as an activity aimed at analysis of users of a web resource is analyzed. Despite the large number of foreign and domestic works devoted to the research of web analytics and its tools, it should be noted that scientific literature does not form an established, complete definition of this concept. Web analytics methods are defined and described. The methods provide an opportunity to create more flexible means of evaluation, and also to calculate risks based on statistical data made in the investigated environment, taking into account the time period and user behavior. In this paper, the importance of using web analytics to monitor site visitors is analyzed and substantiated. The objectives of this study were achieved through the analysis of information sources on this topic.

A comparative analysis of web analytics tools was conducted, their advantages and disadvantages are determined. The peculiarities and cases of use of analytical systems are revealed. Problems that are solved by using web analytics and its tools are outlined. The criteria of analyzing site visitors using such web analytics tools as Google Analytics and Yandex Metrics are identified. The article discusses and summarizes the strengths and weaknesses of the chosen web analytics tools.

In the process of scientific research, the following methods were used: the method of scientific generalization, the method of information analysis, generalization, comparison. The practical value of this work is a comparative analysis

of web analytics tools. The obtained results and individual research provisions of the study can be used in further research on this topic.

Key words: web analytics, web analytics tools, google analytics, yandex metrika, counter, audit, usability.

Стаття надійшла до редколегії
07.05.2018 р.

УДК 32:004.8(100)

Іван Сабов

Політичний аспект використання штучного інтелекту

У статті проаналізовано основні аспекти використання технологій штучного інтелекту в політичній сфері. Технології штучного інтелекту та «великих» впливають на основні політичні процеси провідних країн світу, що будують світову політику. Охарактеризовано основні підкатегорії штучного інтелекту, які застосовуються в політичному процесі. Розглянуто процес використання технологій штучного інтелекту під час президентських виборів у США 2016 р., президентських виборів у Франції та референдумі у Великобританії (Brexit). Відображено основні негативні сторони застосування методів і засобів штучного інтелекту в політичній сфері та маніпуляції громадською думкою. Визначено головні перспективи використання технологій штучного інтелекту в політиці й підтримці демократії у світі. Зазначено основні перспективні моделі використання засобів штучного інтелекту для покращення якості роботи політичної сфери. Обґрунтовано необхідність подальших досліджень застосування штучного інтелекту в політичному процесі.

Ключові слова: штучний інтелект, політика, вибори, вибори у США, Брексіт, вибори у Франції, політичний процес, політика.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства неможливо заперечувати вплив інформаційних технологій на всі сфери людської діяльності без винятку. Революційною інформаційною технологією для свого часу, яка поступово охоплює все більше аспектів суспільного життя, є штучний інтелект (ШІ). За досить короткий час свого існування як науки, так і технології, штучний інтелект зумів розвинути ґрунтовну теоретичну та прикладну основу для подальшого розвитку й використання не лише в наукових, але й у комерційних цілях. Засоби штучного інтелекту зараз застосовують у багатьох провідних галузях, таких як промисловість, розваги, електроніка, автомобільна галузь тощо. Винятком не стала й політична сфера, у якій нещодавно розпочали використання прикладних засобів штучного інтелекту з метою впливу на виборців і політичних маніпуляцій. Найбільш відомими такими випадками є вибори президента США у 2016 р., референдум про вихід Великобританії з Європейського Союзу 2017 р. (Brexit). Тобто вже зараз за допомогою засобів штучного інтелекту активно будується та координується світова політика (оскільки США й Британія є одними з ключових політичних гравців не лише в регіоні, а й у світі). Отже, існує потреба в дослідженні впливу прикладних аспектів штучного інтелекту на політичну сферу, у виявленні проблемних і перспективних способів використання цієї технології.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сучасному етапі не існує жодного комплексного дослідження застосування засобів ШІ у політиці. Це пов'язано з тим, що більшість науковців розглядають лише певні аспекти, пов'язані з використанням штучного інтелекту.

Важливе значення мають роботи Керол Каддуладр [2], котра глибоко дослідила процес і засоби застосування ШІ у референдумі в Британії 2016 р. та вперше зробила спробу знайти взаємозв'язки між використанням засобів ШІ тодішнім кандидатом у президенти США Дональдом Трампом і російськими спецслужбами. Також варта уваги спільна праця [1] європейських учених Корінн Кат, Сандри Вахтер, Брента Міттельштадта та Лучіано Флоріді, які дослідили перспективи впровадження ШІ у соціальну систему й здійснили детальний аналіз звітів Білого Дому, Європейського парламенту

та Палати общин Великобританії щодо підготовки суспільства до широкого впровадження штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогодні штучний інтелект та пов'язані з ним галузі набули широкого застосування: від використання у відеоіграх до розробки аналітичних систем, що працюють на основі так званих «великих даних» і вже можуть приймати окремі рішення в процесі своєї роботи без утручання людини.

Штучний інтелект визначає відносини між людиною й машиною, коли машина стає інтелектуальною, вони можуть підключати точки даних, розуміти запити та робити висновки. Машинне навчання й глибинне вивчення – це підкатегорії штучного інтелекту [8].

Модель машинного навчання вже давно поширена в багатьох галузях, але її здатність автоматично пов'язувати складні алгоритми з великими даними набирає обертів протягом останніх кількох років. Це поширюється і на політику.

Із покращенням як візуальної, так і аудіотехнології, та поширенням використання різних каналів соціальних мереж текстові повідомлення й зображення стали новою нормою, за допомогою якої політичні партії взаємодіють із виборцями. Застосування техніки нейронної мережі або глибного навчання дає політичним партіям можливість фактично вивчати, як ці тексти та зображення можуть формувати громадську думку.

Політичні образи створюються, аби переконати виборців голосувати за або проти будь-якої політичної партії. Використання нейронної мережі може допомогти виконати це завдання для політиків. Це забезпечує вплив на людей та об'єкти, які є політично значимими.

Ця технологія стає звичайною в політичних кампаніях, а деякі вчені й журналісти навіть стверджують, що це має вирішальне значення для перемоги Дональда Трампа в нещодавніх президентських виборах у США [2].

Протягом усієї новітньої історії політичні кандидати мали лише обмежене число інструментів для того, щоб зрозуміти настрої та отримати підтримку електорату. Частіше за все вони повинні були покладатися на припущення. Зараз ці дані можуть бути використані для підвищення ефективності виборчої кампанії.

Системи машинного навчання ґрунтуються на статистичних методах, які можуть автоматично визначати шаблони даних. Статистичні методи, що використовуються системами машинного навчання, можуть автоматично ідентифікувати моделі у великій кількості даних [8]. Ці системи вже можуть передбачити, які конгресні законопроекти США пройдуть, зробивши алгоритмічні оцінки тексту законопроекту, а також інші змінні, такі як перелік лобістами цього законопроекту й навіть пора року, коли його подано на розгляд.

Машинне навчання зараз також застосовують у виборчих кампаніях, щоб залучити більше виборців та допомогти їм бути «більш обізнаними» щодо ключових політичних питань.

Штучний інтелект може використовуватися для маніпулювання окремими виборцями й цілими групами виборців. Під час президентських виборів у США на 2016 р. компанія з інформаційних технологій «Cambridge Analytica» розгорнула масштабну рекламну кампанію, спрямовану на переконання виборців на основі їхньої індивідуальної психології [6].

Ця надзвичайно складна «операція» спиралася на «великі дані» й машинне навчання, щоб впливати на емоції людей. Окремі виборці отримали різні повідомлення на основі прогнозів про їх схильність до певних подразників. Параноїк отримав оголошення з повідомленнями, що ґрунтуються на страху. Люди з консервативною схильністю отримували оголошення з аргументами на основі традицій спільноти. Це було забезпечено наявністю в режимі реального часу даних про виборців, від їхньої поведінки в соціальних мережах до їхніх споживчих моделей і відносин. Їхні «сліди» користування Інтернетом (ідеться про файли «cookies» та аналіз профілю користувача в соціальних мережах) застосовували для створення унікальних поведінкових і психографічних профілів [7].

Проблема з цим підходом до використання ШІ – це не сама технологія, а той факт, що агітація є прихованою та містить оманливі політичні посилання. Особливо корисне застосування ШІ кандидатами з гнучкою політичною програмою, такими як Дональд Трамп. Для кожного виборця надсилаються повідомлення й аргументи на користь Трампа, виходячи з політичних та суспільних переконань виборця. Ключовим є просто знайти правильні емоційні тригери для стимулювання кожної людини [7].

Ми вже знаємо, що ШІ може бути використаний для маніпуляції громадською думкою. На загальних виборах у 2017 р. у Великій Британії широко застосовували масові політичні боти, які поширювали дезінформацію та фальшиві новини в соціальних мережах [3]. Те ж саме відбулося під час президентських виборів у США 2016 р. й кількох інших ключових політичних виборів у світі.

Ці боти є автономними обліковими записами, які запрограмовані на агресивне розповсюдження односторонніх політичних повідомлень для створення ілюзій громадської підтримки. Ця тактика все частіше застосовується задля формування громадського дискурсу й спотворення політичних настроїв.

Зазвичай, замасковані як звичайні людські облікові записи, боти поширюють дезінформацію та спричиняють погіршення політичного клімату на таких сайтах, як Twitter і Facebook. Вони можуть бути використані для висвітлення негативних повідомлень у соціальній мережі про кандидата серед представників демографічної групи, яка, найімовірніше, проголосує за них, а ідея полягає в тому, щоб завадити їм проголосувати в день виборів [7].

На виборах 2016 р. такі боти навіть проникли у Twitter-хештеги і Facebook-сторінки, які використовуються прихильниками Хілларі Клінтон для поширення автоматичного негативного змісту.

Боти були також застосовані на вирішальному етапі президентських виборів у Франції 2017 р., розмістивши низку листів від команди кандидата Еммануеля Макрона на Facebook і Twitter. Інформаційна дамба також містила те, що, за словами Макрона, є хибною інформацією про його фінансові операції. Мета #MacronLeaks полягала в тому, щоб створити розповідь про те, що Макрон був шахраєм і лицеміром – загальна тактика, яку використовують боти, щоб підштовхнути суспільство до обговорення теми й домінувати в соціальних каналах [5].

Легко звинувачувати технологію ШІ у світових несправедливостях (навіть у разі поразки у виборах), але сама технологія не є, по суті, шкідливою та загрозовою. Алгоритмічні інструменти, які використовуються для введення в оману, дезінформування та плутанини, можуть також бути застосовані для підтримки демократії.

Програмне забезпечення може бути використане для ефективного проведення кампаній етично й легітимно. Наприклад, ми можемо програмувати політичні боти, коли люди діляться статтями, що містять відомості про дезінформацію. Вони можуть видавати попередження, що інформація є підозрілою та пояснює чому. Це допомагає розвінчати такі відомі фейки, як стаття, у якій стверджувалося, що Папа Римський схвалив Трампа як президента США [4].

Технології ШІ можуть застосовуватися для ефективної комунікації між виборцями та кандидатами й обраними представниками.

Виходячи з цих даних, ми можемо розгорнути кампанії мікротаргетингу, які дають змогу певним чином «виховувати» та навчати виборців у різних політичних питаннях, щоб допомогти їм бути обізнаними в питаннях політики [1].

Люди часто перевантажені політичною інформацією в теледебатах і газетах. ШІ може допомогти їм виявити політичні позиції кожного кандидата на основі того, про що вони найбільше турбуються. Наприклад, якщо людина зацікавлена в екологічній політиці, інструмент націлювання на ШІ може бути використаний, щоб допомогти їм з'ясувати, що кожна сторона заявляє про навколишнє середовище у своїй передвиборчій програмі [1,7]. Важливо, що персоналізована політична реклама повинна служити виборцям і допомагати їм бути більш проінформованими, а не використовуватись усупереч їхнім інтересам.

Оскільки машинне навчання, глибинне навчання та ШІ невпинно продовжують розвиватися, настав час починати експерименти щодо того, як ці технології можуть допомогти політичним партіям працювати швидше, краще й ефективніше. Він може бути використаний для отримання значущої статистики з даних та автоматизації наявних операцій, здійснення ефективного політичного процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на сучасному етапі технології штучного інтелекту використовуються у політичній сфері з метою дискредитації опонуючих кандидатів та введення в оману виборців за допомогою висвітлення неправдоподібної або ж односторонньої інформації. Ці технології були застосовані у провідних політичних подіях світу – виборах президента США у 2016, референдумі про вихід Великобританії з ЄС (Брексіт) та виборах президента у Франції. Такі аспекти застосування технології дискредитують її як таку, не розкриваючи її потенціалу та перспективних можливостей використання в політичній сфері та підтримці демократії. Існує потреба

в подальших дослідженнях застосування ШІ в політиці, розробці ефективних моделей залучення ШІ до управління державою, використання технології для ефективності спілкування між населенням й органами державної влади.

Джерела та література

1. Artificial Intelligence and the 'Good Society': the US, EU, and UK approach / [C. Cath, B. Mittelstadt, S. Wachter та ін.]. *Science and Engineering Ethics*. 2017. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11948-017-9901-7>.
2. Bove B. Can Ai be used to run political systems? Bove bove. 2017. URL: <http://dataconomy.com/2017/09/artificial-intelligence-political-systems/>
3. Cadwalladr C. The great British Brexit robbery: how our democracy was hijacked. *The Guardian*. 2017. URL: <http://davelevy.info/wp-content/uploads/2015/03/great-british-brexit-robbery.pdf>.
4. Karanbir Singh: Machine Learning, Deep learning, and Artificial Intelligence in Politics. *Tetra noodle*. 2018. URL: <https://tetranoodle.com/machine-learning-deep-learning-and-artificial-intelligence-in-politics/>.
5. Patterson D. How political campaigns use big data to get out the vote [Електронний ресурс]. *Tech Republic*. 2018. URL: <https://www.techrepublic.com/article/how-political-campaigns-use-big-data-to-get-out-the-vote/>.
6. Polhemus L. Artificial Intelligence and Politic. *Futurism*. 2016. URL: <https://futurism.media/artificial-intelligence-and-politics>.
7. Polonski V. How artificial intelligence conquered democracy. *Independent*. 2017. URL: https://www.independent.co.uk/news/long_reads/artificial-intelligence-democracy-elections-trump-brexit-clinton-a7883911.html.
8. Winston P. H. Artificial Intelligence. Third Edition. 1993. URL: <https://courses.csail.mit.edu/6.034f/ai3/rest.pdf>.

Sabov Ivan. Political Aspect of the Use of Artificial Intelligence. The article analyzes the main aspects of the use of technologies of artificial intelligence in the political sphere. Technologies of artificial intelligence and «big» influence the main political processes of the leading countries of the world, building a world politics. Characterized by the main categories of artificial intelligence used in the political process. The process of using artificial intelligence technologies in the US presidential election in 2016, the presidential election in France and the referendum in the UK (Brexit) are considered. The main negative aspects of the application of methods and means of artificial intelligence in the political sphere and manipulation of public opinion are shown. The main perspectives of the use of technologies of artificial intelligence in politics and support of democracy in the world are determined. The main prospective models of use of means of artificial intelligence for improving the quality of work in the political sphere are outlined. The necessity of further researches on the use of artificial intelligence in the political process is substantiated.

Key words: artificial intelligence, politics, elections, US elections, Brexit, elections in France, political process, politics.

Стаття надійшла до редколегії
19.04.2018 р.

УДК 329

Ярослав Ярош

Роль SWOT-аналізу в діяльності політичних партій

У статті розкрито сутність SWOT-аналізу, який дає можливість визначити сильні й слабкі сторони в діяльності політичних партій. Мета дослідження – теоретико-методологічне обґрунтування використання SWOT-аналізу для політичної конкуренції партій. З'ясовано, що методика дає змогу визначити переваги й недоліки у функціонуванні політичних партій під час політичної діяльності. SWOT-аналіз може виступати ефективним інструментом щодо підвищення конкурентоспроможності політичних партій під час виборчих кампаній. Обґрунтовано, що у виборчих процесах парламентським та непарламентським політичним партіям здійснювати агітацію доводиться все важче. Це пов'язано з високим рівнем політичної конкуренції, великою кількістю суб'єктів політичного процесу, перенасиченням інформацією щодо діяльності політичних партій тощо. Акцентовано увагу на тому, що під час виборів потрібно виконувати стратегічні пріоритети, виконувати тактичну діяльність і пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, використовувати політичний менеджмент в управлінні, а отже, здійснювати

© Ярош Я., 2018

стратегічне управління. Зазначено, що важливим інструментом стратегічного управління, який комплексно оцінює внутрішні й зовнішні чинники, що впливають на специфіку політичної конкуренції, є SWOT-аналіз. За його допомогою створюється матриця можливостей і загроз зовнішнього середовища, сильних та слабких сторін у функціонуванні політичних партій. SWOT-аналіз дає змогу поліпшити діяльність політичних партій і надає їм альтернативну інформацію щодо подальшого розвитку.

Ключові слова: вибори, політична партія, політична конкуренція, стратегія, SWOT-аналіз.

Постановка наукової проблеми та її значення. У політичних режимах через політичні партії громадяни та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливих суб'єктів політики. У сучасному політичному процесі політичні партії є найбільш активними суб'єктами політики. Тому інтерес політичної науки є значним до них.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Останнім часом активізувалося проведення досліджень щодо діяльності політичних партій серед українських дослідників. Цю проблематику вивчають В. Горбулін, О. Дем'янчук, М. Михальченко, В. Полохало, О. Жданов, А. Романюк, В. Лебедюк, Ю. Морозюк, О. Якубовський, С. Рябов, М. Примуш, Ю. Шведа, В. Якушик та ін. [1; 2]. Однак стан теоретико-методологічних засад дослідження політичних партій залишається недостатньо розробленим. Викладені окремими авторами дослідження щодо ролі SWOT-аналізу в діяльності політичних партій є не впорядкованими та не дають змоги комплексно осмислити цю методiku.

Мета дослідження – теоретико-методологічне обґрунтування використання SWOT-аналізу для політичної конкуренції партій. Методика дає змогу визначити сильні й слабкі сторони в діяльності політичних партій.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Важливим інструментом стратегічного планування для політичних партій є методика SWOT-аналізу. Її методiku запропонував К. Ендрюс, досліджуючи економічні складові політики. SWOT-аналіз за назвою утворюється за першими буквами англійських слів, а саме: *strength* (сила), *weakness* (слабкість), *opportunities* (можливості), *threats* (загрози) [1, с. 105].

Методiku засновано на дослідженні й структуризації знань про поточну ситуацію та тенденції, а пізніше вона стала використовуватись у широкому значенні – для конструювання стратегій. Як зазначає Ю. Кобець, «метод SWOT є підходом, який дає змогу провести спільне вивчення внутрішнього та зовнішнього середовища. Застосовуючи його, можемо встановити лінії зв'язку між силою й слабкістю, які наявні в системі, та зовнішніми загрозами й можливостями» [3, с. 53]. Цей аналіз передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей і після цього – установлення взаємозв'язку між тими, які в майбутньому можуть бути використані для формулювання стратегії в політичній діяльності.

У виборчих процесах парламентським та непарламентським політичним партіям, доводиться все важче здійснювати агітацію. Це пов'язано з високим рівнем політичної конкуренції, великою кількістю суб'єктів політичного процесу, перенасиченням інформацією щодо діяльності політичних партій тощо. У зв'язку з цим виникає потреба підвищувати конкурентоспроможність функціонування політичних партій через розуміння можливостей і труднощів, із якими вона може зіткнутися в політичній діяльності. Під час виборчих кампаній потрібно визначати стратегічні пріоритети, виконувати тактичну діяльність, пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, використовувати політичний менеджмент в управлінні, а отже, здійснювати стратегічне управління. Важливим інструментом стратегічного управління, що комплексно оцінює внутрішні й зовнішні чинники, які впливають на специфіку політичної конкуренції, є SWOT-аналіз.

Цей аналіз не містить остаточної інформації для прийняття політичних рішень, але дає змогу впорядкувати процес обмірковування інформації з використанням власних думок й оцінок. SWOT-аналіз сприяє формуванню загального переліку стратегій політичних партій з урахуванням їхніх можливостей та специфіки через адаптацію до середовища або здійснення впливу на нього. Застосування SWOT-аналізу пояснюються тим, що стратегічне управління пов'язане з різносторонньою інформацією під час виборів, яку потрібно збирати, обробляти та аналізувати. Звідси – потреба організації такої роботи.

Виконуючи SWOT-аналіз діяльності політичних партій, потрібно ретельно визначити сферу кожної складової SWOT-аналізу (сила, слабкість, можливості, загрози), використовувати різносторонню вхідну інформацію та уникати простих висновків. Зазвичай, SWOT-аналіз має проводитися за участю найбільш активних і впливових членів політичної партії. Це може бути корисним для визначення слабких та сильних сторін, які відомі активу політичної партії, через застосування методу «мозкового

штурму». Підвищити якість аналізу можна залученням до його проведення експертів й осіб, котрі не є членами політичної партії, але які зможуть виступити незалежними арбітрами у визначенні переваг і недоліків політичної партії. Застосовуючи SWOT-аналіз, варто використовувати дослідження громадської думки, що, зі свого боку, дасть змогу акцентувати увагу на певних моментах діяльності політичної партії.

Сильними сторонами політичної партії можуть бути вже наявні в іміджевій конструкції характеристики, які сприймаються як позитивні для цільових електоральних груп, на які спрямовано політичну діяльність. Важливо зазначити, що для нецільових електоральних груп ці іміджеві характеристики можуть не сприйматися як позитивні, а навпаки – можуть бути в певних випадках негативними. Зі свого боку, саме ці позитивні іміджеві характеристики формують рейтинг політичної партії (табл.1).

Слабкими сторонами політичної партії, відповідно, будуть ті відомі іміджеві конструкції, що сприймаються цільовими групами як негативні. Такі складові частини іміджу створюють ту частину поточного негативного рейтингу політичної партії, яка в межах виборчої кампанії є доступною для зміни (табл. 1).

Таблиця 1

Загальні характеристики сильних і слабких сторін політичних партій (SWOT-аналіз)

Сильна сторона (потенційна внутрішня перевага)	Слабка сторона (потенційний внутрішній недолік)
1	2
Конкурентні переваги (унікальність, представлення конкретної цільової електоральної групи)	Відсутність реальних конкурентних переваг (відсутність унікальності, представлення конкретної цільової електоральної групи)
Чітка світоглядна позиція (ідеологія)	Розмита або відсутня світоглядна позиція (ідеологія)
Харизматичний та відомий лідер	Відсутність харизматичного та відомого лідера
Досвід попередніх виборчих кампаній	Відсутність досвіду попередніх виборчих кампаній («новачок» у політиці)
Парламентська партія (лобізм)	Не парламентська партія
Наявність наступальної стратегії чи іншої обґрунтованої стратегії	Відсутність обґрунтованої стратегії
Наявність чіткої передвиборної програми	Відсутність чіткої передвиборної програми
Розгалужена й дієва мережа місцевих партійних осередків	Відсутність розгалуженої мережі місцевих партійних осередків
Зростання лояльності та чисельності цільових електоральних груп (поточний рейтинг)	Утрата репутації у виборців (поточний антирейтинг)
Знання політичного ринку, можливість захисту від конкурентів	Незнання політичного ринку
Наявність ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо) та доступ до особливих ресурсів	Відсутність достатніх ресурсів (адміністративних, матеріальних, інформаційних, демографічних тощо)
Використання політичного менеджменту в управлінні	Відсутність професійного управління та менеджменту
Відомість та репутація партії	Погана репутація партії та її лідера
Професійний кадровий потенціал, високий рівень мотивації	Відсутність кваліфікованих кадрів, низький рівень мотивації

Під можливостями важливо розуміти ті позитивні характеристики іміджу політичної партії, яких в іміджевій конструкції організації немає, але які затребувані електоральними групами. На етапі стартової діагностики в рамках фокус-груп формується ідеальний образ та іміджеві характеристики політичної партії і її кандидатів. Подальше впровадження іміджевих характеристик політичної партії дасть змогу, з одного боку, закріпити вже наявну електоральну підтримку, а з іншого – залучити нових представників електоральних груп, для збільшення електорального рейтингу організації. Під можливостями варто розглядати ті позитивні характеристики, які затребувані електоральними групами,

упровадження яких в іміджеву конструкцію політичної партії дасть змогу збільшити електоральний рейтинг.

Під загрозами важливо розуміти ті іміджеві характеристики, які відсутні в іміджі політичної партії, але є негативними для електоральних груп і впровадження яких в іміджеву конструкцію організації призведе до зниження електорального рейтингу. Ці негативні характеристики можна виявити на етапі стартової діагностики в рамках фокус-груп. Наприклад, за допомогою питання: за яку політичну партію, що володіє певними рисами й характеристиками ви б не проголосували ніколи?

Таблиця 2

Загальні характеристики можливостей та загроз у діяльності політичних партій (SWOT-аналіз)

Потенційні зовнішні можливості	Потенційні зовнішні загрози
Економічний розвиток держави	Економічна криза, інфляція
Соціально-політична стабільність	Високий конфліктний потенціал суспільства
Нормативно-правова база, яка гарантує права й можливості партій	Нормативно-правова протидія з боку партії влади (відмова у реєстрації тощо)
Самозаспокоєність ключових конкурентів	Активізація «старих» і «нових» конкурентів (партій, блоків, коаліцій)
Розширення діяльності на інші цільові електоральні групи, захист і задоволення їхніх потреб	Зміни в потребах електоральних груп

У SWOT-аналізі здійснюється оцінка ситуації, у якій може виконуватися політична діяльність партій. Для цього важливо проаналізувати об'єктивні умови, які дають змогу оцінити, які є зовнішні можливості та загрози під час політичної конкуренції.

Під час розробки стратегії для політичної партії потрібно чітко уявляти можливості й загрози на кожному з етапів виборчої кампанії. Для ефективної конкурентної боротьби слід зменшити вплив факторів, які заважають реалізувати стратегію.

Таблиця 3

Взаємодія елементів у SWOT-аналізі

Сторона	Можливості	Загрози
Сильні сторони	Заходи, які потрібно здійснити, щоб використати сильні сторони політичної партії для реалізації можливостей	Заходи, які використовують сильні сторони політичної партії для запобігання загрозам
Слабкі сторони	Заходи, які потрібно здійснити, щоб мінімізувати слабкі сторони політичної партії, використовуючи наявні можливості	Заходи, які мінімізують слабкі сторони для запобігання загрозам

Аналізуючи сильні та слабкі сторони, обов'язково слід звернути увагу на внутрішньопартійну демократію й політичну культуру лідерів політичної партії. Ці чинники визначатимуть можливості й обмеження під час вибору напрямів розвитку організації. Здійснюючи аналіз ринку й загроз проведення виборчої кампанії, потрібно провести детальний аналіз ключових конкурентів, а саме парламентських політичних партій. Це дасть змогу краще зрозуміти сильні сторони політичної партії під час виборчої кампанії й проаналізувати можливі дії конкурентів при виборі нової стратегії або створення нового бренду. Суть методу SWOT-аналізу, полягає в зіставленні даних про зовнішнє й внутрішнє середовище крізь призму подальших загроз і можливостей для діяльності політичних партій.

Перевагою SWOT-аналізу є можливість здійснювати систематизацію знань про внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на процес стратегічного планування й політичну конкуренцію парламентських партій. Недоліками SWOT-аналізу, які потрібно враховувати, є неможливість з'ясування всіх можливостей і

загроз, суб'єктивність вибору через ранжування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, постійна зміна зовнішніх умов.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження політичних партій дають змогу з'ясувати місце цих суб'єктів політики в політичному процесі. SWOT-аналіз передбачає виявлення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей і після цього встановлення взаємозв'язку між ними, які в майбутньому можуть бути використані для формування стратегії в політичній діяльності. Застосування SWOT-аналізу в діяльності політичних партій має важливе значення, оскільки його методика – це ефективний та доступний механізм оцінки стану політичної конкуренції. Він дає змогу систематизувати проблемні аспекти, краще розуміти ресурсні можливості, які слід використовувати під час виборчої кампанії, відстежувати загальний стан політичного ринку, утілювати нові потенційні можливості краще й швидше, ніж політичні опоненти, приймати вчасні та стратегічні рішення, які стосуються політичної діяльності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення політичних технологій, які використовуються парламентськими партіями під час політичної конкуренції.

Джерела та література

1. Горбулін В., Качинський А. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НСІД, 2010. 228 с.
2. Дем'янчук О. SWOT-аналіз політичної системи України в модернізаційній парадигмі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Кураса*. 2011. № 6 (56). С. 12–25.
3. Кобець Ю. Використання SWOT-аналізу в дослідженнях політичних систем. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук. праць/за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. – Луцьк: Вежа-Друк, 2018. Вип. 7. С. 52–58.
4. Коновалова О. SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm.
5. Модель SWOT-аналіза. URL: <https://davtyan.pro/model-swot-analiza/>
6. Технологія SWOT-аналіза. URL: <https://personalimage.ru/articles/facilitation/tekhnologiya-swot-analiza/>
7. Тосько Р., Новікова А. Застосування методики SWOT-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної політики. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 337–340.
8. SWOT-аналіз: правила и примеры составления. URL: <https://www.gd.ru/articles/8078-swot-analiz>.

References

1. Horbulin V., Kachynskiy A. Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky: monohrafiia. Kyiv: NSID, 2010. – 228 s.
2. Demianchuk O. SWOT-analiz politychnoi systemy Ukrainy v modernizatsii nii paradyhmi / O. Demianchuk // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. Kurasa. 2011. – № 6 (56). – S.12–25.
3. Kobets Yu. Vykorystannia SWOT-analizu v doslidzhenniakh politychnykh system. Politolohichni chytannia imeni profesora Bohdana Yarosha : zb. nauk. pr. / za zah. red. V. I. Bortnikova, Ya. B. Yarosha. – Lutsk : Vezha-Druk, 2018. – Vyp. 7. – S.52–58.
4. Konovalova O. SWOT-analiz yak osnovnyi instrument stratehichnoho upravlinnia, yoho perevahy i nedoliky. URL: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58123.doc.htm.
5. Model SWOT-analyza. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://davtyan.pro/model-swot-analiza/>
6. Tekhnolohyia SWOT-analyza. URL: <https://personalimage.ru/articles/facilitation/tekhnologiya-swot-analiza/>
7. Tosko R., Novikova A. Zastosuvannia metodyky SWOT-analizu dlia formuvannia stratehii zmitsnennia natsionalnoi bezpeky v sferi derzhavnoi polityky / R. Tosko, A. Novikova // Molodyi vchenyi. 2016. – № 4 (31). – S. 337–340.
8. SWOT-analiz: pravyla y prymery sostavleniya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.gd.ru/articles/8078-swot-analiz>.

Yarosh Yaroslav. The Role of SWOT-Analysis in the Activities of Political Parties. The article reveals the essence of the SWOT-analysis, which gives the opportunity to identify strengths and weaknesses in the activities of political parties. The aim of the study is theoretical and methodological justification for the use of the SWOT-analysis for the political competition of parties. It was found that the method allows determining the strengths and weaknesses in the functioning of political parties during political activities. SWOT-analysis can be an effective tool for enhancing the competitiveness of political parties during election campaigns. It is proved that in the electoral processes parliamentary and not parliamentary political parties will have to campaign harder. This is due to the high level of

political competition, a large number of subjects involved in the political process, by the glut of information on the activities of political parties and the like. The attention is focused on the fact that during the elections it is necessary to define strategic priorities, to carry out tactical operations and adapt to changes in the external environment, to use political management in the management and, therefore, to exercise strategic control. It is noted that the SWOT-analysis is an important tool of strategic management that comprehensively evaluates internal and external factors that affect the specificity of competition policy. The SWOT-analysis generates a matrix of opportunities and threats in the external environment, strengths and weaknesses in the functioning of political parties. SWOT-analysis helps to improve the activities of political parties and gives them alternative information for further development.

Key words: elections, political party, political competition, strategy, SWOT-analysis.

Стаття надійшла до редколегії
22.04.2018 р.

РОЗДІЛ III

Регіональні студії

Лукаш Войцешак

Проблема потенциального импорта Польшей энергии от Калининградской атомной электростанции

Цель статьи заключается в том, чтобы показать проблему возможного импорта в Польшу энергии, произведенной на Калининградской атомной электростанции. Автор раскрывает причины нежелания Польши закупать энергию с Калининградской АЭС, в то же время рассказывая о судьбе этого проекта и разъясняя позицию Польши по этому вопросу. В статье представлена возможность экспорта электроэнергии из Калининградской области, а также показано значение электростанции в Висагинас, которая, при условии ее постройки, могла бы снабжать Польшу электричеством, составляя конкуренцию для Калининградской АЭС. По мнению автора, в обозримом будущем Польша не будет приобретать энергию, произведенную на Калининградской атомной электростанции.

Ключевые слова: Польша, Калининградская область, импорт, энергия, атомная электростанция.

Атомная электростанция, которая должна быть сооружена в Калининградской области РФ, нацелена в первую очередь на экспорт получаемой электроэнергии. Соседствующая с Калининградской областью Польша, северо-восточная часть которой сталкивается с проблемой снабжения электроэнергией, может восприниматься как потенциальный экспортер энергии. Однако похоже, что Польша не заинтересована покупкой электроэнергии от Калининградской АЭС.

Цель этой статьи заключается в том, чтобы показать проблему возможного импорта в Польшу энергии, полученной от Калининградской атомной электростанции. Можно сформулировать гипотезу, что в обозримом будущем Польша не будет заинтересована покупкой энергии от Калининградской АЭС. При этом стоит задаться вопросом, что является причиной польской позиции и каковы возможности потенциальной покупки энергии с этой АЭС. Важно также выявить причины задержки строительства Калининградской атомной электростанции.

Как предусмотрено в Энергетической политике Польши до 2030 года, с 2009 года «главные направления энергетической политики включают, помимо развития производственной мощности электростанций, развитие передаточной и распределительной мощности линий электропередач, а также увеличение возможности обмена электроэнергией с соседними странами» [8, с. 9]. Хотя политика в области энергетики Польши предполагает использование угля в качестве основного топлива для электроэнергетики, все сильнее слышны заявления о необходимости использовать энергию, которая в значительно меньшей степени представляет угрозу для окружающей среды – особенно заметно давление преимущественно со стороны ЕС, который настаивает на отказе от угля в качестве энергетического сырья. В связи с этим появились планы развития атомной энергетики, что, конечно же, вызывает множество разногласий.

Польша является одним из немногих государств в регионе, которое не имеет собственной атомной электростанции, а на строительство такого объекта может уйти более десяти лет [1, стр. 26], что заставляет принимать во внимание возможность импорта энергии с расположенных неподалеку атомных электростанций. Калининградскую атомную электростанцию строили недалеко от города Неман и границы с Литвой. Планируется построить два энергоблока мощностью по 1150 мегаватт каждый, которые были бы готовы в 2016 и 2018 году соответственно. Электростанция должна обеспечивать энергетическую безопасность Калининградской области, однако целых две третьих производимого там электричества должно идти на экспорт, в том числе и в Польшу (а также

преимущественно в Германию и Литву). Чтобы обеспечить поставки в Польшу, Россия рассматривала возможность прокладки кабеля, соединяющего Калининград с Эльблонгом [6]. Кроме того в области было отмечено снижение энергопотребления, чему способствовали экономические сложности, вызванные снижением цен на нефть и введенными санкциями [14, с. 23], однако независимо от этого, экспорт производимой в будущем энергии следует признать основной целью ее строительства.

К 2017 году планируется построить непосредственное межсистемное соединение из Калининградской области в Польшу (Мамоново – Ольштын) с общей пропускной способностью 600 МВт (первоначально планировалось 1140 МВт), что требует капиталовложений в размере до 1 млрд евро [4]. Экспорт электроэнергии в Польшу стал бы возможным по новым линиям электропередач между РП и Калининградской областью. В мае 2010 года Россия пригласила Польшу к участию в строительстве электростанции, а в перспективе должна была начаться совместная продажа электричества в Европу. Однако это предложение не вызвало соответствующей реакции со стороны Польши, хотя в ноябре 2012 года польский министр транспорта Славомир Новак заявил, что Польша может рассмотреть возможность интеграции своей энергетической системы с Калининградской электростанцией [12, с. 72].

Особенно важное значение для Польши имеют хорошие отношения с Литвой, которая стала для нее одним из важных партнеров в энергетических отношениях. Польско-литовское сотрудничество включает конкретные проекты электроэнергетических линий (так называемые энергетические мосты), стороной которых была бы также Швеция. Поставщиком энергии могла бы быть литовская электростанция в Висагинас. После закрытия Игналинской электростанции именно эта электростанция могла бы поставлять энергию в Польшу. Однако потенциально возможным было бы снабжение Польши энергией, произведенной на Калининградской электростанции. Концепцию строительства Калининградской электростанции следует рассматривать в контексте стараний замкнуть Балтийское энергетическое кольцо, являющееся конкуренцией для так называемого кольца BRELL, объединяющего Беларусь-Россию-Эстонию-Латвию-Литву.

Для властей ЕС важно развитие трансевропейских линий, в том числе тех, которые служат для передачи электроэнергии [17, с. 507]. ЕС потребовал от России, чтобы до конца 2013 года она заключила соглашение с балтийскими государствами, предусматривающее их десинхронизацию, т. е. выход из постсоветской сети ОЭС, что означало бы разрыв так называемого кольца BRELL (Беларусь-Россия-Эстония-Латвия-Литва). Проблема состояла в том, что ENTSO-E не хотела принять заявку от России в 2011 году о внесении планируемых соединений Калининградской области с Литвой и Польшей в свой десятилетний план развития сети (TYNDP), аргументируя это тем, что в начале должны быть заключены соглашения между системными операторами заинтересованных государств. Это не позволило стараться получить дополнительное финансирование этих инвестиционных проектов за счет средств ЕС [4].

Следует упомянуть, что Литва, Латвия и Эстония хотели иметь синхронизированное соединение с общеевропейской энергетической системой ENTSO-E. После их вступления в ENTSO-E Калининградская область стала бы энергетическим анклавом – импорт и экспорт электричества стал бы крайне сложным [11]. В сфере энергетики ЕС стремился к существованию на своей территории регулируемого пространства, что привело бы к появлению внутреннего рынка, способного гарантировать энергетическую безопасность [15, с. 138]. Отсутствие заинтересованности со стороны Польши и балтийских государства сотрудничеством с Россией привело к тому, что в 2013 году строительство электростанции было приостановлено. Однако эта инициатива может все-таки снова стать актуальной при более благоприятных политических условиях.

В декабре 2014 года президент Путин подчеркнул, что в Калининградской области появится атомная электростанция [3]. Ссылаясь на эти слова, генеральный подрядчик объекта подтвердил, что он по-прежнему ведет строительство объектов инфраструктуры электростанции, а работы в полном объеме могут быть возобновлены в течение полугода со дня выдачи соответствующего решения. Однако в марте 2015 года сообщалось об объявлении конкурса на продвижение проекта в масс-медиа. Цель России заключалась в размораживании строительства атомной электростанции в Калининградской области с помощью польских компаний. Польша не выразила заинтересованности в участии в строительстве электростанции. Этот проект был также непосредственной конкуренцией

для аналогічного проекту, реалізуемого польською компанією PGE EJ1. Тем не менше при більш сприятливих політичних обставинах проект може бути реалізований [2].

Строительство Балтийской атомной электростанции сталкивается с многочисленными проблемами, поскольку российской стороне не удалось найти стратегического инвестора для инвестиции (он должен был бы получить 49% долей в проекте), что влечет за собой проблемы финансового характера, дополнительно усугубленные сложной экономической ситуацией государства. Анастасия Кузнецова, курирующая экономические вопросы на областном уровне, сообщила, что элементом оживления инвестиции должно стать привлечение к ней польских инвесторов. В российских СМИ также появился вопрос соединения электроэнергетических сетей Калининградской области и страдающего от дефицита электроэнергии Варминско-мазурского воеводства. Губернатор эксклава Николай Цуканов в интервью для местных СМИ в конце июня 2015 года утверждал, что «поляки предлагают построить соединение с Балтийской атомной электростанцией» [2].

Как утверждал Хенрик Литвин, российские инвестиции в Польшу столь незначительны, поскольку нет реальной заинтересованности российской стороны. Предложения, подаваемые Россией, по строительству атомной электростанции в Калининградской области не были *de facto* конкретными предложениями. Они, к сожалению, зачастую имели форму свободно высказанных мыслей, в то же время являясь своего рода интеллектуальной провокацией, и не представляли собой конкретной инициативы [10, с. 75]. Польские власти, которые также планируют строительство собственной атомной электростанции, несмотря на переговоры, ведущиеся между польскими и российскими энергетическими компаниями и сетевыми операторами, а также несмотря на нарастающее давление с российской стороны, не приняли положительное решение ни по вопросу строительства соединения, ни по вопросу импорта энергии из Калининградской области [4].

Особое расположение Калининградской области между Польшей, Литвой и Швецией позволяет вести торговлю энергией, способствуя улучшению сотрудничества между Западом и Востоком [13, с. 136]. Электростанция в Калининграде теоретически могла бы снабжать Польшу (особенно Варминско-мазурское воеводство и север Мазовецкого региона). Казалось бы, что экономические соображения окажутся сильнее политических, одновременно способствуя укреплению сотрудничества между Польшей и Калининградской областью [16, с. 69]. Однако похоже, что в этом случае ключевое значение имеет нежелание более тесно сотрудничать с Россией. Особенно важно также то, что Калининградская электростанция является конкуренцией для потенциальной литовской атомной электростанции в попытках заполучить клиентов, в том числе в Польше [7, с. 310]. Ожидаемый дефицит электроэнергии в регионе Балтийского моря является обоснованием для обоих проектов, однако строительство электростанции планируют также и другие государства, например, Польша и Беларусь [12, с. 72-73]. С другой стороны Германия, которая уже в 2011 году отказалась от использования атомных электростанций [5, с. 275], заявила, что она заинтересована поставками энергии из Калининграда [9].

В свете представленных в статье размышлений, следует утверждать, что энергия, полученная от Калининградской электростанции, в обозримом будущем не будет приобретаться странами, расположенными в этой части Европы. По поводу причин нежелания Польши импортировать энергию от Калининградской атомной электростанции, следует констатировать, что преградами являются прежде всего экономические и политические соображения, связанные, помимо всего прочего с возможным получением поставок энергии от других поставщиков (например, из ЕС), а также планами создания Балтийского энергетического кольца и поддерживаемой ЕС десинхронизацией. Она ведет к отказу от системы BRELL Литвой, с которой Польшу связывает сотрудничество в сфере строительства электроэнергетических линий (энергетический мост). ЕС поддерживает унифицирование систем, существующих в отдельных государствах, а сотрудничество с государствами, входящими в эту организацию, для Польши важнее сотрудничества с Россией. По мнению автора, здесь прослеживается преимущество политических соображений над экономическими, поскольку дефицит электроэнергии в регионе Балтийского моря, вызванный прежде всего отказом Германии от атомной энергетики, дает основания для переговоров с Россией.

Несмотря на определенный интерес к поставкам энергии из Калининграда, Польша, как и другие страны, старается концентрироваться на строительстве собственных и опирающихся на ресурсы ЕС

способов энергоснабжения, в том числе атомных электростанций. Собственную атомную электростанцию планирует построить и Литва, что создает конкуренцию для электростанции в Калининграде, очередная электростанция появится также в Беларуси. Хотя подробности польско-российского сотрудничества, в том числе по строительству линий, обеспечивающих передачу электроэнергии, были запланированы, и Польшу пригласили к участию в строительстве электростанции и совместной продаже электричества, эти планы так и не дождалась реализации. В то же время с польской стороны появились ожидания по конкретизации видения будущего сотрудничества, хотя окончательно именно ее представители отказались от запланированных мероприятий в сфере сотрудничества с Россией (Калининградской областью).

Причиной того, что электростанция до сих пор не появилась, является, в частности, проблема с нахождением покупателей для производимой в будущем энергии, и в меньшей степени – сложности финансового характера или же отсутствие стратегического инвестора. Строительство атомной электростанции в Калининградской области связано с необходимостью найти покупателей произведенной на электростанции энергии. Как уже говорилось, неблагосклонно к импорту энергии из Калининградской области подходят кроме Польши также и другие государства. Возникшая ситуация еще больше усугубляет изоляцию области, ставя под вопрос целесообразность возведения электростанции. Однако следует отметить, что проблемы, связанные со строительством литовской атомной электростанции, а также сложности в нахождении источника питания для оставшихся линий, вместе с возможным изменением политического климата, могут привести к повороту в сторону приобретения электроэнергии от построенной Калининградской электростанции.

Джерела та література

1. Bezpieczeństwo energetyczne Polski, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2006, nr 1.
2. Maciążek P., Polskie firmy zainwestują w budowę elektrowni atomowej w obwodzie kaliningradzkim?, Energetyka24.com, 02.07.2015, <http://www.energetyka24.com/237222,polskie-firmy-zainwestuja-w-budowe-elektrowni-atomowej-w-obwodzie-kaliningradzkim> (07.04.2017).
3. Maciążek P., Rosjanie sabotują polskie i litewskie projekty elektroenergetyczne, Radio Znad Wilii, 06.05.2015, <http://zw.lt/opinie/rosjanie-sabotuja-polskie-litewskie-projekty-elektroenergetyczne> (07.04.2017).
4. Menkiszak M., Rosja zamraża budowę elektrowni jądrowej w Kaliningradzie, „Analizy OSW”, 12.06.2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-06-12/rosja-zamraza-budowe-elektrowni-jadrowej-w-kaliningradzie> (10.04.2017).
5. Molo B., Polityka bezpieczeństwa energetycznego Niemiec w XXI wieku, Kraków 2013.
6. Obwód Kaliningradzki bez atomu. Rosyjski minister: "Nie ma powrotu do budowy elektrowni", Radio Gdańsk, 11.12.2005, <http://radiogdansk.pl/wiadomosci/item/32983-obwod-kaliningradzki-nadal-bez-atomu-rosyjski-minister-nie-ma-powrotu-do-planow-budowy-elektrowni> (13.04.2017).
7. Palmowski T., Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej?, Gdańsk 2013.
8. Polityka energetyczna Polski do 2030 roku, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 10 listopada 2009 roku.
9. Trusewicz I., Sawicka K., Wardacki K., Zamrożona elektrownia, „Rzeczpospolita”, 06.10.2014, <http://www.rp.pl/artukul/1146731-Zamrozona-elektrownia.html#ap-1> (30.03.2017).
10. Zapis dyskusji – „Stan, kierunki i potrzeby polskiej polityki wschodniej”, „Nowy Prometeusz”, nr 0, grudzień 2010.
11. Zasuń R., Derski B., Atomowe zmiany w Kaliningradzie, WysokieNapiecie.pl, 12.06.2013, <http://wysokienapiecie.pl/atom/106-atomowe-zmiany-w-kaliningradzie> (30.03.2017).
12. Zverev Y., Electric energy cooperation in the Baltic Sea region and the role of Russia in it, „Baltic Region” 2013, nr 2 (16).
13. Каргополов С., Городилов А., Куликов А., Гомин А., Свободная зона и особый статус, Калининград 2001.
14. Об утверждении схемы и программы перспективного развития электроэнергетики Калининградской области на 2017 – 2021 годы, Распоряжение губернатора Калининградской области от 29 апреля 2016 г. № 263-р.
15. Пашковская И.Г., Энергетическая политика Европейского Союза в отношении России и новых независимых государств, Москва 2010.

16. Харин А. Г., Илницки М., Энергетическая безопасность в научном и институциональном дискурсах в России и Польше: проблемы и решения, „Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта” 2016, № 4.

17. Энтин М., Россия и Европейский Союз в 2006-2008 годах, 2009.

Wojcieszak Łukasz. Potential import of energy from the Kaliningrad Nuclear Power Plant by Poland. The purpose of this paper is to present a possible import of energy produced by the Kaliningrad power plant into Poland. The author shows the reasons for Poland's reluctance to buy energy from the Kaliningrad power plant, presents the history of this project and explains Poland's position. Further he describes options of energy export from the Kaliningrad Oblast and the role of the power plant in Visaginas that could supply Poland with energy, competing with the Kaliningrad Power Plant. According to the author, in the foreseeable future Poland will not acquire energy from the Kaliningrad nuclear power plant.

Keywords: Poland, Kaliningrad Oblast, import, energy, nuclear power plant.

Стаття надійшла до редколегії
09.04.2018 р.

УДК 324:21-027.21 (477)

Оксана Діордіца

Комплексний аналіз досвіду впровадження децентралізації державної влади в Україні

Розглянуто основи державного регулювання процесів децентралізації на місцевому рівні в Україні, які спрямовані на ефективний результат проведення адміністративної реформи. Необхідність останньої зумовлена певними причинами, головними з яких є неефективна організація виконавчої влади на рівні району та області, зокрема високий рівень централізації влади (замість децентралізації, тобто передання багатьох повноважень органам місцевого самоврядування); нераціональний адміністративно-територіальний устрій, що характеризується великою кількістю дрібних населених пунктів; неефективне місцеве самоврядування, зокрема фінансова неспроможність первинної (базової) ланки місцевого самоврядування за умов задекларованого права на місцеве самоврядування громади кожного населеного пункту. Зазначено, що поява в Україні об'єднаних територіальних громад зумовлена об'єктивними чинниками, більшість із яких має латентний характер. Зокрема, це незворотність глобалізації, яка, впливаючи на всі без винятку макропроцеси, призводить до втрати Україною, а особливо прикордонними територіями, переваг від геополітичного розміщення в частині транзитного «мосту» між Російською Федерацією та Європейським Союзом. Другим вагомим чинником є відставання за всіма показниками соціально-економічного розвитку, що негативно відображається на інвестиційній привабливості держави і її регіонів, впливаючи на інвестиційно-інноваційні показники останніх. Також постійний фінансовий «голод» у частині недофінансування програм регіонального розвитку й перманентна залежність від показників державного бюджету та урядових програм закладають фінансові чинники щодо об'єднання громад. Беззаперечний вплив чинять і військові дії на Сході України, які згуртували територіальні громади в плані оборони та недопущення політичних провокацій і створили підґрунтя для захисту власних територій.

Ключові слова: децентралізація в Україні, адміністративна реформа, територіальний устрій, територіальні громади, децентралізація публічної влади.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблематика децентралізації публічної влади в Україні постала на сьогодні дуже гостро й щонайменше в поєднанні трьох аспектів:

– перший – це статично-онтологічний аспект, що уособлює собою актуалізацію, об'єктивацію й результат вибудовування раціональної моделі владних відносин на кожному з етапів розвитку сучасної держави як основи державного устрою України;

– другий – це функціонально-праксеологічний аспект як результат поточної політики, виконання державою її програмних завдань і функцій, розв'язання суперечностей, що виникають у процесі суспільного розвитку;

– третій – це аспект екстраординарного порядку, що полягає в екстраординарних умовах функціонування державності, коли наявний факт анексії частини території України сусідньою державою та розв'язання військових дій на Сході України, що фактично не лише ускладнює економічні та соціальні реформи, а й загострює соціально-політичний стан і соціально-економічну кризу в державі, що на тлі деструктивних тенденцій у сфері організації, функціонування й реалізації публічної влади лише поглиблює кризові явища та робить їх системними.

Тому саме в цих умовах децентралізація публічної влади може стати тим універсальним інструментом та управлінською парадигмою, яка за рахунок перерозподілу повноважень між різними рівнями публічної влади зможе не лише детермінувати та стимулювати економічні реформи, а й активізувати їх, суттєво підвищивши рівень життя членів територіальних громад, які функціонують у сфері місцевого самоврядування, за рахунок перерозподілу фінансових, матеріальних, кадрових, організаційних і нормативних ресурсів, що спрямовуватимуться за типом «згори – вниз» [7, с. 61].

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Проблема сутності децентралізації, її теоретико-методологічні засади є предметом політологічних досліджень і наукових дискусій. Аналізуючи публікації із зазначеної проблеми, варто відзначити праці Т. Бондарчука, О. С. Власюка, О. Іванової, А. П. Медини, В. Могілевського, Т. Тарасенко, які відзначають проблеми формування та розвитку місцевого самоврядування.

В. В. Грубась, А. В. Кожина, С. Надал розкривають теоретичну концептуалізацію формування територіальних громад.

Формулювання мети та завдання дослідження. Проблема вивчення національної моделі місцевого самоврядування вимагає від науковця формування нового бачення цієї наукової проблематики, яке б ураховувало специфіку кожного історичного етапу: розробку критеріїв ефективності кожної з моделей, детермінант порівняльного аналізу, специфіки політико-правового статусу і юридичного оформлення місцевого самоврядування. Саме формування такого бачення стосується ця стаття.

Результати дослідження. Нині державне регулювання на місцевому рівні в Україні спрямоване на проведення адміністративної реформи. Необхідність останніх зумовлена певними причинами, головні з яких такі:

1) неефективна організація виконавчої влади на рівні району й області, зокрема високий рівень централізації влади (замість децентралізації, тобто передання багатьох повноважень органам місцевого самоврядування);

2) нераціональний адміністративно-територіальний устрій, який характеризується великою кількістю дрібних населених пунктів;

3) неефективне місцеве самоврядування, зокрема фінансова неспроможність первинної (базової) ланки місцевого самоврядування за умов задекларованого права на місцеве самоврядування громади кожного населеного пункту [1, с. 85].

Зі зменшенням чисельності сільського населення й зменшенням сільських населених пунктів на 348 одиниць збільшилася кількість сільських рад на 1067 одиниць. Із 12 тис. наявних територіальних громад більшість – із чисельністю жителів менше 3000 осіб. Із 4809 територіальних громад мають менше ніж 1000 жителів; 1129 територіальних громад – із чисельністю жителів до 500 чол. У більшості з них не утворено виконавчих органів місцевих рад, як це передбачено чинним законодавством. У таких територіальних громадах відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Місцева рада такої територіальної громади фактично не може реалізувати надані їй законом повноваження.

Дотаційність 5419 місцевих бюджетів становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів із державного бюджету. Необхідність постійної фінансової підтримки нечисленних територіальних громад із використанням системи дотацій вирівнювання, яка реалізовується через районні бюджети, стримує розвиток малих міст і великих селищ – потенційних точок економічного зростання [6, с.121].

Отже, урахувавши вищезазначене, ставимо питання про необхідність удосконалення територіальної організації влади в Україні за допомогою оптимізації кількості й розмірів територіальних громад у контексті демократизації влади.

Поява в Україні об'єднаних територіальних громад зумовлена об'єктивними чинниками, більшість із яких має латентний характер. Зокрема, це незворотність глобалізації, яка, впливаючи на всі без винятку макропроцеси, призводить до втрати Україною, а особливо прикордонними територіями, переваг від геополітичного розміщення в частині транзитного «мосту» між Російською Федерацією

та Європейським Союзом. Другим вагомим чинником є відставання за всіма показниками соціально-економічного розвитку, що негативно відображається на інвестиційній привабливості держави і її регіонів, впливаючи на інвестиційно-інноваційні показники останніх. Також постійний фінансовий «голод» у частині недофінансування програм регіонального розвитку й перманентна залежність від показників державного бюджету та урядових програм закладають фінансові чинники щодо об'єднання громад. Беззаперечний вплив чинять і військові дії на Сході України, які згуртували територіальні громади в плані оборони й недопущення політичних провокацій та створили підґрунтя для захисту власних територій [7, с. 126].

Пропонується п'ять необхідних кроків для проведення реформи:

- 1) визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади;
- 2) розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів;
- 3) розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування й виконавчої влади;
- 4) визначити, скільки ресурсів треба на кожному рівні;
- 5) зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями й державою.

Виходячи з того, що старт реформі дано у квітні 2014 р., коли прийнято Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, то після трьох років можна констатувати, що реформа просувається дуже повільно. І це перший мінус. Другий – те, що фактично всі опитані експерти вважають, що люди на місцях не до кінця розуміють суть реформи, а отже, не поспішають робити практичні кроки. Третій мінус – відсутність системного підходу до змін у місцевому самоврядуванні та до адміністративно-територіальної реформи.

Для мінімізації потенційних ризиків неефективності управлінської діяльності внаслідок занадто великих чи занадто малих повноважень і відсутності необхідних ресурсів має використовуватися принцип субсидіарності як необхідний критерій для визначення того, яким чином повноваження доцільно розділити між різними рівнями державного управління й місцевого самоврядування, урахувавши специфіку регіонів, рівень розвитку суспільства та готовність місцевих еліт і громадян до участі в процесі управління [3, с. 17].

Ключовими проблемами реформи децентралізації в контексті вимог субсидіарності є недооцінка населенням ролі місцевого самоврядування, неучасть громадян у прийнятті рішень із питань місцевого життя, низький рівень відповідальності органів влади та посадових осіб за перевищення своїх повноважень, вузька фінансово-економічна база місцевого самоврядування, відсутність універсалізації органів місцевого самоврядування на основі принципу субсидіарності [3, с.21].

У роботі О. Іванової визначено, що децентралізація як фактор забезпечення регіонального саморозвитку сприяє виконанню таких завдань:

- зменшення й ліквідація негативного впливу державного втручання в регіональний розвиток;
- створення сприятливих умов для саморозвитку й самозабезпеченості регіонів України за допомогою зменшення державного регулювання задля підвищення їхньої конкурентоспроможності;
- забезпечення правового поля збільшення самостійності органів місцевого самоврядування в досягненні саморозвитку регіонів на основі максимізації ефективності використання їхнього потенціалу;
- посилення взаємодії інституціональних і мотиваційних факторів соціально-економічного розвитку регіонів;
- створення стимулів для підвищення фінансової самозабезпеченості регіонів за допомогою збільшення ролі органів регіональної влади в соціально-економічному розвитку регіонів;
- зниження корупційних ризиків при перерозподілі бюджетних коштів та ін. [4, с.139].

Основні зміни, які передбачені реалізацією реформи місцевого самоврядування та курсу Уряду на децентралізацію влади в Україні, передбачають:

- запровадження трьохрівневої системи адміністративно-територіального устрою України – область, район, громада з повсюдністю місцевого самоврядування;
- передачу функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності й наділення саме громад максимально широким колом повноважень;
- чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, у тому числі через їх участь у загальнодержавних податках;

– ліквідація державних адміністрацій і створення натомість державних представництв із тільки контролюючо-наглядовими й координаційними, а не виконавчими функціями [5, с.100].

О. Власюк підкреслює, що вже зроблено стратегічного для регіонального та місцевого розвитку й запроваджено на регіональному рівні для стимулювання економічної активності:

1. Інституційно впорядкований процес стратегічного планування розвитку регіонів. Тут затверджені нормативні документи щодо розробки Державної стратегії регіонального розвитку України та проведення моніторингу й оцінки результативності її заходів.

2. Зміцнена фінансова база місцевого самоврядування. За результатами 2015 р., до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 99,8 млрд грн, що складає 116 % до річних призначень. Приріст надходжень до загального фонду місцевих бюджетів у 2015 р., порівняно з 2014 р., склав 29,6 млрд грн, або 42,1 %.

3. Розпочався практичний етап створення об'єднаних територіальних громад. За станом на червень 2016 р. утворено 172 об'єднані територіальні громади, у яких обрано нові органи місцевого самоврядування. 159 об'єднаних територіальних громад, у котрих 25 жовтня 2015 р. відбулися місцеві вибори, отримали нові повноваження та ресурси й із 1 січня 2016 р. перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державним казначейством.

4. Запроваджений механізм співробітництва територіальних громад, що передбачає можливість об'єднання їхніх фінансових і матеріальних ресурсів для розв'язання спільних соціально-економічних проблем. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад за станом на 1 червня 2016 р. містив дані про 38 договорів щодо реалізації спільних проектів, які діють у семи областях.

5. Запущено низку проектів регіонального та місцевого розвитку. Зокрема, МБРР фінансує проекти «Підвищення енергоефективності в секторі централізованого тепlopостачання України» й «Другий проект розвитку міської інфраструктури» (350 млн дол. США впродовж п'яти років), ЄІВ реалізує проекти «Програма розвитку муніципальної інфраструктури України» та «Надзвичайна кредитна програма для відновлення України» – сума позики, наданої в межах співпраці за цим проектом, складає 200 млн євро [2, с. 6].

Найважливішим для виконання вищезазначених планів був затверджений план заходів КМУ на 2015–2017 рр. з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.

Виокремимо такі етапи в реформуванні місцевого самоврядування:

- перший етап – підготовчий, у ході якого потрібно здійснити ґрунтовну підготовку до утворення базової одиниці місцевого самоврядування – громади – за допомогою формування належної бази даних про ці адміністративно-територіальні одиниці. У межах норм чинної Конституції повинні бути створені умови для зміцнення місцевого самоврядування, зокрема через стимулювання утворення об'єднань територіальних громад (у тому числі завдяки диференціації повноважень громад), посилення бюджетних повноважень і фінансової самостійності місцевого самоврядування. Завдання першого етапу реалізуються насамперед прийняттям Законів «Про органи виконавчої влади», «Про місцеве самоврядування» (нова редакція). Також слід унести зміни до чинної Конституції в частині утвердження сільських, селищних, міських громад як первинної ланки адміністративно-територіального устрою й визначення територіальної основи місцевого самоврядування;

- другий етап передбачає укрупнення громади (базової одиниці місцевого самоврядування) із паралельним перерозподілом функцій на користь органів місцевого самоврядування. Необхідність такого укрупнення зумовлена тим, що на цей орган місцевого самоврядування буде покладено виконання більшої кількості функцій. На другому етапі потрібно також раціоналізувати адміністративно-територіальний устрій на обласному рівні й запровадити виконавчі комітети обласних рад. Слід сформувати новий адміністративно-територіальний устрій країни закріпленням у Конституції положення про затвердження сільських, селищних, міських громад як первинної ланки адміністративно-територіальних одиниць. Ураховуючи ці критерії, треба розробити декілька моделей трансформації наявного адміністративно-територіального устрою первинного та районного рівнів;

- третім етапом є визначення функціональних повноважень базового рівня органів місцевого самоврядування. Цей етап передбачає проведення реформи місцевого самоврядування насамперед на рівні громад населених пунктів і районів. Зокрема, потрібно розширити компетенцію органів місцевого самоврядування за рахунок повноважень виконавчої влади, розмежувати компетенцію між

базовим та районним рівнями місцевого самоврядування; ужити заходів з укрупнення громад і районів як територіальної основи місцевого самоврядування;

- четвертий етап передбачає забезпечення принципу суспільної солідарності, нейтрального характеру загальних дотацій заснуванням інституту – Фонду фінансового вирівнювання, переходу до перерозподілу фінансових ресурсів на основі відсоткових співвідношень відрахувань до Фонду, що стимулюватиме зростання доходів місцевих бюджетів;

- п'ятий етап – залучення фінансових ресурсів фондового й кредитного ринків для фінансування програм місцевого та регіонального розвитку. У законодавчому порядку слід затвердити принцип, за яким рівень фінансового забезпечення місцевих бюджетів на надання громадських послуг населенню (видаєткова частина місцевого бюджету, що враховується при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів) не буде нижчим за рівень, зафіксований під час проведення обстеження соціально-економічного стану всіх адміністративно-територіальних одиниць. На завершальному етапі передбачено завершити реформу адміністративно-територіального поділу та запровадити регіональне самоврядування [1, с. 89].

Отже, ураховуючи аналіз зарубіжного досвіду, можна виокремити основні способи впровадження реформ із децентралізації влади в Україні:

- розмежування повноважень, прав та обов'язків різних рівнів влади відповідно до сутності правової, демократичної держави й громадянського суспільства, що дасть змогу досягти балансу інтересів у системі публічних відносин;

- розробка та реалізація ефективної регіональної політики, спрямованої на забезпечення рівномірного місцевого й регіонального розвитку;

- забезпечення втілення принципу субсидіарності як способу подолання конфлікту інтересів між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- упровадження адміністративно-територіальної реформи із забезпеченням збереження цілісності держави та її унітарного устрою [9, с. 282];

- забезпечення розширення прав територіальних громад щодо розв'язання проблем їх життєзабезпечення;

- проведення бюджетної реформи з урахуванням загальнонаціональних та місцевих інтересів.

Джерела та література

1. Бондарук Т. Г. Особливості державного регулювання розвитку місцевого самоврядування. *Статистика України*. 2016. № 4. С. 84–92.
2. Власюк О. С. Соціально-економічний розвиток регіонів України в умовах децентралізації влади: виклики, загрози, нові механізми. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 5–9.
3. Грубась В. В. Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації. *Грані: наук.-теорет. громадсько-політичний альманах*. 2016. № 1. С. 17–23.
4. Іванова О. Вплив фіскальної децентралізації на саморозвиток регіонів України. *Світ фінансів*. 2016. № 2. С. 136–147.
5. Кожина А. В. Пріоритети державної політики щодо місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади та розвитку громадянського суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 9. С. 98–101.
6. Медина А. П. Аналіз розвитку місцевого самоврядування в Україні та створення об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2016. № 4. С. 113–118.
7. Могілевський В. С. Роль децентралізації публічної влади в становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2017. № 35. С. 60–65.
8. Надал С., Спасів Н. Теоретична концептуалізація формування та сучасний прагматизм фінансування об'єднаних територіальних громад. *Світ фінансів*. 2017. № 3. С. 121–135.
9. Тарасенко Т. Проблема децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування в Україні. *Державне управління місцевого самоврядування*. 2014. № 2(21). С. 277–286.

References

1. Bondaruk T. H. Osoblyvosti derzhavnoho rehulivannia rozvytku mistsevoho samovriaduvannia / T. H. Bondaruk // Statystyka Ukrainy. – 2016. – № 4. – S. 84–92.
2. Vlasiuk O. S. Sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv Ukrainy v umovakh detsentralizatsii vlady: vyklyky, zahrozy, novi mekhanizmy / O.S.Vlasiuk // Rehionalna ekonomika. – 2016. – N 3. – S. 5–9.
3. Hrubas V. V. Realizatsiia pryntsyphu subsydiarnosti v protsesi detsentralizatsii / V. V. Hrubas // Hrani. Naukovo-teoretychnyi hromadsko-politychnyi almanakh. – 2016. – №1. – S. 17–23.

4. Ivanova O. Vplyv fiskalnoi detsentralizatsii na samorozvytok rehioniv Ukrainy / O. Ivanova // Svit finansiv. – 2016. – № 2. – S. 136–147.
5. Kozhyna A. V. Priorytety derzhavnoi polityky shchodo mistsevoho samovriaduvannia v konteksti detsentralizatsii vlady ta rozvytku hromadianskoho suspilstva / A. V. Kozhyna // Investytsii: praktyka ta dosvid. – 2015. – № 9. – S. 98–101.
6. Medyna A. P. Analiz rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini ta stvorennia obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii / A. P. Medyna // Derzhava ta rehiony. Seriia «Derzhavne upravlinnia». – 2016. – № 4. – S. 113–118.
7. Mohilevskiy V. S. Rol detsentralizatsii publichnoi vlady v stanovleni ta rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini / V. S. Mohilevskiy // Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii. – 2017. – N№ 35. – S. 60–65.
8. Nadal S. Teoretychna kontseptualizatsiia formuvannia ta suchasnyi prahmatyzm finansuvannia obiednanykh terytorialnykh hromad / S. Nadal, N. Spasiv // Svit finansiv. – 2017. – № 3. – S. 121–135.
9. Tarasenko T. Problema detsentralizatsii v reformuvanni mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini / T. Tarasenko // Derzhavne upravlinnia mistsevoho samovriaduvannia – 2014. – № 2(21). – S. 277–286.

Dioritsa Oksana. Postgraduate Student of the Department of Political Science. The bases of state regulation of decentralization processes at the local level in Ukraine are considered, which are aimed at the effective outcome of administrative reform. The necessity of the latter is determined by certain reasons, the main ones being as follows: inefficient organization of executive power at the district and oblast level, in particular the high level of centralization of power (instead of decentralization, that is, the transfer of many powers to local self-government bodies); irrational administrative-territorial system characterized by a large number of small settlements; ineffective local government, in particular financial insolvency of the primary (basic) level of local self-government under the declared right of local self-government of the community of each settlement.

It is noted that the emergence of united territorial communities in Ukraine is due to objective factors, most of which are latent in nature. In particular, this is the irreversibility of globalization, which, by influencing all macroprocesses without exception, leads to the loss of Ukraine, and especially the border areas, the advantages of geopolitical placement in the part of the transit bridge between the Russian Federation and the European Union. Another important factor is the lag behind all indicators of socio-economic development, which negatively affects the investment attractiveness of the state and its regions, affecting the investment and innovation indicators of the latter. Also, a constant financial «hunger» in terms of underfunding of regional development programs and a permanent dependence on the indicators of the state budget and government programs puts in place financial factors for community unification. Undeniable influence is carried out by military actions in eastern Ukraine, which united territorial communities in terms of defense and prevention of political provocations, and created the basis for the protection of their own territories.

Key words: decentralization in Ukraine, administrative reform, territorial organization, territorial communities, decentralization of public authority.

Стаття надійшла до редколегії
09.04.2018 р.

УДК 321.013:327

Роман Коцан

Функціонування державних кордонів та розвиток прикордонних регіонів

Розглянуто питання державного кордону. Наголошено, що державний кордон є багатоскладовим та поліфункціональним феноменом. Установлено, що юридично закріплений і міжнародно визнаний кордон набуває ознак політичності. Підкреслено, що політичний кордон є цілісним і динамічним явищем, якому притаманна внутрішня логіка розвитку. Він розвивається під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників та може трансформуватися. Узагальнено функціональні особливості державного кордону. Розглянуто головні, другорядні й специфічні його функції. Показано роль певних функцій кордону у встановленні зв'язків між суміжними державами. Узагальнено питання функціонування та інституційного забезпечення державних кордонів. Виявлено вплив функціонування державних кордонів на розвиток прикордонних територій. Розроблено схему розвитку та інтеграції контактних прикордонних територій. Виокремлено чинники розвитку контактних прикордонних регіонів. Розглянуто процес формування різних типів регіональних соціально-економічних систем за умови переважання

тих чи інших функцій державного кордону. Виокремлено регіональні соціально-економічні системи слабкого й середнього рівнів інтеграції, а також інтегровані прикордонні соціально-економічні системи. Акцентовано, що за умови переважання бар'єрної та фільтрувальної функцій кордону на прикордонних контактних територіях суміжних держав формуються «ізольовані» регіональні соціально-економічні системи, а дія специфічних функцій тут призводить до формування нестійкого суспільно-політичного середовища. За умови переважання контактної функції кордону в межах контактних прикордонних територій формуються регіональні соціально-економічні системи середньоінтегрованого рівня або рівня повної інтеграції. З'ясовано значення функціонування державних кордонів та розвитку прикордонних регіонів на формування різноманітних зв'язків, рівень стабільності кордону та формування політичного середовища.

Ключові слова: державний кордон, функції, контактні прикордонні регіони, державні інститути, політичний процес.

Постановка наукової проблеми та її значення. Під державним кордоном розуміють установлену юридично й фактично штучну лінію (на суші та воді) і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії в надрах, водах і в повітряному просторі, які визначають просторові межі території держави й сфери здійснення нею свого суверенітету (територіального верховенства). Державний кордон живе особливим, складним і напруженим життям. На ньому діють різноманітні вузли міжнародних сполучень, через нього реалізуються широкі торговельно-економічні й культурні зв'язки, поблизу кордону та на ньому будуються й експлуатуються лінії електропередач, газо- та нафтопроводи, мости й інші інженерні споруди. Тут цілодобово працюють прикордонні, митні та інші служби. На кордоні виникають і вирішуються багато інших питань, що регулюються відповідними міжнародними угодами з урахуванням взаємних інтересів сторін. Державний кордон виконує головні, другорядні та специфічні функції, завдяки яким установлюється зв'язок держави з міжнародною світосистемою. Функціонування кордону впливає на розвиток так званих контактних прикордонних територій (регіонів).

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Праці щодо функціонування державних кордонів і розвитку прикордонних територій засвідчили їх розгалуженість і заглибленість в історію, географію, політичну науку. Зацікавленість цими питаннями знаходимо в наукових розвідках В. Колосова [4–6], П. Бакланова [1], П. Ганзей [1], О. Долгова [2], С. Ярьоменка [14] та ін. Окремі проблеми функціонування державних кордонів піднято й у наших публікаціях [9–10; 15]. Проте подальшого уточнення та поглиблення потребують питання розвитку й динаміки прикордонних територій, специфіки контактного прикордонного простору, чинників його формування, особливостей функціонування державних кордонів і значення цього процесу для суміжних держав.

Мета статті – виявлення впливу функціонування державних кордонів на розвиток контактних прикордонних територій. Для досягнення мети поставлено такі **завдання**: узагальнити питання функціонування та інституційного забезпечення державних кордонів; виявити вплив функціонування державних кордонів на розвиток прикордонних територій; розробити схему розвитку й інтеграції контактних прикордонних територій; з'ясувати значення функціонування державних кордонів і розвитку прикордонних регіонів на формування різноманітних зв'язків, рівень стабільності кордону та формування політичного середовища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Установлений державний кордон, а в широкому сенсі – кордон політичний з установленими в юридичному порядку режимом і прикордонним режимом, впливає на процес визначення й закріплення певних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти в напрямі забезпечення державних інтересів. Відбувається інституалізація кордону. Він перетворюється на багатоскладове та поліфункціональне явище, а в широкому сенсі – на явище системне. Політичний кордон є поліфункціональним, тобто виконує не лише головні (бар'єрне, фільтрувальне, контактне) і другорядні, а й специфічні завдання: політичну, соціальну, культурну, економічну, ідентифікаційну (психологічну) функції, які ще можна назвати рубіжно-комунікаційними.

До головних функцій кордону держави належать бар'єрна, контактна, фільтрувальна; до другорядних – відокремлення, регулювання, зіставлення. Залежно від геополітичної ситуації, що складається в системі міжнародних відносин, або переважає одна з цих функцій, або всі вони виконуються одночасно [7, 11].

Завдяки виконанню кордоном головних та допоміжних функцій установлюється взаємозв'язок певної держави з міжнародною світосистемою. Адже кордон держави виступає водночас і «визначеним»

бар'єром, і спільною зоною, а також своєрідним фільтром міждержавної взаємодії, у тому числі в політичній, економічній, культурній та інших сферах взаємодії.

Однією з головних функцій кордону є бар'єрна, значення котрої досить важливе, оскільки кожна країна здійснює на своїй державній території повне й виняткове верховенство [11].

Кордон як лінійна форма обмежує розгортання соціально-економічних явищ, характерних для сусідніх держав. Тому ці явища розвиваються в різних політико-економічних, історичних та культурних умовах, що сформувались із різних боків кордону. Отже, бар'єрна функція кордону полягає у створенні певного бар'єру між державами, що проявляється різними обмеженнями щодо його перетину, а також обмеженнями діяльності на прикордонних територіях держав.

Бар'єрна функція кордону виражається в його здатності послаблювати або навіть припиняти взаємодію між сусідніми країнами. Властивість же кордонів сприяти такій взаємодії засвідчує їх контактну функцію. Співвідношення властивостей державного кордону перебувають у прямій залежності від моделі управління зовнішньоекономічними зв'язками та політичного режиму.

При централізованій моделі винятковим суб'єктом виступає держава і уповноважені на це державні органи. У цьому випадку кордон допускає зовнішню взаємодію лише в рамках міждержавних або міжнародних угод і програм. Для всіх інших взаємодій кордон є неконтактним. При децентралізованій моделі ситуація змінюється докорінно. Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є первинні господарські ланки: підприємства, кооперативи, асоціації, наукові установи тощо. У такому випадку властивості бар'єрності виявляються вже не у вигляді принципової неможливості зовнішньоекономічних зв'язків основних господарських ланок, а у вигляді адміністративних, економічних, прикордонних і митних обмежень щодо безпосередніх експортерів та імпортерів. Ці обмеження виступають як сукупність заходів щодо забезпечення національних економічних інтересів. Бар'єрність може виявлятися через обмеження як умов появи потоків між країнами, так і умов їх функціонування.

У першому випадку бар'єрність зводиться до відбиття, фільтрування потоків і до встановлення порога для тих із них, що перетинають кордон. У другому випадку бар'єрність зводиться до витрат на перетинання кордону.

Відбиття виявляється у створенні несприятливих умов для розповсюдження будь-якого явища або процесу в прикордонній сфері. Фільтрування кордону виявляється у вибірковій пропускній здатності потоків (товарів, послуг, пасажирів) через кордон, здійснюється через різноманітні державні, адміністративні й економічні методи контролю за зовнішніми зв'язками: ліцензування, тарифні та нетарифні обмеження, візовий і паспортний режим, валютний курс, валютну оборотність тощо.

Пороговість виявляється в тому, що для перетинання кордону потрібно подолати різницю потенційних можливостей сусідніх країн. Так, у сфері економіки подолання такого порогу можна виразити у вартісній формі: якщо витрати на його подолання занадто великі, то кордон матиме непроникний характер.

Реалізація бар'єрної функції також вимагає значних витрат на інфраструктуру: будівництво прикордонних споруд, утримання прикордонної й митної служби. Державні кордони, будучи певним бар'єром, відіграють відому розділову роль. Однак це багато в чому залежить від рівня економічного та політичного «зрощення» прилеглих країн.

У бар'єрній функції виділяють дві ситуації: ситуація закритого й відкритого кордону. Ситуація закритого кордону характерна для недружніх країн чи може застосовуватися державою, яка хоче відгородити свій народ від зовнішніх впливів. На кордоні залишається необхідний мінімум пропускних пунктів, укріплюються природні рубежі, посилюється обороноспроможність стратегічно вразливих ділянок [6].

Відкритим кордон є тоді, коли між державами існують добросусідські відносини. Кордон перетинають різноманітні комунікації, створюється вільний доступ для спілкування етнічних груп, що розміщені по різні боки кордону.

Навіть відкритий кордон залишається перепоною, тобто виконує фільтрувальну функцію і покликаний захищати національні інтереси держави, особливо господарські. Це завдання реалізується зусиллями прикордонної й митної служб. Кордон фільтрує потоки людей, товарів, капітовкладень та інформації. Контроль за потоками людей передбачає використання різних типів віз (для туристів, урядовців, ділових людей, трудових мігрантів і т. ін.). В ідеальних випадках між державами можуть бути досягнуті двосторонні чи багатосторонні угоди, безвізовий режим перетину кордону.

Перевезення товарів через кордон регулюються за допомогою установлення розмірів мита на різні групи товарів або застосування ліцензій і квот. Оскільки рух капіталів через кордон має бути прозорим, то переміщення безготівкових коштів є сферою компетенції міжнародних банківських систем, рух же готівки, золота й інших цінностей може бути нормованим і підлягає декларуванню. Також установлюється карантинні, екологічні та інші обмеження.

У сучасних умовах усе більше спостерігаємо тенденцію до активізації контактної функції кордонів, у чому відображено об'єктивні процеси інтернаціоналізації господарського життя, розвиток різносторонніх зв'язків між державами, налагодження між ними міждержавного й транскордонного співробітництва. Дія контактної функції найяскравіше проявляється в межах прикордонних регіонів.

Прикордонний регіон – територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону [12].

Функціонування кордону впливає на розвиток прикордонного регіону, до якого він прилягає, тому досить часто вчені говорять про формування так званої «контактної прикордонної території».

Поняття «контактна прикордонна територія» виступає як особлива історична й просторова категорія, оскільки об'єктом її дослідження виступають як процеси взаємодії та функціонування між контактуючими групами й центрами протягом певного історичного часу, так і процеси відтворення «образу кордону». Крім того, пояснення політичної та економічної ситуації в прикордонних контактних зонах не може бути вичерпним лише особливостями кордонів, тому дослідження «прикордонних контактних територій» є досить актуальним і необхідним.

Контактні прикордонні території, у тому числі прикордонні й міждержавні області, виконують важливі функції в історії та сучасному розвитку держави. Це своєрідні «мембрани», які регулюють обмін (економічний, політичний, культурний, демографічний тощо) і знижують вплив «зовнішнього фактора» на державу. Контактний простір у цих зонах неоднорідний і багатосторовий. Залежності від політико-економічної ситуації він може перетворюватися в «бар'єр» чи «фільтр». Загалом на формування «контактної прикордонної території» впливають об'єкти трьох типів: площа (територія), кордони (лінійні контури) і столичні центри. Важливо те, що в цих зонах інтенсивно розвивається інфраструктура, створюються підприємства, які розраховані на використання сировини, робочої сили, матеріалів із сусідніх регіонів і країн та орієнтовані на експорт продукції. Проте вони залежні від зовнішніх джерел сировини й ринків збуту, уразливі для військових або ізоляціоністських впливів із-за кордону. Звідси випливають головні завдання «контактних прикордонних територій» – стабілізація наддержавної геополітичної системи, накопичення інтеграційного, історичного досвіду компромісів та обміну досягненнями. Важливе значення для виконання цих завдань має реалізація кордоном контактної функції.

Англійський політико-географ Д. Хауз розробив такі схеми прикордонної взаємодії контактних прикордонних територій.

Припустимо, що А і Б – дві сусідні держави, а А1, А2... та В1, В2... – їхні прикордонні райони. У їх взаємодії можуть виникати такі ситуації.

«А–В» – відносини на рівні держав, регламентовані їхніми урядами й зумовлені національними інтересами кожної з держав.

«А–А1, А2...» і «В–В1, В2...» – відносини прикордонних територій у кожній із держав зі своєю столицею. Вони залежать від місця кожного з районів у системі політичних та економічних відносин у державі.

«А1–В1», «А2–В2» й аналогічні їм прямі транскордонні зв'язки сусідніх територій різних держав. Вони продиктовані господарськими інтересами місцевих адміністративних приморських територій;

«А1–А2–...», «В1–В2 – ... » – відносини між прикордонними територіями в межах кожної країни, зумовлені рівнем їх солідарності й внутрішньої взаємодії [4].

У межах контактних прикордонних територій найяскравіше проявляється механізм дії специфічних (рубіжно-комунікаційних) функцій.

Формування контактних прикордонних територій залежить від впливу політичних, історичних, природних і географічних чинників загалом, а зокрема від сюжетів політичної історії, етнокультурних

нашарувань, соціальних і релігійних відносин у регіоні. На розвиток контактних прикордонних територій впливає політичний режим держави, адміністративна політика, соціально-економічний, демографічний потенціал регіону, етнокультурна єдність. Інтенсивність суспільно-політичних процесів у контактних прикордонних територіях залежить від геополітичного розвитку та стратегій прикордонного діалогу. В одному випадку формується «ізольоване прикордоння», в іншому – може формуватись «інтегроване прикордоння» суміжних держав (рис. 1).

За умови переважання бар'єрної та фільтрувальної функцій кордону на прикордонних контактних територіях суміжних держав формуються «ізольовані» регіональні соціально-економічні системи, які перебувають під впливом національної політико-економічної системи й мають слабкі зв'язки із зарубіжжям. У межах таких регіональних соціально-економічних систем формується певний «образ» кордону, відношення до власної території з конкретним рівнем соціально-економічного розвитку, до прикордонної політики зокрема та політики загалом, до політичного режиму тощо. На ці реалії нашаровуються історичні події, непорозуміння й конфлікти із сусідніми територіями по інший бік кордону, етнічні особливості, соціальні, релігійні та інші види зв'язків. Усе це впливає на становлення лояльності або нелояльності до кордону. Найчастіше в межах «ізольованих» прикордонних територій дія специфічних (рубіжно-комунікаційних) функцій призводить до формування нестійкого суспільно-політичного середовища, що проявляється в порушенні режиму кордону та прикордонного режиму.

За умови переважання контактної функції кордону на прикордонних контактних територіях формуються регіональні соціально-економічні системи середньоінтегрованого рівня або рівня повної інтеграції (див. рис. 1).

У таких випадках прикордонні регіональні соціально-економічні системи формують стійкі види зв'язків (політичні, економічні, культурні та інші) із суміжними територіальними утвореннями такого самого рівня, що сприяє посиленню їх ролі в державі, зростанню рівня соціально-економічного розвитку та формуванню стабільного політичного середовища.

Допоміжну роль у сфері функціонування кордону відіграють допоміжні функції [7, 11, 13]. Функція відділення полягає в збереженні й підтримці відмінностей і різноманітностей прикордонних територій, функція регулювання кордону – у підтримці певного економічного режиму, рівноваги на державній та прикордонній територіях. Функція зіставлення виражається в тому, що існування кордону дає змогу підтримувати елементи конкуренції у світових економічних й інших відносинах, зокрема зіставляти (порівнювати) витрати, переваги та невгоди виробництва тих або інших чи то товарів, чи то продукції виробництва.

Функціонування кордону забезпечують певні державні інститути, прикордонна служба (війська), митна служба, правоохоронні органи. Їхня діяльність провадиться в межах наданих їм повноважень ужиттям комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів.

Координація діяльності військових формувань і правоохоронних органів держави із захисту кордону та виконання ним фільтрувальної та бар'єрної функцій здійснюється, передусім, прикордонною службою держави. На останню покладається завдання щодо забезпечення недоторканості державного кордону й охорони суверенних прав держави [3]. На прикордонну службу покладаються функції, які умовно можна поділити на функції контролю, охорони; із взаємодії, а також; функції запобігання й інформаційні.

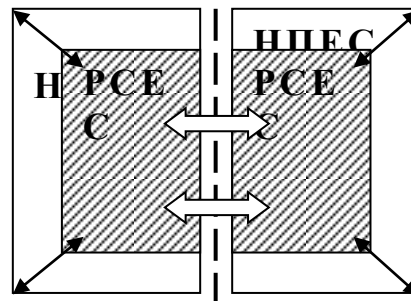
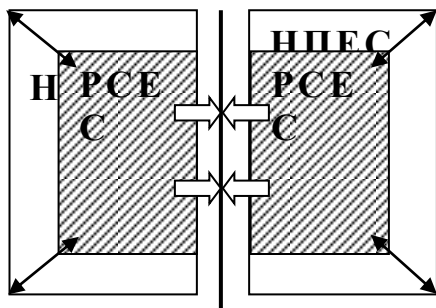
Функціонування кордону неможливе без ще одного інституту – митної служби країни. Вона здійснює митний процес на основі використання потенціалу відповідної території задля вирішення своїх національних політичних, економічних та інших інтересів. Митна служба виконує функції, які умовно можна поділити на контрольну-пропускну; тарифно-регульовальну; інформаційно-аналітичну; фінансово-економічну; логістичну; правову; соціально-виховну [8, с. 14–16]. Практичне виконання цих функцій забезпечується в різних формах територіального зосередження митної діяльності й забезпечує кінцевий результат: включення країни в зовнішньоторговельний обіг і забезпечення надходжень до державного бюджету. Інтегративними функціями митної діяльності

Стадія 1

Слабкої інтеграції

Стадія 2

Середньої інтеграції

Кордон

система;

- бар'єр;
- частково пропускний;

система

- пропускний

Зв'язки

- жавні

- вдержавний

НПЕС – національна політико-економічна

РСЕС – регіональна соціально-економічна система;

ПСЕС – інтегрована прикордонна соціально-економічна

Рис. 1. Стадії розвитку та інтеграції «контактних прикордонних територій»*

*Джерело. Складено автором.

держави можна вважати експорт, імпорт і транзит, а митна служба виконує контроль та регулювання їх обсягів, переміщень, правильності оформлення тощо.

Митна й прикордонна служби у своїй діяльності щодо забезпечення функціонування кордону співпрацюють із правоохоронними органами, військовими формуваннями, адміністраціями прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, з іншими організаціями та установами. Від рівня скоординованості й взаємодії названих вище державних інститутів залежить охорона державного кордону, забезпечення національної безпеки, недоторканості території держави, забезпечення режиму державного кордону та прикордонного режиму.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Державний кордон є багатоскладовим і поліфункціональним феноменом. Установлений, юридично закріплений та міжнародно визнаний кордон набуває ознак політичності. Політичний кордон – цілісне й динамічне явище, якому притаманна внутрішня логіка розвитку. Він розвивається під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників та може трансформуватися. Виконання кордоном головних і другорядних функцій здійснюють державні інститути, першочергову роль серед яких відіграють прикордонна й митна служби, правоохоронні органи, інші органи, організації та установи. Функціонування кордону впливає на розвиток контактних прикордонних територій. За умови переважання бар'єрної й фільтрувальної функцій кордону на прикордонних контактних територіях суміжних держав формуються «ізолювані» регіональні соціально-економічні системи, а дія специфічних функцій тут призводить до формування нестійкого суспільно-політичного середовища. За умови переважання контактної функції кордону в межах контактних прикордонних територій формуються регіональні соціально-економічні системи середньоінтегрованого рівня або рівня повної інтеграції. Уважаємо, що головними завданнями контактних прикордонних територій є стабілізація наддержавної геополітичної системи, накопичення інтеграційного, історичного досвіду компромісів й обміну досягненнями. Саме реалізації цих завдань у межах конкретних прикордонних регіонів суміжних держав плануємо досягти в подальших наукових дослідженнях.

Джерела та література

1. Бакланов П. Я., Ганзей С. С. Трансграничные территории: проблемы устойчивого природопользования. Владивосток: Дальнаука, 2008. 216 с. URL: <http://gendocs.ru/v17754/?cc=1&view=pdf>
2. Долгов О. В. Основні теорії дослідження політичних кордонів як чинника політичного процесу. *Вісник СєвНТУ: зб. наук. праць*. Вип. 145/2013. Серія: Політологія. Севастополь, 2013. С. 15–109.
3. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р. квітня 2003 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 27. С. 208.
4. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. Москва: Аспект Пресс, 2001. 479 с.
5. Колосов В. А. Политическая география сегодня. Москва: Знание, 1985. 64 с.
6. Колосов В. А. Теоретическая лимнология: новые подходы. *Международные процессы*. 2003. № 3 (сентябрь-декабрь). URL: <http://www.intertrends.ru/three/004.html>.
7. Кордон: визначення, види, функції, проблема якості. URL: <http://djerelo.com/shpargalki/128-politology/geopolituka-shulga/8523-06-kordon-vyznachennya-vydy-fynkc%D1%96yi-prob-lemma-yakost%D1%96>
8. Коцан Н. Н. Територіальна організація митної діяльності України: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» СЛУ ім. Лесі Українки, 2005. 384 с.
9. Коцан Р. Наукове дослідження політичних особливостей формування і функціонування державних кордонів: принципи та підходи. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. № 3. 2017 р. С. 46–52.
10. Коцан Р. Теоретичні аспекти функціонування державних кордонів. *Журнал «Політичне життя» Донецького національного університету імені Василя Стуса*. № 1–2, 2017 р. С. 54–63.
11. Малиновська О. Ю. Державні кордони як лінії розмежування і об'єднання. *Економічна та соціальна географія: наук. зб.* Київ, 2001. Вип. 51. С. 153–157.
12. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
13. Трохимчук С. В. Загальна політична географія з основами геополітики. Львів: РВВ Львів. ун-ту, 1997. 104 с.
14. Ярьоменко С. Вплив суспільно-географічних факторів на особливості формування геополітичних стикових зон. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Chseg/2009_7/Yaryomenko.pdf
15. Kotsan R. State borders formation and institutionalization. *KELM – Łódź: Fundacja Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO*. № 1 (17). 2017. S. 201–210.

References

1. Baklanov P. Ya. Transhranychnye terrtoryy : problemy ustoychivoho pryrodopolzovanyia / P. Ya. Baklanov, S. S. Hanzei. – Vladyvostok : Dalnauka, 2008. – 216 s. [Электронны resurs]. – Rezhym dostupa : <http://gendocs.ru/v17754/?cc=1&view=pdf>
2. Dolhov O. V. Osnovni teorii doslidzhennia politychnykh kordoniv yak chynnyka politychnoho protsesu / O. V. Dolhov // Visnyk SeaNTU: zb. nauk. pr. Vyp. 145/2013. Serii: Politolohiia. – Sevastopol, 2013. – S. 15–109.
3. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy» vid 3 kvitnia 2003 r. kvitnia 2003 r. // Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – 2003. – № 27. – S. 208.
4. Kolosov V. A. Neopolytyka y polytycheskaia heohrafiya / V. A. Kolosov, N. S. Myronenko. – M. : Aspekt Press, 2001. – 479 s.
5. Kolosov V. A. Polytycheskaia heohrafiya sehodnia / V. A. Kolosov. – M. : Znanye, 1985. – 64 s.
6. Kolosov V. A. Teoretycheskaia lymolohiya: novye podkhody // Mezhdunarodnye protsessy, 2003. № 3 (sentiabr-dekabr). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.intertrends.ru/three/004html>.
7. Kordon: vyznachennia, vydy, funktsii, problema yakosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://djerelo.com/shpargalki/128-politology/geopolituka-shulga/8523-06-kordon-vyznachennya-vydy-fynkc%D1%96yi-prob-leva-yakost%D1%96>
8. Kotsan N. N. Terytorialna orhanizatsiia mytnoi diialnosti Ukrainy: Monohrafiia. – Lutsk : RVV «Vezha», 2005. – 384 s.
9. Kotsan R. Naukove doslidzhennia politychnykh osoblyvosti formuvannia i funktsionuvannia derzhavnykh kordoniv: pryntsyipy ta pidkhody / R. Kotsan // Zhurnal «Politychne zhyttia» Donetskooho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa, № 3, 2017 r. – S. 46 – 52.
10. Kotsan R. Teoretychni aspekty funktsionuvannia derzhavnykh kordoniv / R. Kotsan // Zhurnal «Politychne zhyttia» Donetskooho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa, № 1–2, 2017 r. – S. 54 – 63.
11. Malynovska O.Iu. Derzhavni kordony yak linii rozmezhuvannia i obiednannia / O. Iu. Malynovska // Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia: nauk. zb. – K. – 2001. – Vyp. 51. – S. 153–157.
12. Mikula N. Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnytstvo : Monohrafiia. / N. Mikula. – Lviv : IRD NAN Ukrainy. – 2004. – 395 s.
13. Trokhymchuk S. V. Zahalna politychna heohrafiia z osnovamy heopolytyky / S. V. Trokhymchuk. – Lviv : RVV Lvivskoho universytetu, 1997. – 104 s.
14. Iaromenko S. Vplyv suspilno-heohrafichnykh faktoriv na osoblyvosti formuvannia heopolychnykh stykovykh zon / S. Yaromenko. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Chseg/2009_7/Yaryomenko.pdf
15. Kotsan R. State borders formation and institutionalization // KELM – Łódź: Fundacja Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO № 1 (17). – 2017. – S. 201–210.

Kotsan Roman. State Borders Functioning and Development of Border Regions. The issue of the state border was studied. It was emphasized that the state border is a multi-component and multifunctional phenomenon. It was proved that a legally established and internationally recognized border acquires a sign of politicality. It was emphasized that the political boundary is a holistic and dynamic phenomenon, which inherent in the internal logic of development. It is developed under the influence of many external and internal factors and can be transformed. The functional features of the state border were generalized. The main, secondary and specific functions of the state border were considered. The role of certain border functions in establishing links between adjacent states was shown. The issues of functioning and institutional support of state borders were generalized. The influence of state borders on the development of border territories was revealed. A scheme for the development and integration of contact border areas has been developed. The factors of contact border regions development were studied. The process of various types of regional socio-economic systems formation under the condition of the predominance of state border certain functions was analyzed. Regional socio-economic systems of weak and middle level of integration, as well as integrated border social and economic systems have been identified. It was emphasized that under the condition of the predominance of barrier and filtering border functions on the border contact areas of adjacent states, «isolated» regional socio-economic systems can be formed, and the effect of specific functions here influenced to the formation of an unstable socio-political environment. In the case of the predominance of the contact function of the border within the contact border areas, regional socio-economic systems of the medium-integrated level or the level of full integration were formed. The importance of the functioning of state borders and the development of border regions for the formation of various types of ties, the level of stability of the border and the formation of a political environment have been clarified.

Key words: state border, functions, contact border regions, state institutions, political process.

Стаття надійшла до редколегії
22.03.2018 р.

До питання про визначення поняття «люстрація»

У статті досліджено поняття «люстрація» та його трансформації від найдавніших часів до сьогодення. Для теоретичного дослідження люстрації важливим є вивчення історії виникнення поняття, уточнення його змісту, тобто аналіз еволюції цього поняття. Інститут люстрації пройшов значний шлях розвитку й набув різних тлумачень: 1) античний ритуальний обряд, 2) фіскально-статистична функція держави, 3) особлива перевірка державних службовців чи політична цензура.

У процесі дослідження визначено три складові частини процесу люстрації на сьогодні: перевірка на предмет співпраці; оприлюднення та розповсюдження інформації (імен і фактів); виключення визначених категорій осіб із системи державного управління в новій державі

Специфіка загальних компонентів люстрації може бути визначена й проявляється в кожній країні по-різному. «Європейська люстрація» – це інститут перехідного правосуддя, що являє собою процедури, спрямовані на заборону посадовим особам колишніх режимів займати впливові посади в державі після зміни влади.

Що стосується України, то тут відбулася підміна поняття «люстрація» на термін «очищення влади», що мають різне змістовне навантаження.

Ключові слова: люстрація, механізм люстрації, декомунізація, «очищення влади», деструкція влади.

Постановка наукової проблеми та її значення. Політика люстрації широко поширилась у Східній Європі на початку 1990-х років після падіння комунізму, коли більшість посткомуністичних держав Східної Європи використовували стратегію очищення органів державної влади від колишніх комуністів за допомогою законів «люстрації». Країни Східної Європи розробили різні підходи до люстрації, а практики, прийняті Німеччиною, Чехословаччиною та Естонією, продемонстрували велику різноманітність.

В Україні заклики до люстрації вперше пролунали у 2004 р. після Помаранчевої революції та приходу до влади Віктора Ющенка. У 2014 р. після усунення від влади Віктора Януковича питання люстрації знову набуло актуальності, зокрема, це було однією з вимог учасників Євромайдану.

Поняття «люстрації» варіюються від дуже широкого розуміння люстрації як синоніму політичної чистки, до вузького розуміння як практики скринінгу окремих груп людей. Визначення люстрації є важливим, оскільки воно визначає, які практики та закони можна назвати люстрацією. Деякі вчені вважають процес денацифікації в Німеччині після 1945 р. люстрацією. Інший приклад – це прийняття закону проти Каддафі в Лівії, яке спрямоване на вилучення з влади клану Каддафі та яке вражає подібністю до закону про люстрацію Східної Європи.

Аналіз досліджень із цієї проблеми. Питанням люстрації цікавилось чимало вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Р. Костишин, О. Кутовий, А. Порайко, О. Стогова, В. Балас, С. Бертчї, П. Блажек, Е. Блакенбург, Г. Велш, К. Вільямс, А. Митко, С. Гаретт, П. Гжеляк, М. Лос, М. Налєпа, Н. Недельські, А. Опалінська та ін.

Серед дослідників люстрації в її європейському розумінні можна виокремити роботи І. А. Безклубого, Р. Давіда, К. П. Задоя, С. Карштадт, В. В. Книша, В. Л. Кобалєвського, І. В. Кочкодана, В. В. Лемака, Н. Є. Мінєнкова, О. М. Овчаренка, С. В. Шевчука та ін.

Однак більшість зазначених наукових праць зводиться або до аналізу європейського досвіду проведення люстрації, або до проблем практичного втілення люстрації як інституту перехідного правосуддя в політико-правові реалії в Україні.

З огляду на це **мета** статті – дослідження сутності та походження категорії «люстрація».

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять методологічні підходи, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, застосування яких дало змогу найбільш ефективно виконати поставлені дослідницькі завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Поняття «люстрація» походить від латинського *Lustratio*, що має два значення: 1) проходження, обхід, об'їзд; 2) очищення через жертвопринесення, спокута. Отже, спочатку поняттям «люстрація» позначали суто релігійний обряд, сакральне явище, що не передбачало прямих політичних чи юридичних наслідків.

«Словник іншомовних термінів» дає подвійне пояснення цієї дефініції:

1) релігійно-магічні обряди, пов'язані з уявленнями про їх очисну силу й порятунок із їх допомогою від хвороб та інших напастей;

2) принцип, який увійшов у сучасну політичну практику низки країн і пов'язаний із заходами, спрямованими на беззастережне виключення з активного державного життя й діяльності осіб, які займали в минулому керівні посади в тих чи інших партійно-державних системах [2].

Уперше терміном «люстрація» позначали процеси, що відбувалися в кризовій Римській республіці у I ст. до н. е., які заборонили посадовим особам, котрі обіймали важливі пости в армії та сенаті при диктаторі Сулле (Марії, Помпеї, Цезарі й ін.), займати їх надалі. Фактично, це був різновид репресій наступною елітою попередньої еліти, щоправда, без убивств і переслідувань.

У феодальній Польщі XVI–XVIII ст. під люстрацією розуміли ревізії-описи королівських маєтностей, започатковані Сеймом у 1562 р. і проводилися, зазвичай, один раз на п'ять років із метою оцінки господарчо-фінансового стану королівщин та встановлення на цій основі розміру державного податку, відомого під назвою «кварта», а також задокументованих результатів цих акцій. Люстрації заносили до судових книг, на них посилялися як на засіб доказування в судових справах [9].

У деяких джерелах читаємо, що зрідка люстраціями називали описи церковних і приватних володінь, фортифікаційних об'єктів чи акти огляду стану будь-якого майна, потерпілого від стихії; а також ревізії книг судово-адміністративних установ тощо. Наприкінці XVIII та в XIX ст. описи державних маєтків, що проводилися царським урядом у західних областях Російської імперії, у тому числі на Правобережній Україні, теж отримали назву «люстрації» [4].

І. О. Рибачок називає люстрації одним із джерел для вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. Унаслідок описаних державних володінь утворився такий різновид описово-статистичної документації, як люстрації. Люстрації, тобто загальнодержавні обстеження господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) із метою отримання детальних свідчень про стан та результати експлуатації державних володінь і прибутків, а також обчислення на підставі даних про прибутки й витрати розміру державного податку з королівщини, відомого в історії під назвою кварта або четвертого гроша. Саме слово «люстрація» в той період означало «докладно оглядати або вивчати» [7].

У сучасний період поняття люстрації набуло трохи іншого значення. Це поняття вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну займають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їх співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки.

У працях зарубіжних дослідників (Н. Леткі, А. Опалінська, М. Кротошинські) люстрації визначено як процес скринінгу (*screening*), перевірки (*vetting*) осіб, які претендують на найвищі публічні посади на предмет їх співпраці/праці зі спеціальними службами. Польський історик А. Пачковський стверджує, що люстрації – це не тільки верифікації на предмет того, щоб співробітники спецслужб не зайняли посади в новій державі, але й очищення (змушення відмовитися від посад), а також покарання ганьбою. Три складники люстрацій окреслює й професор права університету Нового Південного Уельсу А. Чарнота:

1) перевірка на предмет співпраці;

2) оприлюднення та розповсюдження інформації (імен та фактів);

3) виключення визначених категорій осіб із системи державного управління в новій державі [6].

Дослідження показують, що на цей момент сформувалася низка основоположних принципів люстрації. До них можна віднести такі:

– це процес очищення всіх рівнів влади від певного виду чиновників на правових засадах;

– це персоналізоване явище, оскільки визначаються імена чиновників різного рівня, яким забороняється працювати в органах державного управління;

– юридично обґрунтовується й засуджується протиправна діяльність попереднього режиму. Згідно з міжнародним досвідом, підставою для застосування люстрації є політична воля, виражена в законодавчому акті.

– наявність сформованої оцінної шкали для визначення ступеня злочинної діяльності за весь часовий проміжок існування режиму;

– закони про люстрацію (очищення влади) приймаються лише стосовно функціонерів режиму, що заплямував себе авторитаризмом й антинародними діями. При цьому обов'язкова наявність механізму обмеження доступу колишніх чиновників до керівних посад;

– люстрація стосується всіх найвищих посадовців держави, а також всіх представників системи правопорядку і безпеки країни, проте вина доводиться в кожному конкретному випадку окремо, тобто не можна люструвати всіх чиновників, які співпрацювали з режимом «одним махом». По кожному з них має бути проведено своє об'єктивне розслідування;

– кожен, хто підпадає під люстрацію, повинен мати право на захист. Кожен, хто потрапив під люстрацію, повинен мати право звернутися до суду й оскаржити рішення.

Об'єктом люстрацій відомих на цей час завжди були працівники спеціальних служб (таємної політичної поліції), хоча цей список може включати й партійних працівників, і військових, і «нових мільйонерів» тощо. Предметом люстраційних дій вважають факт праці чи співпраці в структурах, визнаних за об'єкти люстрацій, або приховування правди, неправдиве заповнення люстраційного свідоцтва. Сфера застосування люстрацій це, передусім, державні посади найвищого рівня, проте до цього переліку може бути включено і освіту, і ЗМІ, і приватний сектор [5].

Види люстрації залежать від критеріїв класифікації, зокрема за сферою здійснення влади: законодавча, виконавча, судова, сфера місцевого самоврядування; за метою: економічна, політична, у сфері правоохоронної діяльності; за способом здійснення – професійні вимоги та обмеження, дискваліфікація, інші види санкцій, оприлюднення інформації (декларацій) тощо [8].

Деякі дослідники цієї теми поділяють люстрацію на державну, економічну та політичну [5].

Державна люстрація – це форма захисту державних інституцій від таємного впливу на осіб, які займають політичні й вищі адміністративні посади в органах державної влади з боку зацікавлених осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

Економічна люстрація спрямована на захист народу й національної економіки від протиправного впливу на них олігархічного та тіньового капіталів. Політичну люстрацію застосовують для захисту народу й держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, а також захисту членів партії від порушень внутрішньопартійної демократії.

Усі види люстрації мають відповідний механізм публічного здійснення, що зводиться до такого:

– надання інформації про власну політичну, економічну та фінансову діяльність, програми й результати їх реалізації за відповідні періоди;

– упорядковане та безоплатне для користувачів поширення відповідної інформації;

– офіційне щорічне проведення аудиторської перевірки фінансової діяльності відповідних осіб уповноваженими державними органами за рахунок осіб, які проходять люстрацію.

В Українському законодавстві поняття «люстрація» підмінено (трансформовано) терміном «очищення влади». Закон про очищення влади дає таке визначення: «Очищення влади (люстрація) – це встановлена Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (далі – посади) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування» [1].

Проте люстрація й очищення влади мають різне змістове навантаження. Люстрація – це кардинальна процедура, спрямована на знищення не так представників системи, як ідеології та підходів, що існували в державі й призвели до її деградації, тотальної корупції, безкарності, уседозволеності. Водночас очищення влади має досить превентивний зміст, спрямований на вдосконалення системи публічного управління. Зміна назви процедури та її безпосереднього призначення змінює її сутність і внутрішню ідею [5].

Аналіз джерел і літератури свідчить, що будь-яке «очищення влади» супроводжується безліччю правових «перегинів».

В одних випадках люстрація представляється як помста попередникам, в інших – супроводжується потоком доносів. Із цим зіткнулися поляки й чехи, у яких люстрація чиновників проводилася після повалення комуністичної партії. Кількість заяв від громадян із зазначенням імен, нібито причетних до порушення прав людини в цих країнах, досягло такого масштабу, що тільки на першому етапі – при отриманні сигналу – їх уже сортували за трьома категоріями. У першу потрапляли чиновники, чия вина була доведена й не вимагала перевірки; до другої – ті, чії гріхи не були доведені, але вони приховали факт своєї співпраці з органами безпеки. І в третій групі виявлялися люди, вчинки яких

довести було практично неможливо через обмеження їхніх функціональних обов'язків. Найчастіше щодо цих дрібних чиновників навіть не порушувалася справа, проте вказана категорія була найчисленнішою.

У третій – люстрація набуває або «половинчастого» характеру, або застосування закону здійснюється вибірково. Парадокс полягає в тому, що знову сформовані органи влади намагаються внести в закон поправки, які будуть «забирати» від відповідальності осіб, котрі перебувають при владі. Отже, закон про люстрацію, який приймається в державі, повинен бути безапеляційним і не піддаватися частим «ревізіям» [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття «люстрація» мало тривалий шлях розвитку й набуло різних тлумачень, зокрема її визначали як античний ритуальний обряд, фіскально-статистичну функцію держави, особливу перевірку державних службовців чи політичну цензуру.

У сучасних наукових дослідженнях зміст поняття люстрація визначається через 1) процедури скринінгу, 2) оприлюднення інформації (гласності) та 3) виключення/включення (чи інше визначення часткового обмеження) доступу до публічних посад у новій державі окремим категоріям осіб.

На сьогодні люстрація – це не лише шлях до очищення державних органів, суспільної моралі, але й вища міра соціального захисту громадян від посягань замінити владу народу на владу корупції, владу грошей, владу таємних організацій, груп людей, а то й закордонних структур.

Джерела і література

1. Биби́к С. та ін. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та слововживання: близько 35 000 слів і словосполучень. Харків: Фоліо, 2005.
2. Шемшученко Ю. та ін. Юридична енциклопедія: Т. 3: К–М. Київ: Укр. енцикл., 2001.
3. Смо́лій В. та ін. Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Ми, Київ: Наук. думка, 2009.
4. Рибачок І. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXVII. С. 310–318, 2009.
5. Міненко́ва Н. Люстрація як наукова проблема сучасних зарубіжних та вітчизняних досліджень. *Evrotsky politycky a pravny diskurz*. Vol. 3. Iss. 4. С. 90–97. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_4_15.
6. Про очищення влади: Закон України за станом на 05.01.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
7. Митко А. Люстрація в Україні: колізії, досягнення та перспективи. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини*. № 6. С. 187–192. 2017.
8. Хлабистова К. «Підходи до розуміння сутності люстрації: правовий аспект». *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 8. С. 46–52. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_8_8.
9. Гошовський В. Наукові підходи та законодавче тлумачення поняття «люстрація». *Право України*. № 11. С. 220–226. 2016.

References

1. Bybyk S. et al., *Slovyk inshomovnykh sliv. Tlumachennya, slovotvorennya ta slovovzhyvannya*, Kharkiv : Folio, 2005 (in Ukrainian).
2. Shemshuchenko Yu. et al., *Yurydychna entsyklopediya: T. 3: K–M.*, Kyiv : «Ukr. Entsykl», 2001 (in Ukrainian).
3. Smolii V. et al., *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 6: La–Mi*, Kyiv : «Naukova dumka», 2009 (in Ukrainian).
4. Rybachok I., Sources of studying historical demography of Volhynia in the second half XVI – first half of century, *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu* [Scientific works of Zaporozhsky National University Historical Department], vol. XXVII, pp. 310–318, 2009 (in Ukrainian).
5. Minenkova N. Lustration as a scientific problem of modern foreign and domestic research», *Evrotsky politycky a pravny diskurz*, Vol. 3, Iss. 4, pp. 90–97, 2016. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2016_3_4_15. (in Ukrainian).
6. Pro ochyshhennja vlady: zakon Ukrayiny [For Lustration: the law of Ukraine] (05.01.2017). [Online]. Available:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1682-18> (in Ukrainian).
7. Mytko A. Lustration in Ukraine: Conflicts, Achievements and Prospects, *Naukovyj visnyk Skhidnojevropejskoghо nacional'noho universytetu imeni Lesi Ukrajinjky. Mizhnarodni vidnosyny*, no. 6, pp. 187–192, 2017 (in Ukrainian).
8. Hlabystova K. Approaches to understanding the essence of lustration: legal aspect, *Visnyk Pivdennoho regional'noho centru Nacional'noji akademiji pravovykh nauk Ukrajinjy*[Journal of the South Regional Center of National Academy of Legal Sciences of Ukraine], no. 8, pp. 46–52, 2016. [Online]. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2016_8_8 (in Ukrainian).

9. Hoshovskyi V. Scientific approaches and legislative interpretation of the concept «lustration», *Pravo Ukrainy* [LawofUkraine], Issue 11, pp. 220–226, 2016 (in Ukrainian).

Morozov Bohdan, Mytko Antonina. On the issue of the definition of «lustration». The article studies the concept of «lustration» and its transformation from ancient times to the present. For theoretical study of lustration it is important to study the history of the concept creation, clarification of its content, so the analysis of the notion's evolution. The lustration institute has undergone a significant path of development and has received various interpretations: 1) it's an ancient ritual; 2) it's the fiscal and statistical function of the state; 3) it's a special check of civil servants or political censorship.

In the course of the research, three components of the civil servant screening have been identified: verification on the subject of cooperation; disclosure and dissemination of information (names and facts); the exclusion of certain categories of persons from the system of public administration in the new state

The specificity of the general components of lustration can be determined and manifested in each country in different ways. «European Lustration» is an institution of transitional justice, which is itself a procedure designed to prohibit officials of former regimes to occupy influential positions in the state after the governance change.

In Ukraine, there was a substitution of the notion «lustration» for the term «cleansing of the ranks of power», which have different content load.

Key words: lustration, decommunization, lustration mechanism, destruction of power.

Стаття надійшла до редколегії
12.04.2018 р.

УДК327(477-25)"5/8"(091)

Олександр Моцик

Зовнішня політика й дипломатія Києва: перші кроки (VI–IX ст.)

У статті досліджено перші кроки становлення Київської Русі, зокрема її зовнішньої політики та дипломатії. Подано історію заснування Києва, походження Руської землі, її первісну територію, а також перші історично відомі військово-дипломатичні походи київських правителів (князів) на Візантію. Проаналізовано перші відомі дипломатичні договори Києва, які укладено внаслідок згаданих походів. У статті охоплено період від заснування Києм, Щеком, Хоривом і їхньою сестрою Либідь града Києва (кінець V – початок VI ст.) і до загибелі у 882 р князів Аскольда та Діра.

Ключові слова: Кий, Київ, анти, слов'яни, поляни, Русь, Руська земля, Київська Русь, Рюрик, Аскольд, Дір, Візантія, Константинополь, Бертинські аннали.

Постановка наукової проблеми та її значення. 24 серпня 1991 р. у Києві сталася подія, яка назавжди увійшла в аннали історії України та всесвітньої історії загалом. У цей день Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголосила «незалежність України та створення самостійної Української держави – України». Після майже тисячоліття поневірянь під чужоземним верховенством, із кількома короткими відновленнями державності або квазідержавності, Київ нарешті повернув собі статус столиці суверенної європейської держави, статус, якого він набув ще в кінці першого тисячоліття н. е. як центр східнослов'янської держави – Київської Русі і який утратив у першій половині XIII ст. з нашествям монголо-татар.

Збулися віковічні мрії українського народу жити у своєму власному домі, за які мільйони українців пожертвували своїм життям, пройшли крізь війни, голодомори, репресії, дискримінації та гноблення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Історія Києва, Київського князівства, Київської Русі, визвольних змагань українського народу та історія незалежної України нерозривно пов'язані між собою. Українці є нащадками древніх русів, які колись заснували східнослов'янську державу з центром у місті, появу якого на пагорбах Дніпра, згідно з «Повістю минулих літ», прооче передбачив апостола Андрій [9, 3].

Торкаючись першооснов – питання, «звідки пішла руська земля», вітчизняний історик П. Толочко наголошує, що для «літописців Київ і Руська земля («Руская земля») були тотожними поняттями» [14, 4]. Таку ж саму думку раніше висловлено Н. Полонською-Василенко [13, 81]. Польський дослідник Х. Ловмянський зазначав, що «коли у Києві з'явився градоутворюючий центр не тільки полян, але і сіверян, він отримав назву від території, на якій жили обидва ці племена, від Русі у географічному сенсі» [10, с. 186, 202–203].

Із посиланням на велику кількість фактів, зафіксованих у літописах, П. Толочко вважає, що всі вони «показують Русь у вузькому значенні слова в Середньому Подніпров'ї: між Десною на півночі, Россю та Тесміном – на півдні, Сеймом і Сулою – на сході, Горинню – на заході» [14, с. 34]. Таким же переконливим є його висновок, що слово «Русь» застосовувалося лише до одного східнослов'янського племені – полян. «Жодне інше східнослов'янське плем'я такої рекомендації не удостоїлося, що, безперечно, указує на первісне закріплення назви «Русь» тільки за полянами» [14, с. 277].

Американський історик українського походження С. Плохій також стверджує, що літописець укладав у поняття «Руська земля» досить обмежену територію – лише ту, що розмістилась у трикутнику Київ – Чернігів – Переяслав [12, 40]. «У широкому значенні», як вважає П. Толочко, термін «Русь» покривав усі землі, які були підконтрольні Києву, тобто «увесь державний простір, у т. ч. й північні землі Київської держави» [14, 31].

Водночас Н. Полонська-Василенко виходила з переконання, що «термін “Русь” не поширювався на північні землі навіть тоді, коли Київська держава охопила їх. Навпаки, цей термін дуже довгий час вживався на Західній Україні у топоніміці Прикарпаття і Закарпаття» [13, с. 81]. С. Плохій поділяє думку автора фундаментального дослідження про історію Київської Русі А. Насонова, що первісно згадана лексема стосувалася лише Південної Русі й тільки згодом охопив територію всієї Київської держави [12, с. 36, 40].

Отже, територія Руської землі, тобто той простір, на якому первісно з'явилася Русь, повністю покривається територією сучасної України. Це означає, що будь-які спроби тлумачення походження України в його відриві від Київської Русі та навпаки позбавлені будь-якого сенсу.

У 1982 р. у Києві відбулись урочистості з нагоди 1500-річчя заснування міста. Зараз можна з приводу такої точної дати іронізувати, що згадане святкування ґрунтувалося більше на ідеологічних підходах, ніж на історичних фактах. Однак літописи, археологічні розкопки та наукові дослідження підтверджують, що Києву орієнтовно і є півтори тисячі років [2, с. 25, 124, 137].

Значна частина як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників історії Київської Русі й України загалом, спираючись на «Повість временних літ» та ін., у тому числі й іноземні джерела древньої доби, пов'язують заснування Києва з вождем полянських племен Києм, його братами Щеком і Хоривом та сестрою Либідь. Така гіпотеза характерна, зокрема, для досліджень Н. Полонської-Василенко, Б. Грекова, Б. Рибаківа, М. Брайчевського, Я. Боровського, О. Субтельного, П. Толочка.

Я. Боровський, зокрема, детально проаналізував гіпотези істориків різних епох щодо заснування Києва й дійшов висновку, що ніхто не піддавав сумніву оповіді літописця, пов'язаної з Києм, Щеком, Хоривом та їхньою сестрою Либідь [2, с. 134; 13, с. 78, 89–90, 93].

У літописі історія із заснуванням названого іменем «князя Кия» міста займає одне із найважливіших місць. Друга частина цієї історії належить оповіді Нестора про візит Кия до Константинополя і його аудієнцію в імператора Візантії. «...Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря (*візантійського імператора – О. М.*). Не знаємо, щоправда, до якого, а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од (того) цесаря» [9, с. 6]. На користь можливості поїздки Кия до Царгорода в згаданий період свідчить той факт, що перші відомі походи слов'ян на Візантію розпочалися в кінці V – на початку VI століть [6, с. 301]. Особливе місце в них займали анти, які, як уважав готський історик Йордан (VI ст.), були наймогутнішими серед слов'янських племен [3, с. 45]. Водночас, згідно з гіпотезою інших дослідників, у т. ч. М. Брайчевського, події, пов'язані з Києм, які Нестор зафіксував у літописі, могли відбутися в VI чи на початку VII ст. [7, 37].

Отже, вояж Кия до столиці Візантії, який міг відбутися за часів правління імператора Юстиніана I (527–565 рр.)¹, може вважатися першим історично відомим дипломатичним і зовнішньополітичним актом Києва [4, с. 165]. З іншого боку, важливою особливістю було його здійснення до найпотужнішої на той час держави світу. Оскільки йдеться про додержавний період Руської землі, то слід розуміти, що Кий був прийнятий у Константинополі як вождь полянського племені, що було розселене в середній частині Подніпров'я. Тому може йтися про протозовнішню політику й протодипломатію.

На сьогодні ні українська, ні зарубіжна наука не володіє достатньою інформацією, яка б проливала світло на те, хто після «князя Кия» правив Києвом протягом більше ніж двох століть. Відповідно, мало що можна сказати й про персоніфіковану зовнішню політику та дипломатію цього періоду.

Однак, будь-якої сталої думки, що дипломатія й зовнішня політика Києва розпочалися за князя Кия, не існує. Вітчизняний дослідник М. Котляр вважає, що «першою конкретною датою в історії зовнішньої політики Київської Русі є 839 р.» [11, 14]. Він посилається на Бертинські аннали IX ст. єпископа Пруденція (охоплювали період 830–882 рр.), у яких повідомляється про руське посольство, що спочатку відвідало у столиці Візантії імператора Феофіла (829–842), а потім – в Інгельхаймі франкського короля Людовика Благочестивого (814–841). Однак, що це було за посольство, кого конкретно воно представляло, якою була його мета і як склалася його доля після відвідин Інгельхайма – жодних додаткових відомостей про нього до нашого часу не дійшло.

Очевидно, тому М. Грушевський унікав дискусій на тему згаданого посольства, «бо за хакана Русі», що «посилав 839 р. своїх послів у Візантію... ведеться велика суперечка» [5, с. 66]. Бертинські аннали, на думку Н. Поклонської-Василенко, показали, що у 839 р. у Європі ще не було відомо про Русь («молоду українську державу») [13, с. 90]. Розповідь Пруденція – єдиний документ про згадане посольство, який дійшов до нашого часу. Будь-які відомості про нього відсутні у візантійських джерелах. Немає їх і в давньоруських документах [11, 15].

Через два десятиліття після описаної в Бертинських анналах поїздки руського посольства відбулася подія, яка увійшла у вітчизняну та світову історію через свою значимість і тому що була документально зафіксована у візантійських та інших хроніках. 18 червня 860 р. руське військо в складі від 200 до 360 ладей (відповідно візантійські та венеціанські хроніки), тобто 6–10 тис. воїнів, висадилося під стінами Константинополя, спустошило передмістя й розпочало облогу міста. Ця атака дуже налякала Візантію. Вона могла призвести до захоплення, принаймні частини міста, оскільки головні сили візантійського війська в цей час відбивали за сотні верств від столиці напад арабів. Тому, на думку істориків, греки поспішили відкупитися, запропонувавши русам вигідні умови, які й призвели до зняття осади вже через тиждень після її початку. Отже, дипломатія взяла гору й сторони домовилися зупинити війну, що розпочиналася, миром.

Можна припустити, що руське військо повернулося з походу з тріумфом та достойною здобиччю. Із того часу руси під началом Аскольда й Діра здійснили ще кілька походів на Константинополь. У 867 р. відбувся візит руських послів до візантійської столиці, який завершився укладанням миру з імператором Василієм I (867–886). Мирний договір установив зобов'язання, з одного боку, виплат щорічної данини імперією Русі, а з іншого – надання Києвом військової допомоги Візантії. Крім того, він передбачив відновлення торговельних преференцій для купців однієї сторони на території іншої.

Історики В. Головченко та В. Матвієнко висунули гіпотезу, що на виконання умов договору, у тому ж 867 р. руське військо, виступивши на захист Візантії, атакувало арабів на півдні Каспію [3, с. 60]. Очевидно, договір був значно ширшим і містив взаємні зобов'язання з низки інших питань, які становили інтерес для візантійців і русів. На той час договірна практика Константинополя була вже досить розвинутою й могла бути використана в договорі з Києвом. У всякому випадку можна припустити, що частина з тих положень, які містять документально зафіксовані договори Київської Русі з Візантією, укладені 40–50 років пізніше київським правителем Олегом (882–912), були і в

¹ За посиланням на газету «Голос України» (№ 44 за 11 березня 1999 р., с. 1) Мирослава Антонович навіть указує точну дату «першого в історії дипломатичного візиту київського князя Кия до столиці Візантії Царгорода». – 11 берез. 527 р. [1, 14].

договорі 867 р. А «Олегові» договори, як відомо з літопису та візантійських хронік, регулювали також питання недоторканості (іммунітетів) послів, успадкування, покарання за злочини русів проти візантійців і візантійців проти русів, надання допомоги постраждалим обох сторін у випадку морських аварій, повернення біглих злочинців і рабів тощо [9, с. 20–22]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна стверджувати, що, як уважає значна частина істориків, згаданий вище похід русів на Константинополь став для Візантії й тогочасної Європи відкриттям нової держави на континенті – потенційного партнера та суперника, із яким потрібно буде рахуватися. Літописець повідомляє, що Аскольд і Дір були мужами Рюрика, боярами, «але не його племені» [25, с. 12]. У той же час існує кілька інших гіпотез стосовно їх походження. Зокрема, польський хроніст Ян Длугош (1415–1480), який, як зазначають історики, користувався древнеруськими документами, що не дійшли до нашого часу, уважає, що Аскольд і Дір були полянами й прямими нащадками Кия [7, с. 42]. Існує також припущення, що Аскольд був лише воєводою київського князя Діра [15, с. 186]. Літопис оповідає, що доля Аскольда й Діра завершилася трагічно. У 882 р. до Києва по Дніпру з Новгорода прибув із сином Рюрика малолітнім князем Ігорем воєвода Рюрика Олег. Він обманом виманив Аскольда та Діра за межі міських укріплень, стратив обох і сам став правити Київською землею як регент Ігоря [9, 13]. Із цього моменту, як вважають дослідники, розпочався державний період Київської Русі – нової могутньої східноєвропейської держави, однієї з найбільших і найпотужніших держав тогочасної Європи.

Джерела та література

1. Антонович М., Міжнародне право. Київ: Юніком Інтер, 2011. С. 14.
2. Боровський Я. Походження Києва. Київ, 1981.
3. Головченко В., Матвієнко В. Дипломатична історія України від найдавніших часів до XIX століття. Київ: Київський ун-т, 2007.
4. Грабар С. Міжнародні зв'язки Київської Русі. *Україна дипломатична*. Вип. I. Київ, 2000.
5. Грушевський М. Твори у 50-ти томах. Т. 1. Львів, 2002.
6. Зінченко А. Історія дипломатії від давнини до Нового часу. Київ, РВЦ «Проза», 2005.
7. История Киева. Том первый. Киев: Изд-во Академии наук Украинской ССР, 1963.
8. История СССР и древнейших времен и до наших дней. т. 1. Москва: Наука, 1966.
9. Літопис Руський За Іпатіївським списком/відп. ред. О. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989.
10. Ловмянский Х. Русь и норманны. Москва, 1985.
11. Нариси з історії дипломатії України. Київ, 2001.
12. Плохій С., Походження слов'янських націй. Київ: Критика, 2015.
13. Полонська-Василенко Н., Історія України до середини XVII століття. Т.1. Київ: Либідь, 2002.
14. Толочко П., Откуда пошла Русская земля. Киев, 2016.
15. Федака С., Історія України з найдавніших часів до 1648 р. Київ: Знання, 2004.

References

1. Antonovich M. *International Law*. Kyiv, Unicom Inter, 2011. p. 14 (in Ukrainian).
2. Borovsky Y. *Origin of Kyiv*. Kiev, 1981 (in Ukrainian).
3. Golovchenko V., Matvienko V. *Diplomatic history of Ukraine from the ancient times to the XIX century*. Kyiv, Kyiv University, 2007 (in Ukrainian).
4. Grabar S. *International Relations of Kyivan Rus*. Ukraine is diplomatic. Issue I. Kiev, 2000 (in Ukrainian).
5. Hrushevsky M. *Works in 50 volumes*. T. 1. Lviv, 2002. (in Ukrainian).
6. Zinchenko A. *History of diplomacy from antiquity to modern times*. Kyiv, Radiation Center «Prose», 2005. (in Ukrainian).
7. *History of Kiev*. T.1. Kiev, Publisher of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1963 (in Ukrainian).
8. *History of the USSR and the most ancient times and up to now*. T. 1. M., Science, 1966 (in Russian).
9. *Chronicle of Rus. According to the Ipatiev list*. Responsible editor O. Mishanych. Kyiv, Publishing House «Dnipro», 1989 (in Ukrainian).
10. Lovmiansky X. *Rus and Normans*. M., 1985 (in Russian).
11. *Essays on the history of diplomacy of Ukraine*. Kyiv, 2001 (in Ukrainian).
12. Plokhii S. *Origin of Slavic Nations*. Kyiv: Criticism, 2015 (in Ukrainian).
13. Polonskaya-Vasilenko N. *History of Ukraine till the middle of the XVII century*. T. 1 Kyiv, Lybid, 2002 (in Ukrainian).
14. Tolochko P. *Where did the Russian land come from?* Kiev, 2016 (in Russian).

15. Fedaka S. *History of Ukraine from the Ancient Times to 1648*. Kyiv: Knowledge, 2004 (in Ukrainian).

Motsyk Olexander. Foreign Policy And Diplomacy of Kyiv: First Steps (VI–IX Centuries). The first steps of Kyivan Rus statehood development has been analyzed in this article, in particular its foreign policy and diplomacy. The history of establishment of Kyiv and origin of Rus land and its initial territory, as well as the first historically known military-diplomatic campaigns of Kyiv rulers (princes) to Byzantine Empire has been researched. The first known diplomatic treaties of Kyiv which were concluded as a result of above mentioned campaigns has been analyzed. The article covers the period from establishment of Kyiv by Kyi, Shchek, Horyv and their sister Lybid' (end of V - beginning of VI centuries) till the death (assasination) of princes Askold and Dyr in 882.

Key words: Kyi, Kyiv, ants, slaves, polianian (polian tribe), Rus, Rus land, Kievan Rus, Riuryk, Askold, Dyr, Byzantine Empire, Constantinople.

Стаття надійшла до редколегії
22.04.2018 р.

УДК 32:373.091.2:796.5(474.3)

**Микола Оліярник,
Наталія Коцан**

Роль туризму в просуванні Латвії на міжнародній арені

У статті визначено суть туристичної інфраструктури та її складові частини. Виокремлено нормативно-правове забезпечення туристичної сфери Латвії.

Охарактеризовано туризм як галузь, яка може забезпечити неабияке зростання економіки при мінімальних економічних затратах, при цьому вивести країну на відповідний рівень міжнародних відносин.

Проаналізовано діяльність Латвійського державного агентства з розвитку туризму (TAVA). Наголошено, що Латвія розміщена на північному сході Європи, ділиться на чотири культурно-історичні регіони: на заході – Курземе (Курляндія), на півдні – Земгале (Семигалія), у центральній частині та на північному сході – Відземе (Ліфляндія) і на південному сході – Латгале (Латгалія). Зі складу Семигалії інколи виокремлюють регіон, що не зазначений у Конституції, – це Селія/Селонія (Аугземе)

Визначено, що в цілому економіко-географічне положення сприяє розвитку міжнародного співробітництва та притоку іноземних туристів. У розумінні світової туристичної ділової туризм вважається одним із найбільш вигідних видів діяльності – він не залежить від кліматичних і погодних умов, не вимагає наявності унікальних пам'яток історії та архітектури, передбачає великі бюджетні кошториси, групові замовлення й стабільно зростаючий попит.

Оцінюючи конкурентоспроможність країни в цілому на міжнародному рівні, виділили чинники, які сприяють розвитку туристичного ринку Латвії: удале геополітичне положення між Сходом і Заходом; автентичність культури (вплив польської, білоруської, російської й німецької історії та культури); матеріальна й нематеріальна спадщина радянського періоду; етнічна кухня; яскраві традиції; заповідне природне середовище; велика база для сільського туризму; низькі ціни на продукти харчування, напої й розваги; світові стандарти туристичної сфери; розвинена національна інформаційна система для туристів.

Ключові слова: Латвія, туризм, турист, міжнародний рівень, геополітичне положення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для багатьох країн міжнародний туризм став найприбутковішою галуззю економіки, а доходи від нього – важливою складовою частиною національних бюджетів. Подорожі та туризм стимулюють розвиток інвестиційних проектів із розбудови транспортної й готельно-туристичної інфраструктури (зокрема аеропортів, морських портів, реставрацію історичних пам'яток, музеїв, розвиток природних охоронних зон), що підвищує рівень життя корінного населення та якість обслуговування туристів.

У контексті розвитку новітніх форм міжнародних відносин цікавим є вивчення створення стратегій розвитку міжнародного туризму в країнах Балтії. Згідно з прогнозами Всесвітньої туристичної організації до 2020 р. туристичний сектор у Балтійському регіоні буде розширюватися, порівняно з

іншими регіонами Європи. Експерти прогнозують, що розвиток туризму зробить істотний внесок в економічне зростання й добробут регіону.

Туристична інфраструктура – сукупність додаткових структур, що забезпечують стабільне функціонування туристичних комплексів. Вона включає систему шляхів сполучення, закладів розміщення, транспортних засобів, комунальне обслуговування, а також соціокультурне середовище, що їх оточує [7, с. 52].

Інфраструктурні ресурси виступають складовою частиною господарського потенціалу, який характеризує рівень соціально-економічного розвитку цієї території, можливості забезпечення реалізації туристично-рекреаційної діяльності. До найбільш важливих компонентів туристичної інфраструктури відносять систему гостинності (розміщення, харчування, розваги); транспортну систему (транспортні засоби та комунікації); систему туристичних підприємств (туристичні оператори, туристичні агенти тощо) [2].

Латвія географічно розміщена на перехресті багатьох доріг, які пов'язують Росію й країни СНД із багатьма країнами Європи та портами Балтійського моря, при цьому є членом Європейського Союзу.

Нормативно-правове забезпечення туристичної сфери Латвії складається з Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС 90/314/ЄЄК про комплексні подорожі, комплексні вихідні дні й комплексні екскурсії, Закону про туризм, Закону про захист прав споживача та правила Кабінету Міністрів 2 травня 2000 р. № 163, Правила про комплексні туристичні послуги.

Для невеликої за розмірами Латвії, яка обмежена запасами мінеральної сировини та не може похизуватись особливим розвитком стратегічно важливих галузей економіки, туризм – це та галузь, яка може забезпечити неабияке зростання економіки при мінімальних економічних затратах, при цьому вивести країну на відповідний рівень міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розвиток туризму – один із пріоритетних напрямів в економіці й політиці Латвії на сьогодні. Для того щоб Латвія була приваблива для туристів, потрібно зробити її центром безпечного туризму з гарною інфраструктурою та високим рівнем обслуговування іноземців.

Латвійське державне агентство з розвитку туризму (ТАВА) проводить міжнародні заходи для професіоналів зі сфери туризму й міжнародних відносин. У межах конференцій, семінарів, дискусій є можливість отримати більш широкую інформацію про можливості туризму в Латвії та сфери подальшого інвестування, ознайомитися з новітніми пропозиціями, зустрітися з представниками туристичного бізнесу й торгово-промислових палат Естонії та Литви, обговорити проблеми, пов'язані з розвитком туризму в регіоні. На розвиток туристичної сфери Латвії великі кошти виділяє і Європейський Союз. Варто зазначити, що самоврядування Риги заснувало особливу «туристичну поліцію», мета якої – безпека туристів [5].

Латвія розміщена на північному сході Європи, ділиться на чотири культурно-історичні регіони: на заході – Курземе (Курляндія), на півдні – Земгале (Семигалія), у центральній частині та на північному сході – Відземе (Ліфляндія) і на південному сході – Латгале (Латгалія). Зі складу Семигалії інколи виділяють окремий регіон, що не зазначений у Конституції – це Селія/Селонія (Аугземе) [3, 8].

Курземе (Курляндія) лежить на узбережжі Балтійського моря. У середньовіччі вона входила до складу Лівонського ордену, у 1561–1795 рр. – належала герцогству Курляндії та Семигалії, у нову добу – анексована Російською імперією, у новітній час – частина Латвійської Республіки. Найбільше місто – Вентспілс (Віндау).

Курляндія розміщена на Заході Латвії. Вона займає територію Вентспільського, Кулдзького, Ліепайського, Салдуського, Талсійського й Тукумського районів. Під Курляндією розуміють більший край, який охоплює власне Курляндію, а також Семигалію та Селію.

Земгале лежить на півдні країни на лівому березі Даугави й межує із Селією, Аукштайтією та Курляндією. У середні віки Семигалія, була частиною Курляндії й у її складі стала складовою частиною Латвії, тому на гербі Латвії вона не представлена окремою зірочкою, а лише разом із Курляндією.

Історично Семигалія визнається поряд із Селією як один регіон, хоча іноді Селія сприймається як окрема п'ята область. Також на гербі Латвії Земгале представлена разом із Курляндією (Курземе) у зв'язку з історичним зв'язком між двома регіонами. Семигалія межує з іншими історичними балтійськими регіонами, такими як Видземе на північному сході, Курляндією – на заході, Латгале – на сході, а також Ризькою затокою – на півночі та Литвою (Жемайтія та Аукштайтія) – на півдні.

Географія Семигалії складається переважно з рівнин і деяких пагорбів. Ліелупе є найбільш важливою річкою після Даугави [1].

Відземе – культурно-історичний регіон Латвії, що включає столицю Ригу, більшу частину Ризького регіону й велику територію на північному сході країни.

Регіон Латгаліе (Латгалія) розкинувся на сході країни й межує з Білоруссю та Росією. Географічно Латгалія лежить на правому березі Даугави й займає всю Латгальську височину та частину Східно-Латвійської низовини. Цю область називають «Краєм блакитних озер», саме тут розміщене найбільше озеро Латвії – Лубанс, його площа – понад 80 км² і найглибше у всій Прибалтиці озеро Дрідзіс (максимальна глибина – понад 60 м). Унікальним заповідником є озеро Ежезерс на території Національного парку Разнас, де є 36 островів, а багате оповідями озеро Черток славиться своєрідним кольором води [6].

Загалом економіко-географічне положення сприяє розвитку міжнародного співробітництва та притоку іноземних туристів. У Латвії на 2010–2015 рр. розроблено Стратегію туристичного маркетингу, яка націлена на першочергове створення міжнародного туристичного бренду країни, популяризацію латвійського турпродукту, активізацію туристичної діяльності.

Сьогодні питома вага туристичної галузі становить 5 % у ВВП країни. Експорт туристичних послуг за останні декілька років зріс на 5–10 % [14]. Станом на 2013 р. Латвія займала 52-ге місце серед 139 країн світу за рівнем конкурентоспроможності у сфері туризму, що на три позиції нижче, ніж у 2009 р. Зате у світовому заліку країна випередила такі держави, як Філіппіни, Індонезія і Ямайка [13].

Завдяки економічним пріоритетам, місцевим традиціям гостинності й корисного якісного харчування, природним умовам Латвія надає широкі можливості для організації ділового туризму, для екологічного й сільського туризму, для активного та екстремального відпочинку, для пляжного й СПА-туризму, кулінарного туризму, а також паломництва [10].

Розвиток латвійської туріндустрії нерозривно пов'язаний зі світовим ринком туризму, а саме з європейським. Незважаючи на недавню фінансову кризу та загрозу тероризму, люди продовжують активно подорожувати: за останнє десятиліття чисельність туристичних поїздок у світі зросла на 46,6 %. Однак у мандрівників змінюються пріоритети й звички. Згідно з опитуваннями громадської думки, вибираючи маршрут для подорожей, 40 % міжнародних туристів урахувували фактор загрози тероризму, і ця обставина підвищує світову конкурентоспроможність Латвії. У рейтингу Всесвітнього економічного форуму Латвія з безпеки займає 54-те місце зі 136 країн [13].

Зрозуміло, що латвійський клімат і відсутність усесвітньо відомих пам'яток архітектури не дають змоги країні конкурувати з такими популярними туристичними напрямками, як Франція або Італія. Однак дослідники Certus вважають, що Рига має достатній потенціал, щоб стати значущим гравцем у сфері міського туризму. І одним із найбільш перспективних напрямів розвитку для Риги може стати діловий туризм.

У розумінні світової туріндустрії діловий туризм вважається одним із найбільш вигідних видів діяльності: він не залежить від кліматичних і погодних умов, не вимагає наявності унікальних пам'яток історії та архітектури, передбачає великі бюджетні кошториси, групові замовлення й стабільно зростаючий попит [4]. За статистикою, приїжджаючи в чужу країну з метою бізнесу, люди щодня витрачають у п'ять разів більше, ніж під час подорожей заради дозвілля, а світовий оборот ділового туризму перевищує 1 трлн євро на рік [12].

Усього з квітня по червень 2017 р. Латвію відвідали 495,3 тис. іноземців. Найбільше гостей Латвія в другому кварталі прийняла з Німеччини – 66,7 тис. осіб. Росіяни також не здають позиції в туристичній активності – їх у Латвії в другому кварталі встигло побувати 56,4 тис. осіб. Загалом кількість гостей із ФРН і Росії становить чверть усіх іноземних туристів, котрі відвідали Латвію (рис.1). Кількість ночей, проведених іноземцями в готелях і місцях розміщення туристів у Латвії, зросла на 13,9 %, порівняно з минулим роком (до 928,8 тис.).

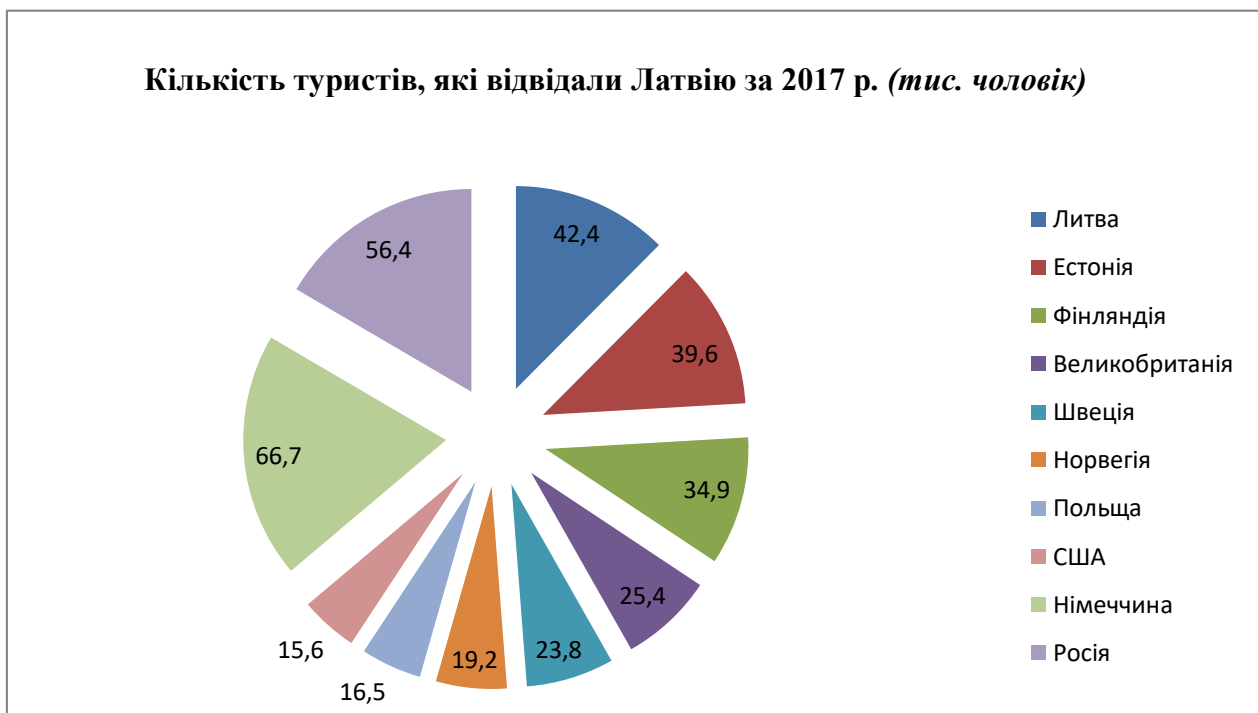

Рис. 1. Кількість туристів, які відвідали Латвію за 2017 р. (тис. чол.)

Найпопулярнішим латвійським містом у туристів залишається Рига, тут із квітня по червень зупинялися 79,5 % іноземців. Друга за популярністю Юрмала прийняла 7,4 % усіх зарубіжних гостей, у Сигулдському краї побували 1,7 % іноземних туристів, у Лієпаї – 1,5 %, у Даугавпілсі – 1,3 % [9].

Туристи, які приїжджають у Ригу, приносять економіці країни приблизно 500 млн євро.

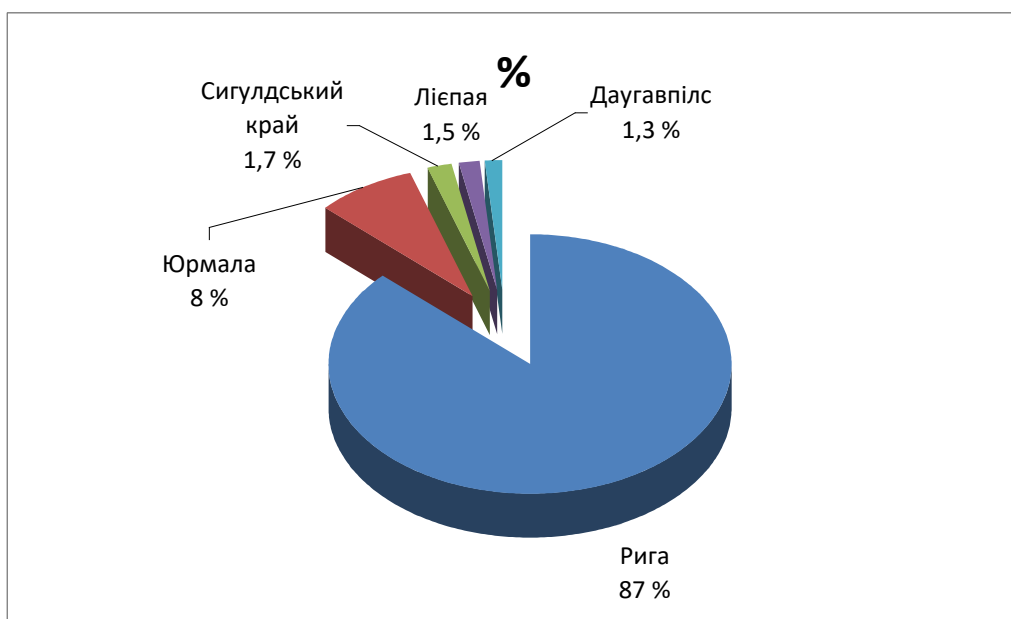

Рис. 2. Популярні міста Латвії серед зарубіжних туристів

Побудовано за: [9].

Згідно з опитуваннями Латвійського агентства розвитку туризму, найбільше туристів вражає й піднімає престиж спілкування з місцевими жителями, громадський транспорт, місцеві традиції та уклад життя, погода, якість обслуговування, індивідуальний підхід до кожного туриста, участь й особисте залучення туриста до різних заходів та програм. Що стосується архітектурних цінностей, то на першому місці, згідно з опитуванням, в іноземців перебувають архітектура Старого міста, Національна опера, Будинок Черноголових, собор Святого Петра, Ризький зоопарк [11].

Сьогодні Латвія стала відома на європейському ринку міжнародного туризму завдяки своїм природним ландшафтам, пляжам і курортам на узбережжі, природним паркам, де відпочинок доповнюється культурно-етнічними елементами й можливостями сільського туризму. Розвитку міжнародного туризму також сприяють компактність території країни, невеликі відстані, розвинена мережа автомобільних шляхів й авіаперевезень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, оцінюючи конкурентоспроможність країни в цілому на міжнародному рівні, можна виокремити чинники, які сприяють розвитку туристичного ринку Латвії на сьогодні: удале геополітичне положення між Сходом і Заходом; автентичність культури (вплив польської, білоруської, російської й німецької історії та культури); матеріальна й нематеріальна спадщина радянського періоду; етнічна кухня; яскраві традиції; заповідне природне середовище; велика база для сільського туризму; низькі ціни на продукти харчування, напої та розваги; світові стандарти туристичної сфери; розвинена національна інформаційна система для туристів.

Джерела та література

1. Адміністративний поділ Латвії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Адміністративний_поділ_Латвії.
2. Бабарицька В. К. Організація туризму: навч. посіб. Ч. 1 / В. К. Бабарицька, О. О. Любіцева. Київ: РВЦ «Київськ. ун-т», 2007. 282 с.
3. Восточная Латвия (Латгале). Официальный сайт «Magnetic Latvia Travel». URL: <http://www.latvia.travel/ru/statya/vostochnaya-latviya-latgale>.
4. Голиков А. П., Казакова Н. А., Шуба О. А. Индустрия туризма і відпочинку. *Економіка України*: навч. посіб. Київ, 2009. С. 186–191.
5. Государственный портал Латвии. URL: <https://www.latviya.lv/RU/WebLinks>.
6. Латгале. Путеводитель по Риге и Латвии. Вся Латвия на Pribalt.info. URL: <https://pribalt.info/content/latgale>.
7. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг. Київ: Альтерпрес, 2005. 436 с.
8. Мальська М. П., Гамкало М. З., Бордун О. Ю. Туристичне країнознавство. Європа : навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2009. 224 с.
9. Полмиллиона иностранных туристов в Латвии : лидируют немцы и россияне. Sputnik Latvia. URL: <https://ru.sputniknewslv.com/Latvia/20170814/5575943/turisty-latviya-statistika-vtoroj-kvartal-pervoe-polugodie.html>.
10. Популярные виды туризма в Латвии. Сайт туристической компании Rainbow Tours Latvia. URL: <http://www.rainbow-tours-latvia.lv/ru/page/populyarnye-vidy-turizma-v-latvii>.
11. Турист в Риге : сколько он приносит денег? Информационный портал Рижской думы. URL: <https://www.riga.lv/ru/news/turist-v-rige-skoljko-on-prinosit-deneg?10051>.
12. Туристов все больше, а тратят они все меньше. *Ежедневный журнал о Латвии Freecity.lv*. URL: <http://www.freecity.lv/turizm/444/>.
13. World Tourism Organization. URL: <http://www2.unwto.org>.
14. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>.

References

1. Administratyvnyi podil Latvii. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Administratyvnyi_podil_Latvii.
2. Babarytska V. K. Orhanizatsiia turyzmu. Navchalnyi posibnyk. Chastyna 1 / V. K. Babarytska, O. O. Liubitseva. – K. : RVTs «Kyivsk. un-t», 2007. – 282 s.
3. Vostochnaia Latviia (Lathale). Ofitsyalnyi sait «Magnetic Latvia Travel» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.latvia.travel/ru/statya/vostochnaya-latviya-latgale>.
4. Holikov A. P. Industriia turyzmu i vidpochynku / A. P. Holikov, N. A. Kazakova O. A. Shuba // Ekonomika Ukrainy : navch. posib. / A. P. Holikov, N. A. Kazakova, O. A. Shuba. – K., 2009. – S. 186–191.
5. Hosudarstvennyi portal Latvii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.latviya.lv/RU/WebLinks>.
6. Lathale. Putevoditel po Rihe i Latvii. Vsia Latviia na Pribalt.info [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://pribalt.info/content/latgale>.
7. Liubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh / O. O. Liubitseva. – K. : «Alterpres», 2005. – 436 s.

8. Malska M. P. Turystychno krainoznavstvo. Yevropa : navch. posib / M. P. Malska, M. Z. Hamkalo, O. Yu. Bordun. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2009. – 224 s.
9. Polmilliona inostrannykh turistov v Latvii : lidiruiut nemtsy i rossiiane. Sputnik Latvia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://ru.sputniknews.lv.com/Latvia/20170814/5575943/turisty-latvija-statistika-vtoroj-kvartal-pervoe-polugodie.html>.
10. Populiarnye vidy turizma v Latvii. Sait turisticheskoi kompanii Rainbow Tours Latvia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.rainbow-tours-latvia.lv/ru/page/populyarnye-vidy-turizma-v-latvii>.
11. Turist v Rihe : skolko on prinosit deneg? Informatsyonnyi portal Rizhskei dumy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://www.riga.lv/ru/news/turist-v-rige-skoljko-on-prinosit-deneg?10051>.
12. Turystov vse bolshe, a tratiat ony vse menshe. Ezhednevnyi zhurnal o Latvii Freecity.lv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.freecity.lv/turizm/444/>.
13. World Tourism Organization. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www2.unwto.org>.
14. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. World Economic Forum [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>.

Oliyarnyk Mykola, Kotsan Natalia. The Role of Tourism in Promoting Latvia in the International Arena.

The article defines the essence of tourism infrastructure and its components. The normative-legal provision of the tourism sector of Latvia is set out.

Tourism has been described as an industry that can provide a significant economic growth with minimal economic costs, while bringing the country to the appropriate level of international relations.

The activity of the Latvian State Agency for Tourism Development (TAVA) has been analyzed. It is noted that Latvia is located in the north-east of Europe, divided into 4 cultural and historical regions: in the west Kurzeme (Kurlandia), in the south of Zemgale (Semigallia), in the central part and in the northeast Vidzeme (Livland) and in the south-east of Latgale (Latgale). Of the Semigallia, sometimes a distinct region is not mentioned in the Constitution: Selia / Celonia (Augseme).

It is determined that in general the economic-geographical position contributes to the development of international cooperation and inflow of foreign tourists. In the understanding of world travel industry, business tourism is considered one of the most profitable activities – it does not depend on climatic and weather conditions, does not require the presence of unique monuments of history and architecture, involves large budget estimates, group orders and a steadily growing demand.

Assessing the competitiveness of the country as a whole at the international level, identified the factors contributing to the development of Latvia's tourism market to date: the good geopolitical position between East and West; authenticity of culture (influence of Polish, Belarusian, Russian and German history and culture); tangible and intangible legacy of the Soviet period; ethnic cuisine; bright traditions; protected natural environment; a great base for rural tourism; low prices for food, beverages and entertainment; world standards of tourist sphere; developed national information system for tourists.

Key words: Latvia, tourism, tourist, international level, geopolitical position.

Стаття надійшла до редколегії
02.05.2018 р.

РОЗДІЛ IV

Рецензії

Антоніна Митко

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Кушнарєва І. В.

«Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація»¹

Політична система є прикладом динамічної, багатокomпонентної моделі. У ній виникають і функціонують різноманітні інститути, які мають більш-менш важливе значення для держави та особи, можуть виконувати стабілізаційну або ж, навпаки, руйнівну дію. Прикладом останньої слугує деструктивний інститут політичної корупції, який увиразнює вітчизняний політичний процес, проте водночас характеризує більшою чи меншою мірою будь-яку державу – не лише недемократичні. З огляду на глобальність проблеми, корупційне «інфікування» навіть розвинених демократій, дослідження політичної корупції є реакцією на виклик часу в пошуках своєрідного «рецепту» протидії.

В останні роки політична корупція стала предметом вивчення різних галузей знань, але найперше – політичної науки. Усвідомлення можливих загроз політичної корупції зумовило її розгляд під кутом зору національної безпеки. Розпочавши антикорупційну боротьбу, Україна спрямовує зусилля передусім на мінімізацію корупції на побутовому, бюрократичному рівнях. Активна протидія власне політичній корупції поки що не є відмінною ознакою України, хоч перші кроки зроблено, починаючи від закріплення державного фінансування партій і механізму їх підзвітності.

Дослідження опирається на інституційний аналіз, що уможливує не лише широкий розгляд феномену політичної корупції як реальності, але й інституційних механізмів мінімізації її масштабів. Певний час політична корупція розглядалася поза політичними інститутами, як зовнішній чинник негативного зовнішнього впливу на політичну систему. Сьогодні ж, на нашу думку, аналіз політичної корупції доцільно максимально наблизити до діяльності політичних інститутів, розглянути її «усередині» цих інститутів і, зрештою, саму політичну корупцію увиразнити як один із неформальних політичних інститутів. Корупційна діяльність виникає, функціонує в певному інституційному середовищі, за конкретних умов, і саме під цим кутом зору, уважаємо, доцільно досліджувати її.

Ефективна протидія політичній корупції потребує адекватної державної стратегії, підкріпленої відповідною тактикою, дієвими за конкретних умов технологіями. Для конструювання такої стратегії протидії корупційним проявам у політиці потрібні всебічне наукове осмислення, аналіз сутності та особливостей прояву політичної корупції.

Попри велику кількість наукових праць із цієї проблематики, природа й сутність феномену політичної корупції у світовій науці тлумачаться неоднозначно. Це зумовлює необхідність певної уніфікації поглядів на предмет нашого дослідження. Також уважаємо недостатньо вивченим зарубіжний досвід протидії політичній корупції, що зумовлює потребу порівняльно-політологічної концептуалізації цього виду корупції. Це уможливить з'ясування дієвих механізмів і неефективних стратегій, які апробувались у різних державах, задля можливості врахування такого досвіду в конструюванні національної моделі протидії корупційним практикам у вітчизняній політиці.

Структура рукопису чітко та послідовно аргументує політичну корупцію як самостійний предмет дослідження. Автор представляє розлогий історіографічний підрозділ, доводить важливість дослідження проблематики політичної корупції саме з методологічних позицій неінституціоналізму. Дослідник провів ретроспективний аналіз корупційних практик у політиці, показавши, як вони

¹ Кушнарєв І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Вид-во «Логос», 2018. 400 с.

еволюціонували від раних держав до сьогодення. І. В. Кушнарв пропонує авторське тлумачення політичної корупції крізь призму її розуміння як неформального політичного інституту, а також визначив суб'єктний склад акторів корупційних дій у політичному процесі. Увесь комплекс протиправних дій у політиці з корупційною компонентою представлено як цілісну систему. Дослідник аналізує зарубіжні практики політичної корупції та досвід антикорупційної протидії окремих держав. Автор обрав країни, які мають різні успіхи в антикорупційній боротьбі, ґрунтують протидію політичній корупції на відмінних стратегіях. Особливу наукову цінність становить розділ рукопису монографії, у якому Україну розкрито у вимірі політичної корупції.

Дослідження справляє враження завершеного, цілісного, логічно побудованого; матеріал чітко структурований. Це дає підставу для висновку про те, що рецензована монографія розширює рамки пізнання політичної корупції засобами політологічного інструментарію, може слугувати ґрунтовною теоретико-емпіричною основою для вироблення цілісної концепції політичної корупції.